

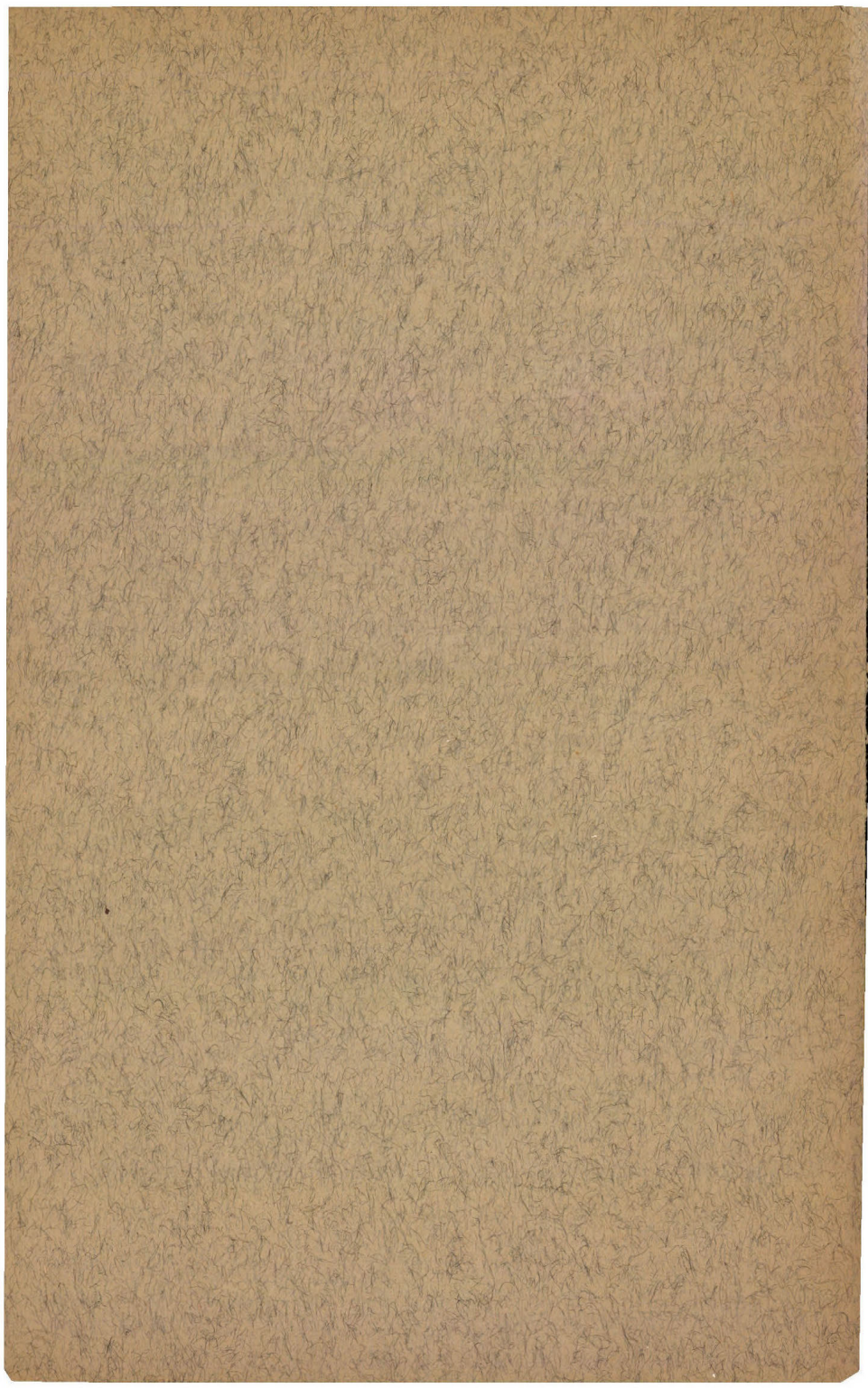
KAZINCZY PÁLYÁJA

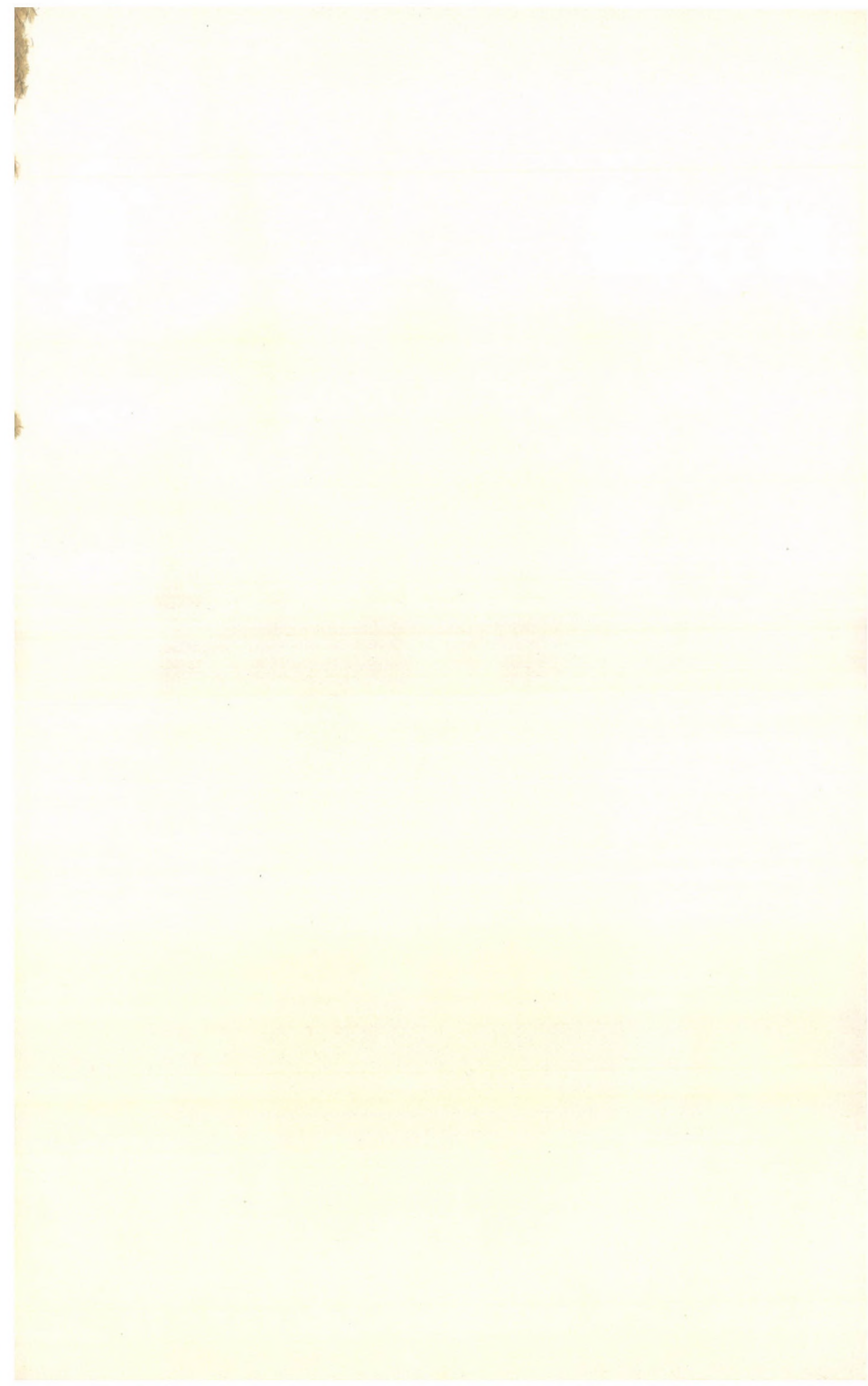
ÍRTA
NÉGYESY LÁSZLÓ

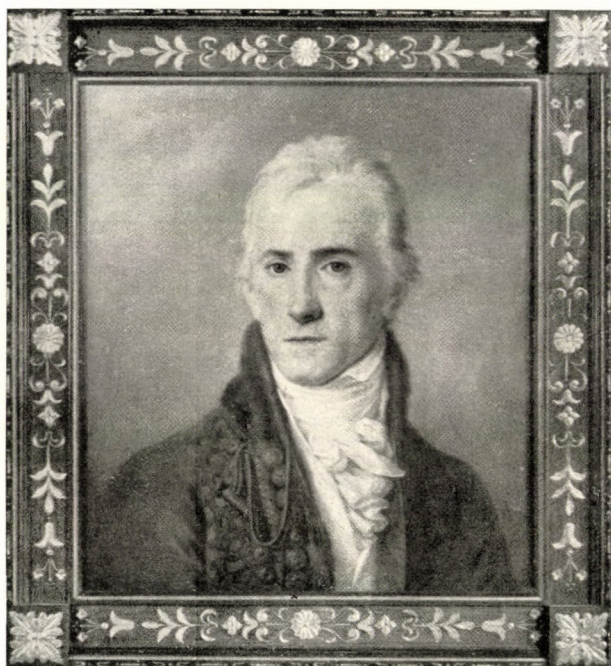
KAZINCZY HALÁLÁNAK
SZÁZADOS ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
A MŰVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG
ÉS A TANULÓ IFJÚSÁG SZÁMÁRA
KÖZZÉTESZI

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST
1931.

KAZINCZY FERENC 1808-BAN.

(Kreutzinger festménye után.)

KAZINCZY PÁLYÁJA

ÍRTA
NÉGYESY LÁSZLÓ

KAZINCZY HALÁLÁNAK
SZÁZADOS ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL
A MŰVELT MAGYAR KÖZÖNSÉG
ÉS A TANULÓ IFJÚSÁG SZÁMÁRA
KÖZZÉTESZI

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST
1931.

BEVEZETŐ.

Száz éve piheni már félszázados fáradalmaival irodalmunk és nemzetiségünk fáradhatatlan hőse, Kazinczy Ferenc. Száz éve, hogy kivált az élő, küzdő emberek sorából, rég lecsukódott az utolsó szem is, mely őt valaha látta. De szellemi alakja a nemzet szeme előtt ma sem tűnt el. Három-négy nemzedékhullám torlódott azóta egymás nyomában; a betű hatalma példátlanul megnövekedett, eszmények támadtak és enyésztek, a magyarság társadalmi és politikai szerkezetében és gazdasági viszonyaiban mélyebbreható változás történt, mint századokon át azelőtt; a nemzeti élet két ízben olyan emelkedést vett, amelyről ő csak álmodott, viszont e száz év alatt a nemzet két mohácsi veszedelmet élt meg. De felül időn és sorson magasan tündöklék Kazinczy neve mindenkor.

Az alkotó korszakok szellemi nagyjai ősüknek, sőt mintegy munkatársuknak érezték és dicsőségükből adót vittek nevének. A nagy katasztrófák nem eltemették, hanem inkább feltárták működésének nyomait, mint földrengéskor az omlások alól előtűnnek az alapok. Születése századik évében az osztrák önkényuralom alatt sínylő nemzedék mint a nemzeti feltámadás szimbolusát ünnepelte nevét s pályájában a szellem diadalát érezte az anyagi hatalommal szemben. Halálának ebben a századik évében a mi lesújtott nemzedékünk is mint a nemzet életerejének halhatatlan képviselőjére tekint fel rája.

Ez a kisdéd könyv is a százados évforduló alkalmából

van szentelve Kazinczy emlékének. Kis keretbe szorítva a nagy tárgyat, a ma élő és serdülő nemzedék elé akarja tárni azt a rejtélyt: hogyan kötelezhette örök hálára nemzetét, abban az időben, egy vidéken élő, szerény vagyonú magyar nemes, aki se államférfi, se hadvezér, se egyházfejedelem, se alapító mecénás nem volt s aki mint író jeles műveket alkotott ugyan, de nem rendkívülieket? hogyan tehetett messzebbható szolgálatot a nemzetnek, mint bármely hatalmas kortársa, nagyobb, mint Rákóczitól Széchenyiig bármely más magyar ember?

Sötét alapon fényes vonalú pálya volt az övé, a nemzeti haladás és a szépség megszentelt szolgálatában. Új eszményt tűzött a magyarság elé, a modern, művelt nemzet eszményét. Irodalmi élet teremtésével nyelvünk reformjával lehetővé tette korszerű szellemi fejlődésünket. Megifjította a nemzeti lelket öntudatban, ízlésben, lendületben, átsegítette egy hosszú, súlyos állapoton, a lét és nemlét válságán. Ezzel megnyitotta azoknak a nagyoknak sorát, akik az új Magyarországot megalapították. Senki a nemzeti haladásért erősebb hittel, forróbb lelkesedéssel, törhetetlenebb eréllyel nem küzdött, senki többet nem fáradt, szenvedett és áldozott, mint ő.

Küzdelmeinek hasznát a nemzet látta, szenvedését ő viselte, dicsősége mind a kettőé. Ha van virágunk és pálmánk, szenteljünk belőle az ő emlékének!

AZ ELSŐ GYERMEKKOR.

(1759—1767).

1759 október 27-én jött a világra egy előkelő birtokos nemes fiatal házaspárnak, Kazinczy József és Bossányi Zsuzsánnának első gyermeke, Érsemlyénben, felső Biharban, a menyecske szüleinek kúriájában; a még csak tizenkilencéves nő odahúzódott édesanyja szárnyai alá az első életadás válságos óráira. Az újszülött fiú az anya édesapjának Ferenc nevét kapta a református szertartású keresztségben. Ebből a fiúból lett az új magyar irodalom szervezője. Egyidős volt Schillerrel, tíz évvel fiatalabb Goethénél; de Goethe és Schiller egy hatalmas fejlődésre tették fel a koronát, Kazinczy pedig nálunk az alapjait rakta egy nagy fejlődésnek.

Hanem ki gondolt volna a csecsemő Kazinczy környezetében arra, hogy egykor irodalmi vezér lesz belőle? Az egyetlen, aki megérte, hogy az lett, az édesanya, nem nagyon örült neki; fia küzdelmeinek csak terheit látta, nem dicsőségét. A rendkívül fogékony és mozgékony szellemű kis fiútól mást vártak a hozzátartozók. Apja a katonai pályára gondolt, amelyen protestáns ifjaknak is fényes babérok termettek Mária Terézia háborúiban, míg a polgári életben az állami (királyi) hivatalok zárva voltak előttük, csak a megyei szolgálatban érvényesülhettek itt-ott. Irodalom, tudomány akkoriban előkelő ifjú számára lehetett műkedvelés, de nem hivatás; amannak igen tisztelt, emennek lenézett. Kazinczynak is a tisztviselői pályára kellett készülnie; de a Gondviselésnek megvoltak a módjai arra, hogy kiformalja őt

arra a hivatásra is, amelyet lelkébe oltott. A fiú szellemének feltűnően élénk tevékenysége ugyanis nem gyakorlati, hanem művészi és társadalmi természetű volt. Pályája kedvezően indult, magyarországi és tizenyolcadik századi viszonyokhoz képest; anyagi akadályok nem voltak átlagos kiképzésének útjában, a kiváltságos rendhez tartozása megkönnyítette társadalmi érvényesülését; egyetlen korlátozást protestáns vallása jelentett. Nagy lelki adományai tehát meglehetősen fejlődhettek, bár különleges szükségleteik csak hiányosan találták meg a nekik való alkalmakat és eszközöket. Egészen véve gyermek és ifjúkora ragyogó napsütésben telt el, a sötét felhők csak férfikorában vonultak fel életének egére.

Szülei rendszerint Alsó-Regmecen laktak, Sátoraljaújhelytől északra egy órai kocsijárásra; a Kazinczy-nemzetségnek főleg Zemplén, Abaúj, Sáros és Ung megyékben voltak birtokai. Kazinczy Ferenc is élte javát Zemplénben és Abaújban töltötte, vegyes nemzetiségű vidéken; tótul is tudott. Első gyermekéveit azonban színmagyar vidéken élte. Amint ugyanis az anyai emlőtől elválasztották, Regmecről visszakerült az érsemlyéni nagyszülőkhöz, s mialatt otthon ifjabb testvéreinek száma egyre szaporodott, ő Semlyénben maradt, s ott hétéves koráig magyar szónál egyebet nem hallott. A nagy nyelvreformátor anyanyelvi ismeretének forrása tehát ugyanaz a bihari beszéd volt, amely egykor a Pázmány, akkortájtban a Csokonai, később az Arany János nyelvkincsét táplálta.

Fejledező lelkére legnagyobb hatással vált nagyatyjának, Bossányi Ferencnek, a régi szabású, életmódjában egyszerű, erkölcsében tiszta, érzületében úri, gondolkodásában egyenes, igazságos táblabírónak alakja, aki

Bihar megyének egyik vezérférfia volt, a híres Baranyi Gábor alispán mellett főjegyző és főszolgabíró, Mária Terézia két utolsó országgyűlésén, 1751-ben és 1764-ben követ is, a nagy uralkodónak lelkes híve és az alkotmányosság bátor oltalmazója. Unokája művészileg eleven képet fest róla emlékirataiban: „Náddal fődött, vályogból rakott házában patriarchai felsőséggel éle, bírása, békéltetője, tanácsolója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak, kik idegen vármegyéből is hozzá folyamodtanak, bízva egyenességéhez, tudományához. Bért, ajándékot senkitől sem veve, sőt ő tartá őket, cselédjeikkel, lovaikkal, valamíg a pör előtte lefolyt. Vagyónával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömeire voltak, nem haszonra. Szérűje gazdagon rakva asztagokkal, pincéje tele borral, vermei étellel, s ezeket szükség idején inkább nyitá meg a szorultaknak hitelbe s kamat nélkül, mint a nyerekedőknek fizetésért.“ Ha büntetni kellett, nagy mennydörgések közt, de mindig szeliden fenýtett. Humanizmusa jó szívéből eredt, nem a felvilágosodási áramlat hatásából. Olvasott ugyan a római klasszikusokon kívül egykorú német- és latinnyelvű külföldi röpiratokat és újságokat, így a németországi katolikus felvilágosodási irodalom leghíresebb termékét, Hontheim trieri felszentelt püspöknek Febronius álnév alatt 1763-ban kiadott könyvét; de a régi nemesi társadalmi rendnek volt oszlopa, s jellemével mintegy a rend erkölcsi jogosultságának keze.

A kis Ferenc hamar elleste és maga is gyakorolta dörgegelmes szavú, de aranyszívű nagyapjának parancsolgatását és levéldiktálását, az alakiságok megtartatását, amíg hajadonná serdült nagynénje, a grácia alakú és szépségű Klári, szép módjával rá nem vette, hogy ne diktáljon, hanem maga írjon. Így már négyéves korá-

ban megtanult írni s attól fogva szenvedélye lett az írás és az maradt haláláig. A tekintély tisztelete is a nagypapai házban ivódott lelkébe egész életére szólóan, s nagypjától örökölte majdnem a könnyelműséggel határos bőkezűségét is. Mutatkoztak azonban benne olyan hajlamok is, melyekre nem volt közvetlen mintája. Nagyon szerette a képeket; fellapozta a tiszteletes úr könyveit, megbámulta pirosbetűs címlapjukat, fametszeteiket, és gyönyörködött a pfalzi káté bázeli kiadásának fehér papirosában és szép metszésű betűiben. Rákapott a rajzolgatásra is. Általán kiváló érzéke volt a jellegzetesség meg a szépség iránt, később is kitűnő megfigyelő maradt. Évtizedek múlva is részletesen és igen elevenen le tudott írni egy-egy még fiatal korában látott alakot, öltözetet vagy jelenetet. Rajzolni is mindig jól tudott s egypár vonással meg tudta örökíteni egy-egy arc jellegzetes körrajzát. Talán ha képzőművészeti iskolánk lett volna, híres rajzművész válhatott volna belőle, és ha egy századdal később él, megfigyelő erejével elsőrangú realista szépíró lehetett volna. A hadi mesterséghez azonban semmiféle hajlamot nem mutatott, noha első levélfogalmazványain neve alá atyja kívánságára oda kellett írnia az „oberster“ vagy „generális“ címet, sőt apja mint kis fiúcskát egyik ezred egyenruhájában festette le.

Mikor hétéves múlt, hazakerült Regmecre, mely község akkor Abaújhoz tartozott; további nevelését az édesapa irányította. Apja is igen derék ember volt, már nőlen korában három vármegye ifjúságának dísze érett lelkével, szelíd és szerény erkölcsével és a „kibeszélhetlen kellem“-mel, mely rajta fia tanúsága szerint előmlött. Ősei közül a Rákócziak bizalmas emberei, nádori ítélőmester és megyei vezérférfiak kerültek ki; egyikük-

másikuk verseket is szerzett. Nősülése után József családjának élt, gazdálkodott, olvasgatott, deákon kívül németül is. Reggel családjával, este egész házanépével imádkozott és zsoltárokat énekelt. Gyermekei is örökölték ezt az ősi erényt, Dénes fia mint bihari főjegyző, és Zsuzsánna leánya, özvegy Péchy Sándorné maguk énekeltek a templomi gyülekezetben elül, amit csak az iskolamester szokott volt tenni. Ferenc is a szabad gondolkodás korában is mindvégig megőrizte atyja valláscságát. Örökölte egy más tulajdonságát is. Atyja nagy beszélgető volt, s ami nevezetes hagyományt tudott, esetet hallott vagy olvasott, asztalnál elmondogatta. Beszélte a család emlékei nyomán a Rákócziakról, a szüleivel és barátaikkal történt esetekről, valamint az egykorú emberekről, vendégeit adomákkal mulattatta. A gyermekek közül Ferenc volt a legfigyelme-
sebb hallgató, s már akkor megtelt szíve tisztelettel a nagyok iránt, kegyelettel és lelkesedéssel a mult dicsősége iránt. És mint Biharnak, úgy az apai ház vidékének is megvolt a helyi géniusza; arról a környékről származtak a nemzetnek olyan prófétái, mint Kazinczyn kívül Rákóczi Ferenc és Kossuth.

A DEÁKÉVEK.

(1767—1779.)

Az apa otthon rendszeres házitanítás alá fogta Ferencet és az ötnegyed évvel fiatalabb Dénest. Egy Szepeségből hozatott evangélikus tót theológussal a káté és a deák nyelv mellett német szóra is taníttatta őket; maga gyenge német volt. A tanítás lélektelenül folyt s nem kötötte le Ferenc figyelmét; a fiú jobban épült apja beszélgetésein, s minthogy most is a toll volt minden mulatsága, mint öccsének a lapta, az asztalnál hallott anekdotákat titokban leírta. A rosszkedvű késmárki deák azonban megtalálta a fiú matrácái közt a teleírt néhány ívet, s mint bűnjeleket vitte az apa elé, hogy ilyen haszontalanságok miatt nem megy a *dic, duc, fac, fer*. Az apa visszatette a papirosokat, ahol voltak, ellenben örömmel újságolta el nejének, hogy elsősülöttük generális nem lesz ugyan, de igen könyvesináló. Ráismert fia hajlamára, s régibb tervezgetéseit negyedik gyermekére, a Ferencnél öt évvel fiatalabb Lászlóra ruházta át, aki idővel csakugyan hadapród lett és ezredességig emelkedett. A házitanító a német nyelv tanulásába egy képekkel gazdag biblia olvasatásával vezette be a fiúkat, s Ferenc történetesen Ézsaiásnak egy részét olvasta el a kép mellé. Elragadtatva érezte magát a próféta szövegének költői szépségeitől és apja magyar bibliájának segítségével ezután folyton a prófétákat olvasgatta, meg az ó- és újszövetség történeti könyveit, s ezek kedves olvasmányai maradtak öreg napjaiig.

Egy év mulva már nyilvános iskolába küldte őket

atyjuk, de egyelőre még nem Sárospatakra, felekezetük közel levő híres iskolájába, hanem előkészítő osztályba (donatistáknak) Késmárkra, a német szó végett. Ott csakugyan megtanultak németül beszélgetni, Ferenc rákapott a német olvasásra is. Házigazdájától egy *Tugendschule* című silány regényt kapott ajándékba; eleinte nem értette, de szüntelen olvasván, végre mindenütt értette. Attól fogva a *Tugendschulé*-t mint diák minden évben elolvasta; ez volt az első regényféle, amivel megismerkedett. Preceptoruk itt nem lévén szem előtt, elhanyagolta magát is, növendékeit is; a tanulásban kevésre haladtak; de az év nem veszett kárba, Ferenc egy igen szép írású mestertől megtanulta a csinos betűvetést; írása mindvégig szépfolysú, egyenletes írás maradt. Képeket is talált és hallott szép templomi éneket. Az ottani természet nagyszerű képei elragadták. Órákig elgyönyörködött a Táttra égbenyúló csúcsaiban s hőköntösének színjátékában. Megkapta figyelmét a zajos társas élet is, melyet a kis városba a menekülő lengyel nemes családok hoztak.

Újabb egy év múlva a sárospataki kollégiumba kerültek és ott végezték egész tanulásukat 1769-től 1779-ig. Hogy a németet el ne felejtsék, Patakon is szepesi preceptorokat tartottak mellettük szüleik; német tudásukkal egész újság voltak az ottani deákság közt. A tanulás néhány évig itt is olyan gyengén folyt, mint Késmárkon. A híres iskola abban az időben nem a legvirágzóbb korát élte. Mindössze négy tanára volt, ezek maguk a főiskolai tanfolyamon adtak elő; a gimnáziumi osztályokban felügyeletük alatt a főiskola jelesebb hallgatóiból kiszemelt köztanítók (*publicus praeceptorok*) tanítottak. A tanítás legfőbb célja a hitcikkelyek ismerete volt s a mellett a latin beszéd és fogalmazás, a római

írók olvasása, nyelvi, metrikai, poétikai és retorikai magyarázata, mint azelőtt vagy hetven évvel Németországban is. A tantervből olyan tárgyak is hiányoztak, mint a hazai nyelv és történelem. A tanítás az emlékezetre volt alapítva és a leckét szóról-szóra követelte; Kazinczynak épen ez volt a gyöngye oldala s e miatt sok keserűség érte, koplalás, testi fenyíték is. De a syntaktikai osztályban bentmaradt a görög órákon is, noha ezt a tárgyat csak azok tanulták, akik később theológusok akartak lenni. Érdeklődését észrevette a bölcsélet tanára s azt tanácsolta neki, hogy mindjárt Homérosszal kezdje, de ő a nagy névtől és nagy költeménytől húzódozott, a helyett Anakreont olvasgatta. A poétikai osztályban megnyíltak szemei; itt a derék köztanító maga is szerette tárgyát, s Kazinczy alig tudott betelni Ovidius Átváltozásával, Vergilius eklogáival és Horatius ódáival; ezeket nagy tüzzel harsogta séta közben a Bodrog partján, míg otthon tanítója előtt az előzetes fenyegetések miatt mindig belezavarodott. A költőket később is folyton olvasta, így Tibullust. A mellett mindig faragcsált magyar verseket is. Általában legtöbbet tanult a tanórákon kívül, magában. Halommal hordta lakására a nagy könyvtárból a költők, történetírók műveit, építészeti munkákból sokat rajzolgatott; mikor egyik barátja bibliothekárius lett, bezárkozott vele a könyvtárba, s míg az a theológusokat bújta, ő a közép- és újlatin költőket forgatta. A hiányos felszerelés és tanulmányi rend ellenére akkor is kerültek ki az iskolából jeles fők; mindig akadt egy-két magasabbra törő ifjú, akik egymástól példát és ösztönzést vettek, olykor a tanároktól is útmutatást nyertek és a könyvtárt hasznukra fordították. Az ifjúság erkölese kissé nyers, de romlatlan volt. Hazafias szellemét emelték a hely,

Rákóczi- emlékei. Jó hatást tett a tanulókra a szülők és az előkelőségek érdeklődése, mely az évi közvizsgálatokat valóságos ünnepekké avatta. Messze földről is ellátogattak az egyház oszlopos emberei, az iskola egykori növendékei az exámenekre, találkozni egymással és látni az újabb nemzedék előmenetelét. A Kazinczy fiúk az ifjúság legjavához tartoztak, már hazulról is jó neveléssel jöttek. Egy tanárunk meglátta és megdicsérte Ferenc rajzait. Sajnos, közelebbi útmutatást a folytatásra se a görögben, se a rajzban egyik tanár sem adott, és ő különleges szellemi szükségleteiben jóformán magára volt hagyatva.

Atyjának azonban állandó gondja volt fiaira. Sűrűn benézett hozzájuk a pár órányira levő Regmecről, és bármi nevezetes dolog történt, megnézte velük és okulásukra fordította. Folyton élesztette bennük a sokoldalú érdeklődést, amire Ferencnek veleszületett hajlama is volt. Így mikor II. József 1770-ben mint anyja uralkodótársa körútat tett az országban és május 20-án Patakon ebédelt kíséretével együtt, a terembe szabad lévén a bejutás, a Kazinczy fiúkat is elvitte apjuk s kívánságára megengedte az alispán, hogy egy-egy tányért ők nyujtsanak a császárnak. A szemfüles gyermek pontosan megjegyezte a látottakat. 1773 vége felé pedig kieszközölte az édesapa a tanároktól, hogy a két fiú egy kiváló theológus hallgató vezetésével a kollégium nevében névnapot köszönteni menjen gróf Beleznay Miklós tábornokhoz, a református főconsistorium elnökéhez, a pestmegyei Bugyiba, annak örömeire, hogy a tábornok akkoriban kedvező választ hozott a ref. egyháznak az udvartól. Az utat a kis küldöttség az apahatlovas fedeles kocsiján tette meg, a legnagyobb sikerrel. A vitéz tábornok nagyon jó néven vette az üdvöz-

lést, a háziasszony elhalmozta a kis köszöntőket édeségekkel és csókjaival, egy hétig vissza sem eresztették őket. Az összegyűlt nagyúri társaságban látta Ferenc gróf Niczky Kristóf országbíró, továbbá Ráday Gedeont, a nagy könyvgyűjtőt, későbbi irodalmi mesterét. Itt került kezébe Bessenyei Györgynek két első verses kiadványa, az *Agis tragédiája* és az *Eszterházi vigasságok*. Visszajövet megnézték Pestet, ott jártak először könyvesboltban; látták a Beleznayék rokonságának két kastélyát, a Grassalkovicsékét Gödöllőn és a Podmaniczkyakét Aszódon. Az út nagy élmény volt rájuk nézve. «Lelkeink szikrát kapának előre törekedni s érdemelni a nagyok figyelmét.» Később is mindig kereste a jelentékeny emberek társaságát s az előkelő világban a mozgást korán megszokta. Az előre gondoló apa fejében az a lehetőség is megfordult, hogy Ferenc fia majdan a református hitfelekezet ügyvivője (ágense) lehet az udvarnál Bécsben, mint volt Bessenyei György épen a Beleznay megbízásából. Erre nem került sor, az állás József alatt fölöslegessé is vált. Első irodalmi ismeretségét azonban ezen az úton szerezte Kazinczy.

Kevésbé szerencsés gondolat volt atyjától az írói fellépés siettetése. Az apa látott valahol egy erdélyi urfőtől idegen nyelvből fordított könyvet, melyet a szülők kinyomattak; ő is nyomtatva szeretne volna látni fia nevét s mint vallásos ember, Gellertnek egy arról szóló értekezését adta kezébe lefordítás végett: mi veszedelmesebb, a hitetlenség-e vagy a babonáság? Nem csoda, hogy a költői és művészi hajlamú fiúnak nem volt kedve ehhez a tárgyhoz; épen akkor úgylis Mészáros Ignác *Kartigám*-ját falta, az első magyar regényt, a régibb francia hősi regények egy német utánzatának magyarosítását (1772), ezt a hosszú ideig forgalomban maradt

könyvet, melyet mint újdonságot a pataki nagyobb diákok nyomán ismert meg. Halogatta tehát Gellert értekezésének lefordítását.

Közben a jó édesapa 1774 március 20-án rövid szenvedés után javakorában meghalt, a kis Ferencnek is igen nagy fájdalmára. E csapás nélkül az ő későbbi sorsa bizonytalannak alakult volna, törekvései iránt a családjabeliek közt apjában talált volna legtöbb megértést. Anyja példás háziasszony volt, erélyes, olykor indulatos is, mint az öreg Bossányi; rendben tartotta, bár nem gyarapíthatta a családi birtokot, biztos kézzel intézte gyermekeinek erkölcsi nevelését. Ferenc lelkében viszont oly erős volt a szépre, nagyra törekvés, hogy szellemi vezérlő nélkül is minden alkalmat megragadott önképzésére. Megtanult olvasmányaiából kivonatokat készíteni; francia leckéket is vett egy párbajozásai miatt országról-országra vándorló volt francia tisztól. Ez három hónap múlva tovább ment, de Kazinezy már tudott annyit, hogy olvashatott, a könyvtárban pedig talált francia könyveket. Ismerkedni kezdett az egykorú német irodalommal is; Németországban Gellerten akkor már keresztülrobogott az irodalmi fejlődés, bár a közönség zöme még olvasta; regénye Torday Sámuel fordításában *Svédziai grófné* címmel nálunk is megjelent a Kartigámmal egy évben. Kezébe került azonban Kazinczynak az 1770-ben megindult göttingai *Musenalmanach* egy példánya, abban találkozott először Gessner nevével s idilljeinek olvastára „egészen odalett“. Mintegy újjászületve érezte bennük az ókori idilleket, melyeket anyyira kedvelt. Az érzelmes hang a kor szentimentalizmusával símogatta meg ébredező szívét s a líriais próza az újszerűség ingerével hatott reá. Ekkor támadt első képzelete a szépprózáról. Gessner iránt ezután is meg-

örizte kegyeletét, akkor is, mikor már sokkal nagyobb német írókkal megismerkedett; Gessner szép fordítását évtizedek múlva is fontos feladatnak tekintette. Deák korában azonban még erre nem bátorzkodott.

Anyja sürgette az apai óhajtás teljesítését. Utasítására Ferenc be is mutatta a fordítást a theológia új tanárának, Óri Fülep Gábornak, a későbbi szuperintendensnek, de az mindjárt a tárgyválasztáson megütközött, a korai fellépést is hibáztatta, a kéziratba bele se nézett, gúnyolódott inkább, a helyett, hogy útbaigazította volna a kezdőt. Az anya nem hagyta annyiban a dolgot és 1775 tavaszán ráüzent fiára, hogy írjon akár milyen tárgyról, csak igyekezzék, hogy a nyomtatás a közvizsgálatig készen lehessen, addig tartsa a dolgot titokban. Ő épen akkor Magyarország történelmét tanulgatván, magánszorgalomból, egy kis hazai földrajzot állított össze saját használatára. Ezt készítette hamarjában sajtó alá, a Losonezi István Hármás Kis Tükrének mintájára; minden megye leírása elé négy sorú versekben odatette a főbb nevezetességek foglalatát. A senkivel sem közölt szerkesztmény Kassán került ki sajtó alól *Magyarország Geographica az az földi állapotjának Le-Rajzolás*a címmel, „szurtosan, mint érdemlé“. A példányokat a közvizsgálat utolsó órájában Kazinczy, anyja parancsára, de kínos zavarral osztogatta a megjelentek közt. A tanárok fanyarul fogadták, de a jelenvolt nagytekintélyű debreceni szuperintendens, Voltaire Henriás-ának későbbi fordítója, csendet intve, buzdító szavakat intézett az alig tizenhatéves szerzőhöz; munkája még hibás — mondotta —, de valaha igen jót adhat, csak folytassa a kezdett pályát. Kazinczyt azonban bántotta a kényszerített szereplés és felfogadta magában, hogy neve többé nyomtatva nem lesz. Mégis, mikor a nyár folyamán újra

Pesten, Bugyiban és Pécelen járt, tiszteletpéldánnyal kedveskedett Beleznayéknak és Rádaynak.

Házuk barátai váltig sürgették anyját, hogy újabb munkát készíttessen fiával, ez is úgy érezte, hogy tartozik magának és kedves atyja emlékének azzal, hogy első kísérletét jobbal feledtesse. Szilágyi Márton kedvelt tanárának, a szuperintendens fiának tanácsára Besenyei György egy német nyelven írt és névtelenül kiadott elbeszélését (*Der Amerikaner*, Bécs, 1774) fordította magyarra. Ez a második könyve *Az amerikai Podotz' és Kazimir' keresztyén hitre való megtérése* címmel jelent meg Kassán, 1776-ban. Itt már érdemleges szépirodalmi feladattal állt szemben a fiatal kezdő. A lelkiélet és elvont fogalmak kifejezéseivel, természetfestéssel, az elbeszélő előadás fordulataival, német szólások magyaros tolmácsolásával volt dolga, pedig még nem ismerte az újabb magyar írók stílusirányát, még Faludit sem ismerte, egyetlen magyar szépprózai olvasmánya a Kartigám volt addig. Életkorához képest derekasan megfelelt feladatának, sőt tudatosan törekedett *kellemes magyarságra és választékosságra*. Ezt a kiadványát is a közvizsgálaton osztotta szét; küldött belőle példányt Beleznaynak és Rádaynak. Gáncs nem érte, sőt dicséret. Besenyeinek is bejelentette levélben a fordítást, engedélyét kérte tiszteletpéldányok küldésére, s jóváhagyását írói fellépéséhez. A „fő cavalier“, amint Kazinczy körülírja a Podotz előszavában, udvariasan azt felelte, hogy Kazinczynak veleszületett tehetsége adja meg a jogot az írásához, és lelkesen buzdította: «ne szűnjön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni és az emberi vi-selt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni», s lelkére köti, hogy semmi akadálytól ne rettenjen vissza. A buzdítás

inkább általánosságban szólt, mint szorosán az irodalmi pályára; de mindenkép fényesen teljesült. Kazinczy a buzdítót is felülmulta; Bessenyei belefáradt küzdelmeibe, Kazinczy legyőzte az akadályokat.

A leendő író most már két úttörőjéhez közeledett a magyar irodalomnak: a magányában írogató, éltes Rádayhoz és a nyilvánosan serkentő, tüzelő fiatal Bessenyeihez. De a könyvszerzésnek jó időre vége szakadt, anyja „beleunt a játékba“, maga is jobbnak látta tanulmányainak élni. Időközben a főiskolai tanfolyamra lépett 1776-ban. Itt bölseletet, természeti és nemzetközi jogot, valamint theológiát hallgatott. Kazinczy legtöbbet a bölselet tanárától tanult, aki már Kant nevét is emlegette. A hazai jogot elő sem adták. A természeti jogot még e tudományszak megalapítójának, a németalföldi Grotius Húgónak 1625-ben latin nyelven kiadott könyve szerint tanították, sőt a tanár nem tett egyebet, mint felolvasta a könyvet magyarázata és megbeszélés nélkül; Német- és Angolországban már egy század óta jóval tovább fejlődött ez a tudományág. A theológiát világi ifjak is hallgatták, csak az ú. n. katedrai tudományokat nem: a gyakorlati lelkészkedéshez tartozó ismereteket. Kazinczy most is a könyvtárnak vette legtöbb hasznát; szorgalmasan rajzolgató, még éjjel is, úgyhogy majdnem belevakult. Szenvedélye volt a képek szeretete; olasz házalóktól vett is festményeket. A rajzot rendszeresen tanulnia azonban nem volt kitől.

Főiskolai évei alatt is voltak nagyfontosságú élményei. Egyik egy bécsi út 1777 tavaszán. Könyvei már bizonyos tekintélyt szereztek neki és így történhetett meg, hogy atyai nagybátyja, Kazinczy András, aki egy megyei küldöttség tagjaként utazott a császárvárosba, őt is magával vitte. Ekkor látott először igazi nagyvárost

és fővárosi életet, látta Mária Teréziát is a schönbrunni udvari kápolnában; most fordult meg először elsőrangú képtárban, s a Belvedere németalföldi képei közt magától felismert egyes értékesebbeket. Bessenyeit nem találta otthon, íróasztalán írt neki néhány sort. Kár, hogy találkozásuk nem történt meg; Bessenyei valószínűleg tájékoztatta volna a maga és köre törekvéseiről, talán írotársainak is bemutatta volna. Kazinczynak útközben Pesten egy könyvkereskedésben kezébe akadt Wieland *Musariona*; most beleszeretett Wielandba.

Ami Bécsben elmaradt, otthon várt reá. A főiskola könyvtárosa egy új magyar könyvet mutatott neki, mely hozzá eladás végett érkezett; nyelve — mondta — érthetetlen, de rézmetszetei szépek: Báróczi Sándornak, a bécsi testőrnek a francia Marmontelből fordított *Erkölcsi meséi*. Kazinczy a képektől hökkent vissza, s az újszerű fordulatokkal ékeskedő nyelvbe lett szerelmes. „Még ma is bírom a könyvet — írja élte vége felé —; még rajta van ifjú esztendeim kedves emléke; még ismerem a helyeket, hol édes szólása csudálgatásaiban felfelsikoltozám. Visszavágytam Bécsbe, hogy lelke átszállhasson rám, fél mértékben. Ő vala örök olvasásom ezentúl, s már akkor feltevém, hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, ami lesz.“ Most már volt előtte mint a magyar szépprózára is és az eddig alaktalan törekvés helyett most már felesillant előtte a határozott irodalmi életcél.

És alig csendesedett el öröme Báróczin, új könyv érkezett, egy kötet vers, rímek nélkül, hexameterek és antik formájú strófák magyar nyelven: Baróti Szabó Dávidnak *Új mértékre vett külömb versei*. A pataki ifjúság mulatott az ügyefogyottnak vélt verselőn, aki még csak rímelni sem tud. Kazinczy nagy örömmel élvezte

az antik költészet csodált formáiban zengő magyar nyelvet. «Elragadtatások közt faldostam, — írja. — Megjövendőlém, hogy poesisünk új ragyogásban fog csillogni.» Mindjárt distichonokban írt üdvözlő költemény nyel kereste fel a kassai akadémián működő Szabó Dávidot, s ki volt boldogabb mint ő, mikor a költőtől válasz érkezett s az is distichonokban. Sőt nemsokára nyilvánosan, az egész pataki ifjúság és nagyszámú vendégek előtt üdvözölte a fiatal követőt Szabó Dávid nevében a kassai akadémia aligazgatója, Kenyeres József, később rozsnyai kanonok, aki a kassai tankerület főigazgatójával érkezett Patakra.

Mint már az íráságnak eljegyzett ifjú tisztelgett egyszer gróf Teleki Józsefnél a jeles versszerző hírében álló koronaörnél, a grófnak álmosdi birtokán, Érsemlyén közelében. Teleki elbeszélgetett vele a magyar verselés neimeiről és az írókról s megajándékozta a húga halálára írt elegiának két példányával. Kazinczy észrevette, hogy a gróf versei a régibb ízlésnek legtisztultabb fokán vannak, de új fejlődés alapjául nem szolgálhatnak.

Az 1779. évben elkövetkezett végre az iskola kereteiből máris kinőtt ifjú távozása Patakról. Az utolsó közvizsgálaton a Kazinczy-fiúk szokás szerint beszéddel (peroratióval) búcsúztak el az anyaiskolától; s a tanárok nevében adott válasz mint az egyház és az iskola reménységeit köszöntötte őket.

JOGGYAKORLATI ÉVEK.

Kassán, Eperjesen, Pesten. 1779—1783.

Huszedik évének vége felé járt, mikor a kollégium falai közül az élet szabadabb forgalmába kilépett, hogy elméleti tanulmányait gyakorlati ismeretekkel is kiegészítse.

A Kazinczy-fióktól azt várták, hogy megyei tisztségre törekedjenek és majdan mint főszolgabírák, alispánok, országgyűlési követek szerezzenek új díszet a családnak; ezért joggyakorlatra kellett menniök. Ferenc ötödfél év alatt végezte a joggyakorlatot Kassán, Eperjesen és Pesten.

Legszívesebben könyvei és esetje mellett maradt volna, írói és művészi kedvteléseinek élve; de a patvaristaság sem esett nehezére. Új meg új városban élt, sokféle emberrel érintkezett, főnökei tőle nem kívántak szolgai munkát, mint akkoriban szokás volt, eszmát nem tisztogatott, legfeljebb asztalt terített és útipoggyászt kötözött. Hivatalos elfoglaltsága sehol sem volt nagy, elég ideje maradt olvasásra, verselgetésre, társaságra.

Kassán 1779 szeptember 9-től 1780 október 18-ig a tornai uradalom ügyésze mellett volt patvarista. Eperjesen másfél évet töltött, 1781 január 11-től 1782 július 2-ig; a kerületi táblán volt bejegyezve és szintén ügyvéd mellett dolgozott. Az 1780-ban trónralépett II. József a protestánsoknak is megengedte, hogy a pesti táblán jurátusoknak esküdhessenek fel s Kazinczy 1782 szeptember

12-én a legelső protestáns hites jegyzők egyike lett a pesti táblán, Sággy Mihály ítélőmester mellett.

Mind a három város egy-egy emlékezetes állomása lett ifjúságának. Szabad idejét a legszebb módon használta; olvasott, verselgetett, fordítgatott, társaságokba járt. A kártyát, bort, kávéházat kerülte; szívesen társalgott eszes, művelt férfiakkal. Finom lelki szervezetének igazi szükséglete volt széplelkű nők társasága is, s jó sorsa időről-időre összehozta olyan nőkkel, akik kitűnő hatással voltak erkölcsi, értelmi és esztetikai fejlődésére. Ilyen volt Kassán Rozgonyi Erzsí, egy kedves úri leány, aki eszményi ismeretségük emlékét holtig megőrizte és sohasem ment férjhez. Ilyen volt Eperjesen Steinmetz Ninon (Anna), egy özvegy katonaorvosné szép olvasottságú leánya, később Keczer György birtokos felesége. Ez «faragta ki pataki vadságából», ettől sajátította el az irodalmi németiséget társalgásban és írásban; Ninon vezette be jobban az újabb német irodalom ismeretébe, tőle hallotta először a Klopstock nevét, vele olvasta «édes könnyek között» az akkor kapós német regényt, Miller J. Márton Werther-utánzó, érzélgős Siegwartját. A szerzővel levelezésbe is bocsátkozott, a regényt pedig fordítani kezdte, de ismét azt gondolta, hogy nem kell sietni, és kéziratát idővel megsemmisítette; a „Szigvárt“ azután Kazinczy egy iskolatársának, Barcafalvi Szabó Dávidnak fordításában lett a Kartigám mellett hosszú ideig a magyar érzékeny lelkek olvasmánya. Hozzálátott most már Gessner idilljeinek fordításához, ami évtizedekig kedves tanulmánya maradt, fordítgatta Wieland egyes darabjait is. Fölkereste levelével Gessnert, Wielandot. Gessner halála után a bensőséges levelezést folytatta a svájci író özvegyével is, akit leveleiben anyjának szólítgat. Verselgetett

is, és meglepődve vette észre, hogy a kedves Ninonhoz írt német versében jobban megtalálja a jambus lejtését, mint magyar dalkísérleteiben, ennek valószínű oka az volt, hogy a német jambus lüktetője összeesik a beszédbeli szóhangsúllyal, továbbá a magyar jambus még egyáltalán nem is volt begyakorolva. Magyar irodalmi törekvéseiben Kassán és Eperjesen nem volt kivel eszmét cserélnie. Baróti Szabó Dávidban csalódott, fás embernek találta, modernséget hiába is keresett volna nála. 1780-ban megismerkedett a lelkes Révai Miklóssal, de csak rövid ideig beszélhetett vele. Örömmel fogadta ugyancsak 1780-ban az első magyar hírlap megindulását, és a szerkesztőben, Ráth Mátyásban egy új Prometheuszt látott. A következő évben, 1781-ben a klasszikai triász harmadik tagjának, Rájnisznak fellépésén örvendhetett. Maga egy verses gyűjtemény kiadását tervezte, Magyar Múzsák Almanachja címmel, többek műveiből, a német *Musenalmanachok* mintájára, melyek viszont a francia *Almanaque des Muses* nyomán keletkeztek. Ebben tette volna közzé saját verseit is, melyek közül abból a korból alig ismerünk valamit. Az almanach azonban nem jött létre.

Pesten még bővebb alkalma volt német költőkkel és francia írókkal foglalkozni. A francia felvilágosodás egy irodalmi termékét már Kassán megszerezte, 1782-ben pedig olvasta Rousseau Vallomásait. Pesten olvasta el Klopstock Messiását és Bürger költeményeit, a gróf Stolberg testvérek dalaiból egyet-kettőt le is fordított; figyelmes lett a fenséges költői szólásra és a dalhangra. Tudósokkal is ismeretségbe jutott, főleg történetírókkal, Cornides megkülönböztetve bánt vele. Látogatta Budán a királyi palotában elhelyezett egyetemi könyvtárt. Társadalmi műveltsége és élénk szelleme a legjobb körök-

ben szíves látást biztosított neki. Gróf Teleki József meghívta házába és hozzájáratta László és István fiait, hogy mentül több időt töltsenek társaságában. Báró Orczy Lőrinc, a régóta verselgető tüzes magyar lelkű nyugalmazott tábornok, szívesen társalkodott „kis barátjával“, amint Kazinczyt nevezte, noha maga sem volt szálasabb termetű, s Pesten, később tarnaörsi magányában vele olvasgatta a francia költőket és a maga verseit. Az ifjabb Ráday Gedeonné szalonjában is otthonos volt. Pesten bő alkalma volt magyar irodalmi és esztetikai kérdésekről eszméket cserélni. Reggelenként az idősb Ráday Gedeonnal együtt olvasgatott az öreg báró könyvtárában; Ráday megismertette könyvritkaságai-
val, dolgozásaival, beszélt neki atyjáról, az énekszerző Pálról, Rákóczi diplomatájáról, valamint saját élet-történetéről. Este a (német) színházban Kazinczy más érdeklődő ifjakkal együtt lehetőleg a Ráday zsöly-lyéje mögött helyezkedett el, felvonásközben beszélgetést kezdtek a látottakról s olyankor az öreg úr hátrafordulva, kifejtette nézeteit műről és előadásról, szóba-hozta Shakespearet, Corneillet, Racinet, Voltairet, sőt már Goethét is, a *Götz von Berlichingen* révén. Mind-ebből sokat tanult Kazinczy. S talán már ekkor kezdte figyelmeztetni Ráday arra a nyugateurópai verselő technikára, melyet nálunk ő kezdett s amelynek főtér-jesztője Kazinczy lett.

Az ifjú látóköre egyre európaibbá szélesült; de még jobban bele akarta magát vetni a nagyvilági művelt-ség árába. Egy nagy európai útról ábrándozott, mely-nek állomásai lettek volna: Göttinga, Párizs, London és Róma. Bár teljesült volna ez a szép ábránd!

LELKI ALKATA ÉS KORA SZÜKSÉGLETE.

Már ekkor főbb vonásaiban kialakult személyisége.

Ösvonása ennek a lelki tényező túlsúlya. Aránylag kis természetben nagy lelki energiák lakoztak. Minden dolgot, jelenséget, eseményt lelki oldaláról vesz, eszmei, érzelmi, esztetikai, erkölcsi jelentését keresi.

Jellemző jegye lelki alkatának a rendkívüli fogékonyság, a sokoldalú érdeklődés. Ami társaságban és természetben, magán- és közéletben, művészetben, tudományban jellemzetes, értékes mozzanat eléje került, az mind megragadja figyelmét.

Párosult ezzel igen eleven hangolékonyasága, érzésvilágának állandó hullámzása. Örvénylő szenvedélyei nincsenek, de vannak állandó nagy érzései, gazdag kedélyvilágának felszíne könnyen fodrozódik.

Szellemi és érzelmi sokoldalú érdeklődésében uralkodó az esztetikai mozzanat; minden jelenséggel szemben első sorban a tetszés-nem tetszés szempontjából foglal állást; vonzza, ami szép, kiváló, jellegzetes, érdekes, újszerű, tiszta. Ízlése igen kényes, csínérezke nagyon erős. Kiterjed ez erkölcsi magatartására épúgy, mint öltözékére, mely mindig esinos, ízléses, tiszta volt. Nem anyyira elméleti, nem is gyakorlati, mint esztetikai szellem. Tudományos érdeklődése is sokoldalú, de első sorban a filológiával és a történetírással foglalkozik, amarra szüksége van irodalmi felfogásának alakítására, emebben művészi hajlama érvényesülhet. A gya-

korlati életre, politikai, gazdasági tevékenységre aránylag kevesebb hivatottsága volt.

Emócionális életének nem hiányzott a cselekvő sarkaság, de ez is inkább szellemi és esztetikai, mint gyakorlati javakra irányult. A benyomás elevenségének megfelelt nála a feldolgozás sokrétű és gyors munkája, új szintezések, eszmék alkotása, a továbbadás, végül a közlés szokatlanul erős hajlama is. Korántsem csupán sztatikus, hanem dinamikus szellem; rendkívül közlékeny és mozgékony természet. A kifejezés és kihatás éppen oly erős szükséglet nála, mint a befogadás. A tevékenység életeleme; csak nem tudós elméleteket alkot s nem is politikai vagy gazdasági terveket; művészlélek, költői, írói szellem, neki írnia kell s még inkább irodalmi életet teremtenie; alkot is személyesen, de még inkább működtet, szervez, irányít, kormányoz. Inkább író mint költő, s abban amit ír, több a szellem, mint a költészet; viszont költői érzése és ízlése nagyobb, mint alkotó ereje; de legnagyobb izgató, terjesztő, munkáltató képessége. Az ősök kormányzó erélye az ő személyében irodalmi agitátori tehetségé alakult át, mert tevékenységének eszköze és tárgya a nyelv, tere az irodalom volt. Ez a vezéri adománya valósággal a génusz mértékében és erejével jelentkezik.

Lelki iránya különösen jóindulatú. Igen jó szíve van. Mindig másokkal, másokban és másokért él. Mindig keltenek neki szívek, hogy osztozzon velök terveiben, reményeiben, örömeiben, bánatában, csalódásaiban és lelkesezésében. Hozzá tartozóiért, barátaiért, a nélkülözőkért mindig kész az áldozatra. Szeretetreméltó, finom és önfeláldozó. Altruista és univerzalista. Közösségi érzése, társas szelleme kiválóan erős. A legnemesebb humanizmus lelkesíti; ezzel éppen beleillik a kor törekvéseibe,

mely az emberiség szabad kifejlődését és az emberi méltóságot írta zászlajára; fajának, nemzetének szeretete legfőbb rugója cselekedeteinek. Különös intuíciója van a közösség szükségleteinek felismerésére. Becsüli a meglevőt, ha érdemli, de a lenni kellőre törekszik, azért lerombolni is kész a meglevőt, hogy jobb támadjon helyette. Eszméi és eszményei voltak; a haladás és a fejlődés szükséglete őserővel munkált benne. A maga egyéniségét is a legteljesebb kifejlésre akarta vinni, nemzetét is a legfejlettebb nemzetek sorába emelni.

Tehát nemcsak esztetikai, hanem erkölcsös lélek is. Erkölcsi érzése, valamint ítélete is édestestvére volt ízlésének; a jó tettek mindig érezte a szépségét is. Jót és szépet tenni és szólani, igazat gondolni volt természet és szokása. Azért erkölcsi nevelője is lett kora ifjabb nemzedékének.

Vallásos érzése is őserővel jelentkezik, teljes összhangban erkölcsi és esztetikai érzésével.

Jóra hangolt természetének alapvonása volt a kimeríthetetlen optimizmus is. Hitt eszményekben és eszményeinek megvalósíthatásában. Nem riadni vissza az akadályoktól, a feladat nagyságától, az eszközök csekélységétől; nem venni szívére az időleges sikertelenséget, leverő csapások után ismét felkelni és csüggedetlen hittel, fokozott eréllyel, minden áldozattal folytatni a küzdelmet, — ehhez senki úgy nem értett, mint ő.

Egyéniségében voltak nőies vonások is. Kisfaludy Sándor, mikor ellenfelek voltak, úgy nyilatkozott róla, hogy asszonytermészete van, az egyedül uralkodni vágyás a szellemi életben, a híren, a dicsőségen, a hangadáson esenkedve kapkodás, az irodalmi udvarlókat, tisztelőket, szeretőket, imádókat hajhászó gögösség, az affektálás, a hírhordás, és mindezek mellett az a sok

szép, jó, kellemes és tetszetős, ami írásaiban oly magához vonzó, — mind asszonyi tulajdonságok, az embert hol magához édesgetik, hol visszautasítják. Szemere Pál, egyik legodaadóbb híve, magának Kazinczynak írt levelében kacérságáról (coquetterie) tesz térfásan említést. De hibái erényeinek voltak árnyékai: kedveskedése társas szellemének, tetszeni vágyása művészi természetének és hatniakarásának. Örült, ha látta, hogy másoknak is tetszik az, amit ő szépnek talált s amit terjeszteni akart. Jólesett neki az elismerés, izgatta az ellenkezés. Dicsőségvágya jogos volt s ő ismerte saját becsét. Egyéb jutalma sem volt, mint az elismerés és önérzete.

E vonások egyikét-másikat már eddig is fejlesztették a házi és iskolai nevelés, a példák és élmények: vallásos és nemzeti érzését, sokoldalú érdeklődését, társas szellemét és társadalmi műveltségét, szeretetreméltóságát, erkölcsi érzését, írói hajlamát, kormányzó erélyét. De lelkének sok szükséglete iskolai pályája végéig alig találta meg kielégülését, sok művelődési alkalmat magának kellett megszereznie. Joggyakorlati évei alatt már szaporodtak ezek az alkalmak, főleg eperjesi időzése óta érezte magát egészen függetlennek, a fiatal szív érzelmi világa is kinyílt. Most már találkozik az országos és világhelyzetnek azokkal a nagy konkrét viszonyaival, amelyek közt ezzel a lelki alkattal szerepet kell vállalnia. Egyelőre még tanul és tájékozódik, nem hat; alakul és nem alakít. De már érik életterve.

Mióta a kollégiumból kikerült, a közösség életében két nagy koráramlat sodra kezdte vinni magával: egyik a nemzeti megújulás erőfeszítése, a másik a felvilágosodás hozzánk érkező nagy európai mozgalma.

1711 óta török és német veszedelemtől békében volt

az ország, de a középkori hatalmas Magyarország, mely a hosszú török hódoltság idején a széttépett nemzet jobb fejei előtt mindenkor mint eszmény lebegett, még mindig nem állott helyre. A nagy vérveszteség után a nemzet elgyengülten pihent. A lelki leszereltség állapotában nem gondoskodott jövőjéről, csak öröklött alkotmányán őrködött. Országgyűlései se gazdasági, se művelődési, se társadalmi reformokat nem termeltek. Nem váltak ki nagy vezérlő szellemek, nem voltak nagy koncepciók. A rendi nemzet minden hatalmat az udvar kezében érzett; kezdeményre sem ösztöne, sem bátorsága nem igen volt; örült, ha a meglevőt fenntarthatja. Ami történt az ország jólétének fokozására, a mezőgazdaság emelésére, az állami közigazgatás, az igazságszolgáltatás, az oktatásügy fejlesztésére, a jobbagság helyzetének javítására, az mind felülről indult ki, pedig az udvarnak a népesebb, gazdagabb, gazdaságilag sokkal fejlettebb örökös tartományok mellett Magyarországra csak másodsorban volt gondja. Elhanyagolta ez a kor a magyar nyelvet is. A jogok megtartásában biztosítva vélte nemzetiségünket, nem gondolt rá, hogy a nyelv a nemzetiségnek legfőbb erőforrása. Hiányzott nálunk a modern nemzeti államok lényeges kelléke: a nemzeti államnyelv. Mikor Európában — még Lengyelországot kivéve — már mindeütt a nemzeti nyelvekre tértek át, nálunk még mindig a deák volt a hivatal, a közép- és felsőoktatás, a tudomány és az országgyűlés nyelve, jórészt a megyegyűléseké is. Igaz, hogy a deák mintegy diplomáciai nyelv is volt: az udvarral való érintkezés nyelve és a különféle nemzetiségű nemesség közös nyelve. De a nemesi rend kelleténél jobban is ragaszkodott hozzá, mert mintegy előjogai sáncának érezte. Pedig ezzel a

szűkkeblű magatartással önmaga gyengítette nemzeti-ségünk alapjait. A magyar nyelv nemcsak a közéletből és a tudományból szorult ki, hanem az iparból és a kereskedelemből is, annál inkább a hadseregből, az arisztokráciából s annak példájára apránként a földes-úri házakból is, jóformán a köznapi házi érintkezés esz-közévé, az alsóbb néprétegek idiómájává süllyedt. Nem gazdagodott, sőt XVII. századi erélyét is elvesztette. A vallási könyveken kívül magyar könyv alig jelent meg. Még a szépirodalom is pangott; amit termelt, abból alig látott valami nyomtatást. Amade dalai csak a nóta szárnyán, Faludi csinos versei csak kéziratban terjedtek.

Mégis, bármily nemzetietlennek látszik az 1711—1772 közé eső korszak, abban termett meg az újjászületés csirája. Tulajdonkép a lassú erőgyűjtés kora volt ez. Kétarcú kor. Egyrészt még a mult emlékein élt, azokat hullajtgatta el, másrészt azonban a jövő felé fordult. Mikes és Faludi tisztábbá, kedvesebbé, választékosabbá teszik a magyar prózát, Faludi művészi gonddal írja újabb mintájú verseit, Ráday Gedeon pedig már elő-készíti csendben a magyar költői technika reformját. És — bár latin nyelven — ez a kor teremti meg három legnemzetibb tudományunkat: a kritikai történet-írást, a magyar irodalomtörténetet és a magyar nyelvészetet, egyelőre összehasonlító irányban. Sőt e korban a magyar jezsuita tanárok körében a magyar stílusnak egész iskolája támad. És a nemzeti érzésnek szárnyat adott a Mária Terézia háborúiban szerzett siker, mely új fényben ragyogtatta a világ előtt a magyarság harci értékét. Az országgyűléseken is megnyil-vánult a nemzeti érzés. Nemcsak mint önérték és jog-féltés élt ez, hanem mint aggasztó sejtelem is. A ma-

gyarság a maga hatalmi súlyát csökkenőben érezte a dinasztia külső katonai erejével és a hazai népesség nem-magyar elemeivel szemben. A török kiűzése után felszabadult hódoltsági területek a magyar igénylők hátraszorításával nagyrészt új urak, idegenek birtokává lettek, a történelmi magyar nemesség nem nyerte vissza hajdani birtokállományát. A délvidék majdnem egészen idegen telepítésekkel benépesítve, a határőrvidéken idegenfajú katonai gyarmatok, a városok polgársága is nagyrészt német, mindezekhez a régebben is megvolt nemzetiségi tömegek: a magyarság, ha körülnézett saját országában, kisebbségben érezhette magát. Viszonylagos többsége megvolt ugyan, történelmi, szellemi és erkölcsi fajsúlya is segítette megtartania államalkotó szerepét, de épen az állam kormányzatában is idegen akaratnak volt döntő közrehatása. Mindez méltó nyugtalanságot keltett azokban, akikből nem vezett ki a nemzet nagyrahitottségének érzése. Nemzeti önérték és aggodalom sokak lelkében háborgott, mialatt a nemzet zöme gondtalanul és alélt szellemmel élte napjait. A megváltó mozgalmat ennek a kornak szülöttei indították meg, s a mozgalom első hajtóereje a nemzeti érzés volt.

A mozgalmat tudvalevőleg a Mária Teréziától alapított magyar nemesi testőrség tagjai kezdték, Bécsben. Magyar nyelvű műveltség megteremtése volt a cél: magyar könyvek, tudomány, tanítás. Az egyetlen lehetséges front akkor a nemzetiség kifejlesztésére, egyszerűen a legfontosabb. A testőrök megismerkedvén Bécsben más népek kultúrájával, átlátták elmaradottságunkat s megérezték ennek veszedelmét. Nagy dolog volt szóban. Művelődnünk kell, lelki szükségből is, de azért is, mert másképp menthetetlenül elveszünk a népek

versenyében. És magyar nyelven kell művelődnünk, mert ha idegen élő nyelven művelődünk, megszűnünk nemzetül magyarok lenni. Ezt érezték meg az első lelkes testőrök, Bessenyei, Báróczi, Barcsai és társaik, akik akkor tollat fogtak. A nemzet önmegmentése volt a kérdés. Magyarnyelvű műveltség kell, magyar könyveket kell írni, a magyar nyelvet kell kiművelni. És az ügy nemzeti jelentősége okozza, hogy a példa itthon is gyújt, olyan körökben is, melyek a felvilágosodás áramlatától távol állanak: szerzetes és protestáns tanárok és papok, birtokosok, katonák körében, akik többnyire szintén hazafiságból írók lesznek és kiki a maga műveltségi iránya szerint próbálja előbbre vinni irodalmunkat. Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében három irányban is mozgalom keletkezik.

Miért nem történt ez korábban, hiszen arisztokráciánk már jóval előbb érintkezésbe került Bécsben az újabb nyugati műveltséggel? Azért, mert a csekélyszámú arisztokráciát a nyugati műveltség egyszerűen felszívta. De amint a nagytömegű nemesség képviselői kerültek a császárvárosba, azok az idegen műveltséget magukba fogadták és magyar nyelven igyekeztek tovább vezetni itthon élő véreik százezreire.

Ez a reform végre a nemességből, illetőleg a nemzetből indult ki, bár nem hivatalosan, hanem magán buzgólkodásból, de egyúttal mintegy királyi oltalom alatt is, a nemzet és az uralkodóház kölcsönös bizalmának jegyében; a jeladó mű, Bessenyei *Agis*-a éppen a nagy királynőnek ajánlva jelent meg (1772), ami csak előzetes engedély alapján volt lehetséges.

A másik nagy szellemi áramlat volt a felvilágosodás, az európai emberiségnek a reformáció óta leghatalmasabb szellemi mozgalma. A filozófia felszabadulása a

theológiai gondolkodás évezredek uralma alól, a gondolkodás függetlenítése a megrögzött előítéletektől és a babonától, a szellem szabadsága a régiek megkötöttségével szemben. Bölcseleti előzményei Baconre és Descartesra mennek vissza. Locke és a nyomán járó angol gondolkodók indítják meg nagy erővel, a XVIII. század francia írói tovább fejlesztik és publicisztikai munkájukkal, a már nemzetközivé emelkedett francia nyelv útján egész Európában elterjesztik. Tőlünk nyugatra és északra már mindenütt otthon volt, bölcseleti, tudományos, vallási, erkölcsi, politikai, társadalmi, gazdasági eszméket és változásokat hozott magával és nagy lendületet adott a haladásnak. Munkája kettős volt: egyrészt kritikai: küzdelem a téves hagyomány és előítélet ellen, másrészt alkotó: reformok és új kezdemények. Voltak szélsőségei, voltak destruktív irányzatai, de még több konstruktív hatása. A túlzásokat a felvilágosodás legnagyobb szellemei, így Kant, maguk elítélték. A mozgalom hatalmas lépéssel előbbre vitte az emberiség fejlődését, új célokat tűzött elé, új fejlődési lehetőségeket tárt fel előtte s megajándékozta a haladás hitével s hamarosan sikereivel is. Új világnézetet és új életformákat hozott magával, emberibb elvek szerint kezdte átalakítani a társadalmat, a műveltség és a humanizmus áldásait mindenkire ki akarta terjeszteni. Ebben megegyeztek egymással a demokratikus irányzat hívei és a felvilágosult abszolútizmus fejlődési képviselői: Nagy Frigyes porosz király, II. Katalin cárnő és II. József császár. A felvilágosodás elméletben a nemzetfölötti, az egyetemes emberi gondolatot hirdette, gyakorlatban a nemzeti műveltség kialakulását eredményezte, épen azért, mert eszméinek terjesztése végett a népek anyanyelvére volt szüksége, mint

egykor a reformációnak. A német irodalom XVIII. századi rohamos fölemelkedésének főlendítője volt.

Hozzánk ez az áramlat a század második felében kezdett beszüremkedni. Igazi sodró erejét Bécsben érezték először testőríróink, elsősorban Bessenyei, aki Voltaire és részben Locke tanain lelkesült s világosságot akart terjeszteni Magyarországon, magyar nyelven. Bessenyeinél a két indíték: a nemzeti nyelv kiművelése hazafias célból és a világosság terjesztése egybeolvadt. És attól fogva a nemzeti gondolat és a felvilágosodás egymást többnyire támogatva, olykor részben egymásnak útjába is kerülve éreztette mozgó erejét.

A fiatal Kazinczyt is érte és sodorta mind a két áramlat, részint a nálunk is megindult mozgalom útján, részint közvetlen, személyes élmények útján. Tanúja volt részint a testőrírók, részint a klasszikai triász felépítésének s lelkesült példájukon. A mellett erős nemzeti érzést hozott magával, melyet családjának Rákóczi-emlékei, anyai nagyapjának hazafias szereplése is táplált, valamint a két megye (Bihar és Zemplén) magyar szelleme. Eljutott hozzá a felvilágosodás árama is. Találkozott vele Bessenyei röpirataiban és társaságokban. Ezt lehelték német olvasmányai. Közben a világ is gyorsabb folyást vett körülötte. Negyvenévi uralkodás után meghalt Mária Terézia (1780) s Józseffel trónra emelkedett a felvilágosodás szelleme. Szabadabb lett a gondolat járása, könnyebbülés állt be a protestánsok helyzetében, kezdődni látszott a társadalmi állapotok reformja. Folyamatba jött, ami mozdíthatatlannak látszott, változott az egész világnézet. Kazinczy fiatal lelke mámorosan itta magába az új szellemet, bár válogatva. Kereste is a francia felvilágosodási irodalom termékeit; erre már 1780-ból van adatunk. Vett

hatást Voltaire-től, de ennek hideg gúnyja nem tudta felmelegíteni, ellenben mindinkább bálványa lett Rousseau, kinek Vallomásait 1872-ben olvasta, míg Emiljét 1786-ban ismerte meg, s aki az érzelmi élet nagyobb szabadságát hirdette s nemcsak a régi aszkétikus világnézettel, hanem a század racionalizmusával szemben is állást foglalt. Általán Kazinczy a felvilágosodásnak alkotó, nem romboló irányához csatlakozott. Átment a kételkedés iskoláján, éveken át kínos lelki tusát szenvedett végig, de végre győzött veleszületett vallásos hajlama és belénevelt érzése. A materializmust elutasította magától; nem találta örömét abban a szabadosságban sem, amely az ifjúság egy részén erőt vett s amely gúnnyal fordult minden szent dolog ellen. A merev felekezetiességből kiemelkedett és más felekezetek iránt megértéssel volt, de hű fia maradt egyházának; istenhite több volt racionalista deizmusnál, merő észkövetelménynél, szívbeli szeretet és imádat ügye volt, a vallás misztikumát érinthetetlennek tartotta. Tisztelte a katolikus hit misztikumát is, az úrvacsorájához pedig későbbi éveiben is mindig azzal az áhítattal járult, hogy az a legfelségesebb és legjelentősebb vallásos cselekmény. Katholikus leánygyermekait maga vitte bérmlásukra. Hitt a gondviselésben és meg volt győződve, hogy az egyes ember eszköz Isten világtervében. Magát is ilyen eszköznek fogta fel és pályáját küldetésnek érezte. Általán azt fogadta el az új törekvésekből, ami haladást jelentett. Világpolgárnak tartotta magát, amennyiben fölemelkedett az egyetemes emberiség eszméjéig, de legelsősorban magyar embernek; fajunkat és nemzetünket az egyetemes emberiség egyik legértékesebb tagjának tudta.

TISZTVISELŐI ÉS MAGÁNÉVEK.

1784—1794.

A nagy európai út ábránd maradt. Anyja és nagybátyjai hallani sem akartak ilyen költséges tervről. Két öccse már pályát kezdett, mikor 1783-ban Regmeere hazament, neki is tisztség után kellett járnia. B. Orezy Lőrinc abaúji főispán október 13-án kinevezte tiszteletbeli aljegyzővé, fia, Orezy László, az új főispán, október 25-én táblabíróvá. 1785 januáriusban Kassára tette lakását, ott is maradt 1791 április közepéig. Pontos, ügyes munkájával megkedveltette magát és csakhamar (már 1785-ben) rendes aljegyzővé lépett elő. A megyei levéltárnak önkéntes munkával szebb formát adott. Nemsokára ő lett a tisztikar legnélkülözhetlenebb tagja. József császár rendeletére 1785 november 1-től a hivatalokban a holt deáknyelvet élő nyelvnek kellett felváltania, t. i. a németnek, melyet minden országában értenek. Kassán a polgárság németnyelvű volt ugyan, de a megyén se az alispán, se a főjegyző, se az első aljegyző nem tudott eléggé németül, azért Kazinczyra hárult minden munka; a rendeleteket németből latinra fordította, hogy értse az alispán, a felterjesztéseket is latinul fogalmazta, s azután németre fordította. E sokszoros munka meg is viselte egészségét.

A megyén nem sokáig maradt, már a következő évben az állami tanügyi igazgatás új szervezetében kapott előkelő hatáskört. A közoktatást már Mária Terézia állami ügyvé tette, II. József az államosítást tovább fejlesztette. Minisztere, van Swieten, a magyarországi

tankerületek számát ötre szállította le, a kassai tanterület főigazgatójává gr. Török Józsefet nevezte ki, mellé pedig a nemzeti (nép-) iskolák felügyelőjévé Török és Pászthory Sándor magyar előadó ajánlatára Kazinczyt. Hiába marasztalta a kétségbeesett alispán s ennek kívánságára hiába nevezte ki a kassai kerület királyi biztosa megyei főjegyzővé, Szabolesba is hiába hívták főjegyzőnek gr. Teleki Sámuel kancellár, a nagyváradi kerület királyi biztosa és Vay József alispán, ő szívesebben szolgálta az oktatásügyet; a megyét annál könnyebb szívvel elhagyta, mert II. József már a megyére is rátette reformáló kezét, a közigazgatást államosította, a tisztikart abszolút akaratának eszközévé tette. Új állásában Kazinczy egyenesen a közműveltségnek szolgálhatott. 1786 november 11-én beiktatták hivatalába, mely körülbelül a mai tanfelügyelőségnek felelt meg, hatósága alá az elemi iskolák tartoztak, viszont ő alá volt rendelve az összes iskolákat kormányzó főigazgatónak. Azonban közvetlenül és személyesen is érintkezett Bécsben Pászthory magyar előadóval és van Swieten miniszterrel, akiknek kinevezése előtt is bemutatkozott s már akkor megnyerte nagy műveltségével bizalmukat. Gróf Török Lajos atyai barátja volt. Úttörő feladata volt az iskolafelügyelőknek a közös iskolák, az ú. n. „nemzeti“ iskolák szervezése és a német nyelv kötelező tanításának bevezetése az iskolákba. Az állás mindjárt az alispáné után következett; javadalma kezdetben 600 forint volt, 1789-ben 1500 forintra emelkedett, ami igen tekintélyes összeg volt akkor. A hivatal az óriás tankerületben sok utazással járt, de később iskolalátogatókat adtak a felügyelők mellé, szolgabírói rangban; Kazinczy négy vizitátort kapott.

Hivatalában példás becsvággal járt el. A tanításba életet öntött, a tanítókat istápolta, s mintegy kétszáz iskolát állított fel. Kényes feladatait tapintattal oldotta meg, pedig az egyházi főhatóságok bizalmatlanul néztek az iskolák egyesítését. A gyűlölséget egészen elkerülni nem tudta, saját felekezete részéről is támadások érték; gróf Eszterházy Károly egri püspök, a nagy építkező, szívósan ellenállt a császár iskolapolitikájának, de Kazinczy személyét kedvelte, s mikor 1789-ben Kassán járt, egyik legelső dolga volt a nagy betegségéből lábadozó Kazinczyt meglátogatni. A német nyelv bevezetésében nem érzett Kazinczy veszedelmet nemzetiségünkre nézve, csak a művelődés egyik eszközét látta benne, a maga példájából ítélve. Sőt abban az utasításszerű szózatban, melyet iskolalátogatóihoz beiktatásuk alkalmával intézett s magyar és német nyelven nyomtatásban is közzétett, hivatalosan és a nyilvánosság előtt kijelentette, hogy a császárnak nem célja a magyar nyelv elnyomása; a hazai nyelv ápolását a látogatók szívére kötötte. Nemzeti hűségében jó-hiszemű meggyőződéssel szolgálta a császárnak nem politikai, hanem művelődési és emberbaráti törekvéseit.

Szabad idejében nemes szórakozásoknak élt: olvasott, verselt, fordítgatott, társaságokba járt, a színházat látogatta, ahol természetesen akkor németül játszottak; ott látta először Hamletet is. „Felső-Magyarország legszebb városában“, főleg a téli évszakban, eleven társasélet folyt, nagy vidékről odagyültek az úricsaládok. Törökné estélyén találkozott Kácsándy László előkelő birtkosnak két kitűnően nevelt leányával, Terézzel és Zsuzsánnával. Ezek jártasak voltak a német irodalomban, a kisebbik a görög költőket is kedvelte; Kazinczynak mintegy múzsái voltak. Teréz nemsokára gr. Rhédey

Lajosné lett és Kazinczy nagy lelki fájdalomra elhagyta Kassát; az ő halálára írta Csokonai 1804-ben a lélek halhatatlanságáról szóló búcsúztatóját. A víg lelkű, de emelkedett szívű, bájos Zsuzsánna továbbra is lebilincselte Kazinczyt. 1788-ban ez is férjhez ment, Erdélybe, gróf Gyulai Ferenchez, de szép barátságuk emléke fennmaradt. Ehhez a társasághoz tartoztak a Radvánszky leánytestvérek is, Teréz és Polixéna, akik olyan nevelést kaptak, hogy rokonuknak, a zólyomi főispánnak nyilatkozata szerint hercegkisasszonyoknak is beillettek volna. Különösen Teréztől mint hasonlíthatatlan fennkölt lelkű nőről emlékszik Kazinczy. Teréz már 1786-ban, tizenhétéves korában neje volt Szerencsy József abaúji birtokosnak. Egy kis kört alkotott magának és e körnek ő volt a lelke; minden tehetséget hajlama szerint tudott serkenteni, maga is nemes példát adott cselekedeteivel, oly erkölcsi magaslaton állott, hogy jelenlétében mindenki jobbnak érezte magát. Kazinczy mint egy őrangyalát tisztelte. Polixénáért is lelkesült, 1790-ben azt tervezte, hogy nőül veszi. De viszonya a két nőhöz általában inkább testvéries volt, megosztottak egymás gondjaiban és tervezgetéseiben, s a hölgyek résztvettek Kazinczynak irodalmi életében is. Teréz 1790-ben özvegyen maradt és attól fogva leánya nevelésének élt, Polixéna 1791-ben férjhez ment. Barátságuk fennmaradt, főképp Teréz mindenkor mint a nőiség eszménye állt Kazinczy előtt.

Hevülő idealizmusa és szövetkező hajlama vitte ifjúkorában a szabadkőművesek társaságába is, mely a XVIII. században Európa-szerte roppant elterjedésnek örvendett, Magyarországon is igen sok nevezetes ember tagja volt, valláskülönbség nélkül, munkásságának tartalmát a felvilágosodás tanításából merítette. Kazinczy

szinte áhítattal közeledett ahhoz az intézményhez, mely meggyőződése szerint se a vallást, se az állami rendet nem támadta, tagjait szellem és jellem tekintetében megválogatta, erényt tanított, jótékonyságot gyakorolt, a társadalom széttagoltságát enyhítette, ahol Ferenc császár (a Mária Terézia férje) egy páholyban ül egy fogalmazóval, egy hadnaggyal, egy ferencrendi, egy kálvinista, vagy egy rác pappal, s ott mindnyájan mint testvérek érintkeznek a virtus nevében. 1784 elején vette fel gróf Török Lajos nagymester a miskolci páholyba, Orpheus névvel. Egy más páholy, a girálti (Sárosban), nem tetszett neki szabados szelleme (libertinizmusa) miatt. Török Lajost ellenben a legerényesebb férfinak ismerte egész életében. Forma szerint nem sokáig lehetett a társaság tagja, mert II. József már 1785 végén a társaság működését a kormányzások székhelyére szorította és így hazánkban csak a pesti páholy maradhatott meg. Egy évtized múlva, Ferenc király alatt, 1795-ben, egy kormányrendelet az egész monarchiában minden páholyt megszüntetett. De lélekben Kazinczy mindig hű maradt az emberszeretet és haladás eszményéhez. Öreg korában írja: «Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődének össze, hogy tartának össze az elválasztó színek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, hazafi és idegen, tisztviselő és magános, polgár és katona egy vala, ha egymásban érdemet találtak.»

Bécsbe mindig szívesen ment, 1786-i bemutatkozásán kívül 1788-ban, 1789-ben, 1791-ben és 1792-ben, és többször hosszabb ideig ott maradt. Szeretett menni Pászthoryhoz és Swietenhez, felkereste Báróczit, sokszor egész délelőtt és délután a Belvedere képtárában lakott, behatóan megszemlélte a képzőművészeti akadémiát, el-

járt műtermekbe, műárusokhoz, akik közül egyik-másik nem győzött csudálkozni, hogy a kardos magyar úr minő műértelemmel válogat a metszetek közt. Megtekintette a templomokat; hangversenyt, színházat látogatott. Hallotta Mozartot, amint orchestert vezényelt; látta Brockmann, akkoriban Schröder mellett a leghíresebb német színészt, Hamlet és Beaumarchais szerepében. Pászthornak egy barátja, Palásthy Márton bevezette írói körökbe is; bemutatta az erdélyi származású Born Ignác természettudósnak, aki Selmechről a foncsorozás új módszerét terjesztette el; megismertette írókkal: Blumauerrel, Alxingerrel és körükkel; vidám lakomán beszélgetett Kazinczy a magyar népről Pilati olasz íróval. Sonnenfels, a felvilágosodás osztrák előharcosa, 1788-ban meghívta magához és három óra hosszat mulatott vele. 1789-ben gróf Széchenyi Ferenc bécsi palotájában vendégül látta s versei felolvasására kérte. Kazinczy szeretett mint magyar úr reprezentálni, elegánsan öltözködni. Bécsben és Pesten néha a kor rokkó divatjában jelent meg, utóbb magyar öltözetben, kardosan. A híres embereket épúgy megnyerte társalgásával, mint tokaji aszúboráival. Általán hivataloskodásának éveit legsugarasabb korszaka voltak életének.

Nagy fejlődést vett írói szelleme is már az első években, bár míg a megyénél szolgált s amíg tanügyi hivatásába beleélte magát, keveset dolgozhatott. Mégis már 1785-ben lemásolta néhány példányban Gessner idilljeinek többször átsimított fordítását és elküldte Rádaynak, Bécsbe is Báróczinak és a szintén testőríró Czirjék Mihálynak. Ráday nagy elismeréssel fogadta a szép fordítást, de a bécsi magyar körökben is feltűnést keltett a munka, Báróczi felhívta rá Pászthory figyelmét is, az udvari kancellária oktatásügyi előadójának jó

véleménye Kazinczy felől ekkor kezdődött. Nyilvánosan azonban Kazinczy mint kész író 1787-től lépett fel.

József alatt a két áramlat, a felvilágosodás meg a nemzeti érzés, egyre sodróbb erejűvé dagadt. A felvilágosodás annál akadálytalanabban terjedt, mert maga a császár istápolta. A nemzeti érzés pedig annál jobban ébredezett, mert a császár abszolútizmusa nemzetiségünket fenyegette. A császár a haladás nevében félretolta alkotmányunkat; azután a latin nyelvet, mint anachronizmust, kiküszöbölte a hivatalos használatból, helyébe pedig mint élő nyelvet nem a magyart, hanem a németet iktatta, nem német nemzeti érzésből, hanem racionális, célszerűségi okokból; — épen magyar tanácsosai adták neki azt a véleményt, hogy a magyar nyelv még kipalléroztatlan, hivatalos használatra nem alkalmas. Ezek az intézkedések éreztették először nagyobb tömegekkel nemzetiségünk veszedelmét. Ekkor terjedt el szélesebb körökben az az eszmélet is, hogy nyelvünk nemzetiségünknek főfő biztosítója. És mint a lélekarhang éles szava süvített bele művelt hazafiak szívébe Herdernek, a néplélek kiváló bűvárának az a nyilatkozata, mely szerint a magyarok, akik egykor Európa közepébe nyomulva itt államot alapítottak, most már szlávok, németek és oláhok mellett kisebbségben vannak saját országukban és egy-két század múlva talán nyelvüket sem lehet már itt találni. Most már nemesak az írók látták a nyelv ügyét nemzeti ügynek, hanem sokan a táblabírák közül is, sőt katonatisztek is. És az ellenállással együtt mind magasabbra lobogott a lelkesedés is. Dugonics Etelkája, Gvadányi Falusi nótáriusa a nemzeti érzésnek adott hangot. Természetes, hogy az írók is annál jobban lelkesedtek, mert mostan már a nemzeti lelkesedés árja is emelte őket.

Sajátságos háromszögben álltak egymáshoz a törekvések. Egyik csúcsponton a császár, mint a szabadelvű haladás embere s a rendi alkotmány és a magyar nyelv mellőzője; másik csúcsponton a karok és rendek minden haladás elől elzárkózó többsége, mely az ősi alkotmány változatlan fenntartását kívánja, nemzetiségünk biztosítékát még mindig csak közjogunkban látja, a magyar nyelv iránt közömbös és még mindig a latin nyelvet kívánja vissza hivatalos nyelvnek; a harmadik csúcsponton az írók kisszámú csapata, s vele most már a nemzet jelentékeny kisebbsége, mely szabadelvű haladást kíván, reformált alkotmánnyal és a magyar nyelv teljes uralmával. Kazinczy ezt a hármas programmot még a lángbuzgalmú Révainál is tipikusabban képviselte.

Következett 1790 elején, külpolitikai bonyodalmak közrehatása alatt is, a császár rendszerének bukása, nyomban erre a császár halála — ennek hírért Abaúj megye közgyűlésén épen Kazinczy kiáltotta bele az ülés folyásába —, a szent korona hazaérkezése, a nemzet örömmámora, a magyar viselet tüntető divatja, a régóta szünetelő országgyűlés összehívása, a koronázás, az alkotmány törvényhozási biztosítása. Kazinczy is egész lélekkel belevetette magát a nemzeti lelkesedés árába, mely úgylis álmai megvalósulásául tünt fel előtte. Tagja volt Abaúj vármegye bandériumának, mely a korona tiszteletére május 22-én Budára érkezett, őrt állott a szent korona mellett, és az őrszobában írta meg Hamlet-fordítása elé báró Prónay László csanádi főispánhoz intézett ajánló levelét, ezt a lobogó tüzi hazafias szózatot, melyben üdvözli a nemzeti szellem hatalmas ébredését és sürgeti a magyar színészet felállítását.

A remények csak részben teljesültek. Az országgyűlés

új törvénycikkekben világosabban formulázta az alkotmánybiztosítékokat, rendezte a felekezeti viszonyokat, a reformok előkészítésére országos bizottságokat küldött ki; a magyar nyelv ügye azonban inkább ígéretet kapott, mint rendezést; az uralkodó biztosította a rendeket, hogy hivatalos nyelvvé külföldi nyelvet nem hoz be, de a hivatalokban a latin nyelvet állították vissza, bár ideiglenesen; a magyar nyelv terjedése és esinosodása érdekében a közép- és főiskolákon elrendelték a magyar nyelv és stílus tanítását. Se a magyar akadémia, se a színészet ügye nem tudott az országgyűlésen dülőre jutni.

A sajtó- és gondolatszabadság ügye pedig ismét rosszabbra fordult. Reakciós jelek mutatkoztak nemcsak a francia forradalom hatása alatt idegeskedő kormánynál, hanem sokfelé a megyéken is. Sáros megye 1790-ben utasításul adta követeknek: *libertas cogitandi restringatur*: a gondolatszabadság szoríttassék meg. A reakció II. Lipót rövid uralkodása után I. Ferenc alatt mind erőszakosabb lett.

II. József alkotásainak megszüntetése elsöpörte a közös iskolákat is. A protestáns iskolafelügyelőket elbocsátották. Kazinczyt is felmentették állásától 1791 áprilisban, fizetésének egy évre való meghagyásával és azzal az ígérettel, hogy a legelső üresedéskor alkalmazni fogják. Ezzel megszűnt a szép hatáskör és ő visszavonult a magánéletbe. Anyja sürgetésére 1791-ben, gr. Teleki József unszolására pedig 1792-ben királyi kihallgatásra is ment, az utóbbi esetben az újonnan koronázott Ferenc király igen elismerő szavakkal biztosította, hogy mihelyt üres állásra jelentkezik, ki fogja nevezni. 1791-i hosszú bécsi tartózkodása alatt kötött szoros barátságot a nagyműveltségű Hajnóczy József-

fel, a haladás lelkes hívével és nemsokára mártírjával.

Miután az 1792-i országgyűlésen mint távollevő főrend követje jelen volt, ez év júniusától fogva Regmecen lakott anyjánál, aki fia újabb alkalmazása iránt legjobb reménységben lehetett. Kazinczynak legfőbb vágya az volt, hogy függetlenül az irodalomnak éljen. Eljárt látogatásokra, megyegyűléseken felszólalt a vállalási türelem és a sajtószabadság ügyében, főleg azonban dolgozott és tervezgetett, könyveket bocsátott közre, írókkal és irodalombarátokkal levelezett, az irodalmi életet kezdte olyan pezsgésre bírni, aminőre addig példa nem volt. Anyja még 1791-ben egy birtokrészt engedett át neki, feleúton Regmec és Sátoraljaújhely közt, a szép Sátorhegyek alatt, otthonául. E hely néhány év óta kapott nevet, Bányácskának mondták, ő Széphalomnak nevezte el; a dombháton anyja hozzájárulásával tágas lakóházat kezdett építtetni; irtott, kertet ültetett, lábas jószágot nevelt. Arról is szó volt, hogy egy fényes ház leányát idehozza feleségül. Akár újra hivatalba jut, akár itt élhet a múzsáknak, jövőjét mindenkép boldognak képzelhette.

De lecsapott a villám, fényesen indult pályája kettétört. Politikai vétség miatt 1794 december 14-én harmincötéves fővel fogságba került és csak negyvenkettedik évében szabadult ki, testileg megviselve, anyagilag megromolva. Azt a jólétet, mely férfiéveiben körülvette, többé nem találta fel.

IRODALMI MUNKÁSSÁGA PÁLYÁJA ELSŐ SZAKASZÁBAN.

(1787—1794.)

A férfit ért Kazinczyt gyakran szólongatta ősei lelke, hogy tegyen valamit, ami a nemzeti szellemet fenntarthatná. Maga értesít erről az indítékról és e tudatos célról 1787-ben kelt soraiban. Voltak is tervei, de hivatala lekötötte, terve is egyik késleltette a másikat. Dolgozásait már sokan ismerték s híre megelőzte fellépését. Először egy bírálatot tett közzé 1786-ban a Magyar Hirmondóban Baróti Szabó verseiről. Végre 1787-ben egész nyomatékkal megkezdte nyilvános írói működését. Verset közölt a Magyar Műsában, sajtó alá adta Gessnerfordítását és harmadmagával megalapította az első magyar folyóiratot. Írói munkásságának három jellemző irányában mutatkozott be mindjárt: mint költő, fordító és irodalomszervező.

Mint eredeti költő eleinte, már azelőtt, Baróti Szabó buzdítására antik formákban írt költői leveleket és szatirikus apróságokat. Ráday azt tanácsolta neki, hogy főleg dalokat és énekféléket írjon, modern mintára. Fejlődésének ebből a szakából való *A tavasz* című dala és *Fogy az élet* kezdetű boréneke, ez utóbbi már kereszt-rímmel és a belső formában könnyed fordulatossággal. Technikája még bizonytalan; a nyugatias verselő technikába 1788 nyarán, péceli látogatásakor vezette be tüzetesen Ráday. A dal különösen korszükséglet volt. Kazinczy is érezte, hogy ha az új költészet a szépnemnek is akar tetszeni, nem nélkülözheti a dalt. Se a fran-

ciások elmélkedő és leíró versei, se a klasszikus iskola ódái, elegiái, episztolái nem voltak nőknek való költemények. Jobban tetszett az a néhány ének, amit Ányos írt. Révai és Pálóczi Horváth Ádám törekedtek a dal-szükségletet kielégíteni. Ez utóbbi sok temperamentummal írta népies és társas dalait, de kevés finomsággal. Arra kellett törekedni, hogy a magyar műdal versenybíró legyen a németül beszélő magyar társaságokban otthonos szebbnél-szebb dalokkal. A németeknél sem rég támadt fel a műdal, mióta a harmincéves háború viszontagságai közt az azelőtt virágzó társasági dal elnémult. Hagedorn, Gleim és Weisse még nem tudták az énekelhető dalt népszerűvé tenni. Még Sulzer idejében nagyon gyenge volt az érzék e műnem iránt és társaságokban alig volt kelete a dalnak. A göttingieknél virágzott fel az új német dalköltés; Bürger, Höltz, Miller, a Stolbergék és Voss dalai eltalálták a német kedély és ízlés szükségleteit, dalaik szerenesés megzenésítőkre és terjesztőkre akadtak és az egész német közönség közjává lettek. Majd Goethe dalai tetőfokán mutatják be a német dalköltést, mint a legköltőibb és legnémetebb dalok. Kazinczy egyelőre a göttingiek dalainak átdolgozásával gyakorolta magát. Hogy a magyar dalt megnemesítse, Ráday módjára „mértékre szedte“, azaz jambusokban, trochaeusokban írta a rímes dalt. Ezzel csakugyan választékosabbá tette a műdal nyelvét és hangját, de tulajdonkép azt a ritmust hozta át, amelyben a német dalok szólnak, eltért a magyar ritmustól és németes dalstílust alapított meg. *Zellim, legelső zsengejétől* (eredetileg Minnyihez címzett) és *Égtem érted* kezdetű dalai 1791-ből, amaz jambusokban, emez csinos trochaeusokban, már biztosabb technikájúak, s Toldy értesítése szerint ezeket és a *Fogy az élet* kezdetűt minden ajk zengte, és ezek

már példányul szolgáltak a költőknek. Vele együtt Földi János és Verseghy terjesztették ezt a dalstílust, mely aztán meg is gyökeresedett. Verseghy az 1790-es évek elején értekezésekben is harcolt ezért a technikáért s mint énekszerző, dallamokkal is támogatta példáit. Verseghy könnyebb volt Kazinczyénál, Kazinczynak azonban nemesebb volt a nyelve. Tőle, Kazinczytól tanulta ezt Dayka és Kis János, Földitől Fazekas, Kazinczytól és Földitől Csokonai, ismét Kazinczytól Szemere Pál és Kölesey. A sajátosan magyar dalt voltaképp csak Petőfi teremtette meg. A nyugateurópai technika azonban még Petőfinél és Aranyánál és utánuk is megmaradt költészetünkben. Görög-római formában is írt néhány költeményt, de hangjukban inkább dal-, mint ódaszerű árnyalattal; ezekben már nem annyira a mi klasszicistáinkat követi, mint Anakreon és a német Matthisson hatását mutatja.

A *Geszner Idilliumi* 1788 májusban jelentek meg Kasán. Ezt már nyolc év óta javitgatta s Ráday Gedeonnak szóló ajánlását 1785 aug. 27-én már megírta. Kár, hogy a kidolgozás addig példátlan gondját nem értékebb munkára fordította a fiatal író; de a korral együtt Gessnerben ő is modern Theokritost látott. Ami azonban az eredetiben érték volt: képeinek nyájas kelleme, előadásának érzelmessége, nyelvének választékossága és eurhythmiája, az a magyar fordításban is érvényre jutott. A magyar olvasót meglepte a stílus újszerűsége, a próza költőies bája és a fordítás műgondja. Ez a formai hatás főleg íróinkra volt ösztönző. Az akkor Pozsonyban filozófiát hallgató Kisfaludy Sándor el volt bájolva, s nemzetünk és nyelvünk jövő dicsőséges fejlődésének lehetőségeiről ábrándozott.

Jelentős emlék a könyv előszava a fellépő Kazinczy

irodalmi elveire nézve. Valóságos hitvallás az nyelvünk kiválósága mellett. Ha magunknak eresztve írunk (azaz: ha eredetit írunk) — úgymond — nálunk szebben egy nép írói sem írnak, legalább akkor nem írtak, mikor irodalmuk készülni kezdett. Zrínyi és Gyöngyösi atyáink, Bessenyei és néhány más egykorú író példái lehetnek, némely fogyatkozás mellett is, milyen édeséggel, milyen velősen, milyen pompás méltósággal ír a magyar, ha nem majmol, akár versben, akár prózában. Nyelvünk eredeti nyelv, pompás, méltóságos, velős, hajlékony és a modulációra nézve maga az az élők közt, mely az olasszal vetekedhetik. — Ez a hite nyelvünk értékességéről később is megmarad, ilyen önérzetes kijelentése pedig II. József idejében, mikor magyar tanácsadók a császárral nyelvünk szegénységét hitették el, tetszámba ment. Majd fordításának elveiről ad számot. Épen ellenkezőleg van a dolog — úgymond — a fordításokkal. Minden sorban elakad a fordító, s kétsége támad: vajjon az idiotizmust (magyarosságot) áldozza-e fel az energiának (tömörségnek), vagy az energiát az idiotizmusnak. Ha arra törekszik, hogy a fordítás könnyen folyjon és az eredetinek minden tartalmát adja, a fordítás vívő lesz, hosszadalmas és körülírással, és elveszti eredeti tüztét; ha pedig meg akarja tartani az eredetinek tömörségét, akkor erőltetett, homályos, ízetlen, idegenszerű lesz az előadás, idegen szók és szólások sértegetik az olvasó fülét. Ezekkel egyrészt az érdekes és termékeny Péczelire, másrészt Barczafalvira, továbbá Gellert „Svédziai grófné“-jának fordítóira céloz. Ő meg akarta mutatni, hogy lehet magyarosan is, egyúttal tömör, velős kifejezésekkel fordítani.

Még jóval jelentéktelenebb eredetire támaszkodott következő műve: *Bácsmegyeynek öszveszedett levelei* (Kassa,

1789). Ez is már 1784—85 táján készült. Kazinczy Goethe Wertherét készült fordítani, de annyi ideje nem volt. Egyszer egy kisebb községben néhány napos pihenője lévén, dolgozni akart, de a nagy íróművésznek csak egy gyöngé utánczata volt kezénél, az *Adolfs Gesammelte Briefe* c. siránkozó regény, mely Németországban hatás nélkül maradt. Ezt vette elő, a «copiát copirozta». Előtte azonban fődolog volt a műfaj és a modor, a levélalakú, szubjektív regény megszólaltatása magyarul. A levél- és naplóalakú érzelmes, alanyi regény Rousseau *Nouvelle Héloïse*-ében világirodalmi típus rangjára emelkedett. Ebben a nemből a Werther nemcsak az irodalomra, hanem az életbeli érzésmódra is páratlan hatást tett. Nálunk is tett már efféle kísérleteket Bessenyei György, francia példára (*Lettres galantes*) *Galant levelek* c. elbeszélésével, melynek anyagát később *Philosophus* c. vígjátékában felhasználta; de e novellát kevesen vették észre. A *Bácsmegyey* tehát újdonságszámba ment az alanyi lélekrajz nemében s közszükséget szolgált a szentimentalizmus idején. Kazinczy a csekélyértékű eredetivel szemben nagyobb szabadsággal járhatott el, mint ha a Werthert fordította volna. Ezt átdolgozta, illetőleg magyarította. A cselekvényt magyar földre tette át, határozott időhöz kötötte, így az eredetinek elmosódó körvonalait megszilárdította, a mesét valóságosabbá tette, így mindenképp jobb művet adott az eredetinel. A kifejezésben is szabad kezét nyert, a magyar szöveg félig-meddig eredeti fogalmazás. A hatás nem is maradt el, a kis regény kapós olvasmány lett. Legfőbb értéke volt a sok szép szólás, a beszéd finomsága és előkelősége, az előadás tudatos, kedves pongyolasága. A nemzetközileg használt idegen szókat nem helyettesítette mindenáron mondva csinált

magyar szókkal (például atmosphaera, cosmopolita, delicatesse, détail, negligée, román (regény), loge, sujet stb.), noha akkor a purizmus a legnagyobb divatban volt. És a csinos nyelv is hatott. Az ifjúság poétai képű, érzékeny szólásokat jegyzett ki belőle, melyeket felhasználáltak társalgásukban és szerelmes leveleikben. «Az ország elsőbb tisztviselői összegyűlének Rádaynél Budán s felolvastatták a könyvet, hogy abból lássák, hová fog emelkedetni nyelvünk; herceg Batthyány Lajos pedig levelében köszönte meg, hogy azt adtam, s akik idegen literatúrák productumaihoz szoktatták ízlésöket, úgy hitték, hogy *minden* íróink közt én vagyok az az egy, akit olvasni tudnak.» Batthyány, a bécsi udvar kedves embere, a könyv ismételt átolvasásából meggyőződött, hogy hazai nyelvünk, melyet ilyen hangzatosnak, méltóságosnak és erővel teljesnek nem gondolt volna, már a finomabb természetű jelentések kifejezésére is alkalmas lett; nem is kételkedik — írja —, hogy a mi nyelvünk, ha Kazinczy és mások hasonló szerencsével, kiművelésére adják magokat, a tökéletességnek olyan fokára fog emelkedni, hogy semmi kívánni való nem marad és idegen tudósok figyelme is ráirányul (talán Herderre gondol). Íróink, mint Szentjóni Szabó László, Horváth Ádám, Csokonai, meg voltak babonázva.

Feltűnő, hogy egy kiváló írói pálya túlnyomóan fordításokkal indul meg. Ez nemesak az alkotó erő kisebb mértékén fordult meg; olyan értékű művek Kazinczytól is teltek vona; elevenebb leírásokat tudott adni Gessnernél, a Bácsmegyeit pedig meg is javította. Ő azonban az irodalom eszközét, a nyelvet, a formát akarta művelni, hogy a fellépő alkotó tehetségek készen találják majd a közeget, melyben alkotni fognak. Mintákat

akart áthozni műfajokra, stílusnemekre, változatos példákat adni, amennyiféle egy-egy eredeti írótól alig telik. «Láttam, írja később, hogy még nincs ideje jó eredeti darabokat adni; láttam, hogy akkor még legokosabb volt jót fordítani, s minél jobban, hogy követésre méltó példáink legyenek, mind a teremtésben, mind a szólásban, s ízlésünk a kettő által megnevesíttessék.» Maga is tudta, hogy a lehetőség szerint eredeti művek írására kell az irodalomnak áttérni, mert «aki mindig fordít és csak fordít, a szerint jár, mint aki mindig mankón jár. Elveszti saját erejét.» De egyelőre a fordítást tartotta szükségesebbnek, mert a kitűnő fordítás többet ér a közepszerű eredetinél.

A magyar próza akkori állapotában különös jelentősége volt Kazinczy stílusfejlesztő törekvéseinek. A francia írók: Bessenyei és Báróczi már megkezdték kiemelni a magyar elbeszélő prózát a történetírás előadó módjából, az értekező- és levélprózát a prédikációszerű terjengős és pathetikus oktató modorból; de az eleganciában és finomságban Báróczinak nem igen volt még más tanítványa, mint Kazinczy. A kötetlen előadás lapos, színtelen, olykor parlagi volt s minden műfajt egy hangnemben írtak. Kazinczy ez első műveivel mindjárt kiemelkedett íróink közül, sőt meghaladta egykori mintáját, Báróczit is, az ő előadása egy fokkal újszerűbb volt.

Fellépésekor mindjárt mesternek bizonyult. Nem csoda, hogy azonnal kezébe vette az irodalom szervezését is. A megújult irodalomnak épen megkülönböztető jegye a tudatosság és a szervezkedés. Az írók tudják, hogy az irodalom külön munkatér s hogy az irodalom és a nyelv művelése egyike a legfőbb nemzeti feladatoknak. Az írók igyekeztek egyesülni is, csopor-

tokká, iskolákká alakultak, irodalmi társaságokat terveztek, már Bessenyei, utána Révai, akadémiát sürgettek, irodalmi organumokat törekedtek alapítani. A kezdetek azonban szerények voltak, az akadályokon és közömbösségen el-ellankadtak, szét is szóródtak. A megindult irodalmi életet a széthullás, elalvás veszélye fenyegette. Most a magyar nyelv válságának óráiban az egyre erősödő nemzeti felbuzdulás idején érkezik Kazinczy, nemzeti lelkesedésével, egyaránt klasszikus és modern műveltségével, legátfogóbb szemkörével, legszélesebb és legiskolázottab izlésével, a szükségleteket meglátó intuiciójával, páratlan társas szellemével, szervező tehetségével és fáradhatatlan erélyével. Már eddig is neki volt az írók közt legtöbb ismeretsége. De ő érezte leginkább azt is, hogy az írói törekvéseknek nincsenek elvei, minden író vaktában halad hol erre, hol arra. „Inkább ögyelgénk, mint menénk“ — írja később. Voltak irányok, de egyoldalúak, s elmaradt az eszmék tisztázása. Érezte, hogy ő van hivatva kezébe venni az irodalom ügyét. Neki vezérnek kellett lennie. Ez következett lelki alkatából, készségéből és a helyzetből. Mint vezérnek pedig organumra volt szüksége. Az egyetemes eligazodást folyóirat szolgálhatja, az írók eszmecseréjével és egy vezető szellem iránymutatásával. Kritika is kell közönség és írók tájékoztatására és a tehetségek kiválasztódásának elősegítésére. «A vastag ködöt csak egy jóltevő vihar fogja elverhetni — mondám Rádaynak — s egy folyóírást készülék kiadni, mely bírálgassa megjelent munkáinkat, légyen az a nem legrosszabb fők birkozó piaca, s végyen fel esztetikai értekezéseket és dolgozásokat.» Ráday javallta a szándékot s figyelmeztette Kazinczyt a német folyóiratokra, az 1765-ben alapított *Allgemeine*

deutsche Bibliothekre, majd az 1776-ban megindult *Deutsches Museum*-ra, Wielandnak *Der deutsche Mercur*-jára, melyet különbnnek mond a *Bremische Beyträge*-nél. Kazinczy felkérte szerkesztő társnak Baróti Szabót s ennek kívánságára a szintén Kassán hivatalt viselő fiatal Bacsányi Jánost is. 1787 novemberben köztették meg a szövetséget s folyóiratuk 1788 májusában meg is indult *Magyar Museum* címmel. Ez volt az első előkelő színvonalú és tervszerűen szerkesztett magyar irodalmi folyóirat. Főleg a két fiatal szerkesztő nagy gonddal járt el és igen értékes közleményekkel gazdagította a füzeteket. Itt kerültek nyilvánosság elé Ráday Gedeon dolgozásai, itt lépett fel számos fiatal író is. Itt mutatta be először magyar nyelven Ossziánt Bacsányi, érkezett velősen a műfordítás elveiről, védelmezte Baróti Szabót Rájnis támadása ellen a híres prozódiai vitában. Kazinczy példákat adott a fordítás különféle nemeiben, versben és prózában, s megkezdte a kritikát. Sok baj volt a késedelmes megjelenéssel, amit a pesti nyomda távolsága és kényelmessége okozott. Az első kötetet tevő négy „negyed“ két év alatt jelent meg (1788—1789), a második kötetnek is két évre volt szüksége (1790—91). Kazinczynak továbbá nem volt szabad keze a folyóirat irányításában; Bacsányi is vezérszerepre érezte magát hivatva, már a Kazinczytól szerkesztett előrajzot is teljesen átdolgozta, a közlemények megválogatásában is önkényesen járt el. Kazinczy már az első „negyed“ megjelenése után csendben visszavonult a szerkesztéstől, noha közleményeivel azután is támogatta a *Museumot*.

Új folyóiratot indított meg 1790-ben *Orpheus* címmel, Széphalmy Vince álnév alatt, szintén Kassán. Ott is nyomatta, hogy a füzetek gyorsabban jelenhessenek

meg. Nem pusztán szépirodalmi közlönynek, hanem egyetemesebb tartalmú szemlének szánta. Középponti tárgya a szépirodalom és kritika, meg a nyelv művelése volt, de egyúttal közvetíteni kívánta azokat az eszméket is, hogy újabb Budapesti Szemlének programjából vegyüek a szót, amelyek Európaszerte foglalkoztatják a szellemeket; figyelemmel kísérte a hazai állapotokat is a gyakorlati politikán kívül. A kor szellemi törekvései közül a „józan gondolkodás“ terjesztését tűzte ki főadatául. Nem akarja ezt bevett nevén (fel)világosodásnak, *Aufklärung*nak, *éclaircissement*nek nevezni (a franciák a kort inkább *siècle de la lumière*-nek hívták), mert ezeknek a neveknek olyan jelentése is van, amely sokakban megütközést kelthet; némelyek a hitbeli közömbösséggel, mások a materializmussal, ismét mások a deizmussal cserélik össze; amit ő józan gondolkodásnak mond, az «a babonáságtól megtisztított religió, az eleve állatásoktól ment philosophia». A XVIII. század uralkodó eszméjét tehát józan magyar konzervativizmuson szűri át. Az Orpheus csakugyan többször foglalkozik a XVIII. századi gondolkodás egyik főtárgyával, az állambölcselettel, Montesquieu szellemében, bemutatja Rousseau és II. Frigyes elmékedéseit a törvényalkotásról, összehasonlítja Magyarország és Anglia alkotmányát, értekezik a lélek hallhatatlanságáról, közli Helvetius levelét a gondolat- és sajtószabadságról, továbbá a szerkesztő öccsének, Miklósnak egy fordított cikkét a vallási türelemről, csipkedi a szabadelvű gondolkodás ellenzőit. A folyóirat érdekeltségi körébe be akarja vonni Kazinczy az írókon kívül az ország nagyjait, arképükkal díszíti a füzeteket; közzéteszi gróf Pálffy Károly kancellárnak Péczelihez írt levelét és gróf Zichy Károly országbírónak beszédét a magyar nyelv és nem-

zetiség törvényes jogának biztosításáról. Eredeti verseket közöl Ráday, Kazinczy, Révai, Péczeli, Aranka, Horváth Ádám, Rajnis, Virág Benedek, Dayka Gábor, Szentjóbi Szabó László, Darvas László helytartótanácsos (Magyar hajnal hasad!) és az elhalt Anyos Pál tollából. Fordított versek is vannak a folyóiratban klasszikus és modern költők után, némelyik két-háromféle fordításban is. A német költők közül Klopstock, Lessing, Gessner, a két Stolberg, Goethe, Schiller és Blumauer szerepel. Ossziánt az Orpheus is terjeszti. Érdekesek a szerkesztő eleven tollal írt úti levelei és „literaturiai jegyzései“. Az ízlés fejlesztése mindenütt előtérben van, épúgy a nyelv művelése és a stílusnemek kiképzése.

Sajnos, mind a két folyóirat rövidéletű volt. A Múzeumot 1791 végén a helytartótanács megszüntette, Bacsányinak *A franciaországi változásokra* írt radikális verse miatt. Az Orpheus is megszűnt, amint Kazinczy elhagyta Kassát a nyomtató késedelme és pártoláshiány miatt. De a két folyóirat hatása íróinkra és szellemi életünkre korszakosnak mondható. Volt az irodalomnak köztere, találkozó, mérköző helye; fel volt állítva bizonyos európai színvonal, elvek kerültek szóba, a nyelvművelésnek, az ízlésnek, a kritikai érzéknek volt állandó szerve. A klasszikus és a nyugateurópai versformák uralomra segítségével az Orpheusnak nagy része volt. Ez a két lap hozta levelezésbe Kazinczyt Horváth Ádámval, Földi Jánossal, Daykával, Verseghyvel és másokkal, sőt már vezéri tekintélyre emelte.

Az irodalom testületi szervezéséért főleg Révai buzgólkodott, kiadta Bessenyei Jámbor Szándékát, és az országgyűlés elé terjesztette 1790-ben a maga *Planum*-át. De Kazinczy is tervezett egy Árkádiai Társa-

ságot Batthyány Lajos herceg fősege alatt. Széchenyi Ferenc házánál is résztvett egy irodalmi társaság előkészületeiben 1790 október 3. Egyik terv sem valósult meg.

Még nagyobb lelkesedéssel karolt fel ekkor egy más közügyet: a magyar színészet és színműirodalom megalapítását. 1790-ben már az országgyűlés megnyitása előtt megfújja Orpheusában a riadót: «Alig lehet mást inkább óhajtani, mint azt, hogy a beállandó országgyűlése alatt magyar játszószínünk legyen, mely végre kellene igyekezni, hogy a játszók mindig új s mindig jó darabokat játszhassanak.» Nyomban utána Péczeli is szót emelt a Mindenes Gyűjteményben, ő pedig nemsokára megírta a Hamlet ajánlását. Ebben a nagyurak áldozókészségétől várja az anyagi eszközök előteremtését. Ezért magasztalja a Csákyak, Eszterházyak, Grassalkovichok, Koháryak művészetpártolását, akik szerinte azért pazartottak annyit az osztrák színészetre, mert nem volt magyar színészet. Tőlük, meg a Podmaniczkyaktól és Prónayaktól várja, hogy példát adjanak. Megnyugtatja a kételkedőket, hogy lesz színész és színművek is lesznek. Hivatkozik Péczelinek franciából fordított és részint megjelent, részint készülő darabjaira. Az ő Hamletje már kész, Sztellája Goethe után készül; fordítani fogja Lessing darabjait és Shakespeare Macbethjét, ezt Bürger nyomán. Ki is eszközli báró Prónay László volt kir. biztostól, hogy az első előadásokat anyagilag támogassa. Lelkesítő szavára össze is áll az országgyűlés tartama alatt jurátusokból és más tanult ifjakkból és művelt fiatal nőkből egy önkéntes játszó társaság. Kazinczy gróf Ráday Pált, Gedeon unokáját kéri fel, hogy a jelentkezőket fogadja, és a próbákat intézze. Nemsokára maga is Pestre érkezik s Rádayval együtt fára-

dozik a társulat szervezeti szabályainak kidolgozásán és a helyiség megszerzésén. Pest megye támogatásával október 25-én megkezdődhettek az előadások. Kazinczy azt is tervezte, hogy Orpheusában színházi rovatot nyit, de a folyóirat vontatott megjelenése miatt ez elmaradt. Főgondja volt azonban a színpad irodalmának felvirágoztatása. Műsort a magyar színpadnak! Mentül több előadható, értékes darabot! Mivel pedig nincs idő várni eredeti darabokra, mindjárt egy sorozatot indított meg *Kazinczy Ferenc Külföldi Játzó Színje* címmel. Példája gyújtott, Endrődy János is megindította Magyar Játékszín c. sorozatát, munkatársa lett Kazinczy is, Verseggyvel, Simaival együtt. Számos jeles író a színműírás szolgálatába állott, így Dugonics, Szentjóni Szabó László, Horváth Ádám. Egyszerre pezsgő munka támadt itt is, Erdélyben is.

Kazinczy a Hamlettel nyitotta meg vállalatát; a darabot nagyon időszerűnek érezte. «Nem ismerek semmi darabot — írja b. Prónay Lászlónak 1790 július 1-én, — amely inkább érdemlené a játszást, mint Hamlet. Az a rémítő borzadás, amelyet a Hamlet személye és a kíséretet támaszt a nézőkben, nagyon analogizál nemzetünknek *nem rózsaszínű* érzésével». Azt szerette volna, hogy a magyar játékszín ennek előadásával kezdődjék; de a gyakorlatlan színészekkel ennek a nehéz feladatnak nem lehetett nekivágni. Később azonban vagy negyven esztendeig Kazinczy fordításában játszották Hamletet a magyar színpadon.

Még az irodalmi igényeket is alá tudta akkor rendelni a színpad sürgős érdekeinek. Nem eredetiből és versben fordította a Hamletet, hanem Schröder átdolgozásából, ahogy ez a nagy német jellemszínész a német színpadra

átalakította, hat felvonásra osztva, sok könnyítéssel és a kifejlés erős módosításával, prózában. Még a német közönség sem bírta meg akkor az igazi shakespearei Hamletet; a verses dialógot pedig csak a XIX. század elejétől fogva tudták stílszerűen játszani a német színpadokon is. Kazinczy is jelezte a címlapon: „úgy, amint az a mi játszószínünkre léphetett“. Az 1810-es években hozzáfogott a verses fordításhoz is. De a Hamlet művészi, jambusos fordítása eredetiből csak több mint fél-század múlva sikerülhetett, Arany Jánosnak, miután Vörösmarty a magyar drámai jambus költői nyelvét kiképezte és Shakespeare fordítására példát mutatott. Kazinczy azonban a felhígított német szövegből is gondos fordítást végzett. Itt már megkísérelte egyes idegen szólások szó szerinti fordításával élelnkíteni a magyar költői szólást. Így Hamlet az éjféli jelenetben: Hány óra? — helyett ezt kérde nála: Hány a harang? — s ezt a fordító azzal menti később, hogy az angolos szín kedvéért beszélteti az angol embert angolosan. Első jelei az effélék későbbi merész xenológizálásának.

Ebben a sorozatban adta ki Lemierre *Lanassza* című szomorújátékát (németből), ez iránydrámát a társadalmi átalakulás szükségéről (Pest, 1793); továbbá a Goethétől fordított *Sztellát* (Pozsony, 1794). Ebben arra törekedett, hogy az energiát, a páthoszt és a nagyvilági társaság hangját eltalálja. Ez nehéz feladat volt, hiszen még Kisfaludy Károly is panaszkodik, hogy nincs társalgó nyelvünk. Kezdeni azonban kellett s Kazinczynak érdeme a kezdet. Azonban nem is adhatta ki mind, annyi színművet fordított. Elkészült csakugyan a *Macbeth* fordítása, Lessing két drámájáé, a *Miss Sara Sampsoné* és az *Emilia Galottié*, Goethétől a *Testvéreké* és Metastasiótól a *Themistoclesé*.

Mintha száz kézzel dolgoznék, főleg hivatalának megszűnte után, Regmecen. A kor lírai termésének gyűjteményeül egy almanachot indított meg *Heliconi virágok* címmel, de ebből csak az I. évfolyam jelent meg (Pozsony, Kassa, Komárom 1791); kiadója panaszkodott, hogy a gyűjtemény nem kel. A maga költségén adta ki Herder *Paramythionjainak* (mythologiai példázatainak) fordítását (Széphalom 1793 jelzéssel, de tulajdonkép Bécsben); hozzácsatolta Lessing meséit Aszalay József fordításában, de az ő átsimításával. A Sztellához pedig csatolta A vak lantos c. «regéjét a hajdani kornak», Veit Weber (álnév) után. Ebben egy rembrandti fényben festett komor tableau-t akart adni, s régi, elavult szókat hordott bele. Közzétette Wieland Diogenesének 1790-ben készült fordítását is *Sokrates Mainomenos* címmel (Pest, 1793. Ezt 1794-ben elkobozták). Könyveit addig példátlan külső csínnal adta ki. 1793-ban készen vagy munkában voltak még: Klopstock Messiásának tíz éneke prózában, az első ének jambusban is, és Wieland Gráciái prózában. Egyáltalán sokat és sokfélét fordított. A haladás eszméit terjesztgette és az előadás sokféle nemében gyakorolta nyelvünket. A külső siker nem mindig volt egyenlő. A Sztella és a Diogenes nem igen tetszett, míg a Bácsmegyey oly népszerű volt, mint előbb a Kartigám. De ő már akkor is inkább akarta a közönséget magához emelni, mint leszállani hozzá. Küzdelmei, áldozatai már ekkor megkezdődtek. Nehéz volt kiadót kapni; jövedelmének nagy részét kiadásra áldozta. Egyre több baja volt a reakcióval, a haladás eszméinek terjesztése mind több akadályba ütközött, a cenzúra kíméletlenebbül dolgozott. Rousseau *Contrat social*-ját fordította, de azt írja róla egyik barátjának: «Ez nem fog világot látni, mert az idők nem úgy folynak, hogy láthasson.

De jó emberek MSptumban (kéziratban) olvasták». A gondolat szabadsága megszűnt.

Levelezésével már behálózta az országot. Eszméket cserélt a kor vezető embereivel, országnagyokkal és írókkal. Társadalmi helyzete és műveltsége megnyitotta neki az utat az ország legelső embereihez. Az írókat már serkenti, értesíti terveiről, egymás dolgozásairól; irányítja, összetartja, neveli. Zászlaja alá újabb és újabb írók jelentkeznek: a finom lírai tehetség: Dayka a Felvidékről, az érzelmi bonyolultság korai képviselője; Túladunáról a termékeny Kis János; Debrecenből a jövő nagy ígérete, Csokonai. Ennek ő küldte meg Kleist Ewaldot, Bürgert és Herdert; intette, hogy ne névnapi köszöntőket és török marsokat írjon, hanem dalolja a szív szelíd érzékenységeit, szerelmet, barátságot, bort, a természet szépségeit. Egész értekezések vannak a Rádayval, Horváth Ádámmal, Földivel, Arankával váltott levelekben stílusról, prozodiáról, versformákról, nyelvhasználati, politikai, bölcséleti, világnézeti kérdésekről. A *dal* nevét ekkor állapítják meg. Ráday a próza ritmusát hangsúlyozza. Horváth Ádám eredeti művek írására buzdítja Kazinczyt. Földi nem látja szívesen a stílus túlságos cizelálását, Kazinczy ellenben a folytonos correctiót ajánlja, mert csak az viszi előre az író nyelvét. Neki Péczeli könnyen folyó előadása „víz-ízű, melyen semmi aroma-szag nincs“. Kazinczy stílusáról elismerik, hogy jelleme van. Döme Károly nagyon gyönyörködik „különös szépségű s kellemetes különösségű magyarságában“.

Példája is új tehetségeket lelkesít. Nemcsak a színi költészetben van sok követője. Egy párhuzamos pálya indul meg az övével, a fiatal Kármán Józsefé, aki alkalmasabb helyen, Pesten alapít folyóiratot, gyűjt maga

mellé írókat, kitűnő művelődési programot ad, a felsőbb körökkel is összekapcsolja az irodalmi életet, eredeti novellákat ír, finom lélekrajzzal, könnyű, magyaros és mégis elegáns prózával, mintegy annak a zálogát adja, hogy a magyar próza forradalmi újítás nélkül is fejlődhetik, s a *Fanni hagyomány*aiban megalkotja a magyar szentimentális kor legjelesebb szépirodalmi termékét. Mily áldás lett volna irodalmunkra, ha a két író egymást kiegészítő tevékenysége tovább folytathatót volna!

A költészet technikai reformját Verseggyvel együtt már ekkor győzelemre segíti. Maga kissé nehezen verselt. Versfordítás közben panaszkodott, hogy keservebb munkát nem ismer, mint a magyarban rímelni, s még rendkívül megnehezedik a munka, ha a sorokat mértékre is vesszük, mint a modern nyugati népek. De amit így nyerünk, úgymond, megérdemli a fáradságot. «És amit a német mer a maga rút nyelvén, mért ne merjük mi a mi szépünkön? Nyelvünk nem oly pompás járdalású, mint az olasz, s nem is oly játékos és könnyű, mint a francia, de ezek a verselésnek semmiféle olyan szchemáját nem birják, amit mi magunkévá ne tehetnénk, csak törjük meg a nyomot.» Ennek a bátor célkitűzésnek eredménye lett a XIX. századi magyar költészet rendkívül nagy ritmikai gazdagsága.

A kortársak megértették azt is, amit a nyelvvel akart. B. Prónay László 1790 február 3-án azt írja neki: „Éljen a tekintetes Úr boldogul, éljen mindaddig, míg a magyar nyelvet a némettel egy pontba nem teszi: akkor pedig halhatatlanná lesz s a késő maradékok is írói nevét ünnepelni fogják koszorú alatt“.

De a fenn szárnyaló törekvésekre, a gyönyörű reményekre csakhamar fekete gyász borult.

A 2387 NAP.

Kazinczy pályájának közepén tátong a széles szakadék, több mint hetedféle poliikai fogsága. Aldozata lett szelleme szabadság-igényeinek és a reakciónak.

A Martinovics-féle ú. n. összeesküvés elég ártalmatlan szövetkezete volt néhány intellectuelnek, gyakorlati súly nélkül. A szervezést Martinovics május 1-én kezdte, már július 23-án elfogták. A tőle szervezett két társaság közül csak az ú. n. egyenlőség és szabadság társasága volt forradalmi szövetkezés, ez elé volt célul kitűzve a királyság eltörlése és a köztársaság kikiáltása, ebből a célból az elégedetlenek szervezése és a francia seregeknek az ország határánál való megjelenése esetén felkelés. Ezek mindenesetre veszedelmes célok voltak a fennálló rendre nézve, de a megvalósítás eszközei veszélytelenek; forradalmat csinálni a beavatottak nem is tudtak volna, a tömegek forradalmasítását meg sem kísérelték. A másik társaságban, mely mintegy előcsarnok csatlakozott a beavatottakéhoz, csak a gondolat- és sajtószabadság kivívása, a papi uralom ellen való küzdelem s a társadalmi osztályok közti különbségek egyengetése volt a hirdetett cél. Kazinczy csak a másodiknak, a reformátorok társaságának volt tagja. 1794 június 29-én vette fel Szulyovszky Menyhért zemplénmegyei birtokos nemes, volt országgyűlési követ. E társaság eszméivel rokonszenvezett, hiszen nyíltan is felszóltalt megyegyűléseken a sajtószabadság és a vallási türelem érdekében, s a társadalmi szerződés rousseau tanítását fordításban is terjesztetni kívánta. Elégedetlen

volt a Ferenc alatt uralomra jutott reakcióval, de forradalmi hajlam nem volt benne. A francia forradalom irtózáttal vegyes bámulatra ragadta. «Nagy és szép dolgok, s még több rútak, undokok, borzasztók, rettenetek, bár nagyok» — írja. Elbűvölő és elijesztő látvány voltak rá nézve «egy elaljasodott, elpuhult, de most oroszláni dühre gerjedt nép tettei». Távoli szemléletnek érdekes volt ránézve a forradalom, de hazai élménynek nem kívánta. A beavatottak társaságáról talán nem is tudott, a reformátorok társaságába is nagy habozás után lépett be. Döntő volt előtte, hogy nagyrabecsült barátját, a nagyműveltségű, nemes jellemű Hajnóczy Józsefet is a vezetők egyikének tudta; egy másik vezetőtől, Szentmarjaytól pedig azt a biztosítást vette, hogy a társaságot az erény kötelékei fűzik össze, minden igazságtalanság távol áll tőle, s egész törekvése csak az, hogy *a nemzetnek némi lendület adassék*. Vallomása szerint: «a nélkül, hogy valaha a királyi méltóság és az ország törvénye ellen bármit forralt volna, barátságból és erényből vétett a törvények ellen». A társaság kátéját leírta, de alig két hét múlva már tűzbe vetette, tagot nem szerzett és nem tevékenykedett; viszont azonban barátait feljelenteni nem akarta. 1794 december 14-én este anyja házánál, Regmecen őt is elfogták és Budára vitték.

Szenvedései megkezdődtek. Budán már a vizsgálati fogságban láncot tettek rájuk, csak Almásy Pál titkos tanácsos közbenjárására vették le róluk. Ügyüket nem a rendes bíróság, a királyi tábla elé utalták, hanem a királyi tábla bírái közül kiszemelt rendkívüli bíróság elé, mely külön utasítások szerint járt el. A francia forradalomtól idegessé tett hatalom nem törvényes ítéletet kívánt, hanem elrettentő példát akart állítani. A

kaján és kapzsi közvádló, Németh János, kir. ügyigazgató üldözte és szípolyozta a vádlottakat. Védőügyvédjével Kazinczy csak egyszer értekezhetett, akkor is a közvádló jelenlétében, a vádirat a bíróság elé a közvádló kezén ment keresztül, aki a legfontosabb részt kivágta. Kazinczyt mélyen leverte az anyjának okozott bánat, betegeskedett is, de férfiasan viselte magát. Mikor a családos Szulyovszky, épen aki arra kérte, hogy tagadjon, megtört és rávallott, ő is beadta ékes latinsággal írt vallomását. „Mely elme!“ — mondták a vallomás olvastára bírái. Bűne lényegében az volt, hogy tudott a mozgalomról, de nem jelentette fel, s a kátét mással is közölte, noha — az ítélet szerint — ismerte a tett súlyát, mert maga vallotta, hogy a káté első olvasásakor így kiáltott fel: „De hiszen ezek oly szörnyű dolgok, hogy hajam szála is égnek áll!“ Május 8-án pallosra és jószágvesztésre ítélték, rögtön bilincsbe verték és fegyveres őrt állítottak mellé. Az ítéletet nyole nap mulva a hétszemélyes tábla is megerősítette. Nagybátyjai és Dienes öcse közbevetették magukat az országbírónál, a nádornál, kihallgatásra mentek a királyhoz. Kegyelmi ügyének elintézése alatt a börtönben május 20-án értesült a mozgalom öt vezetőjének kivégzéséről. Megdöbbenésében erőt merített abból a vallásos meggyőződésből, hogy eszközök vagyunk a Gondviselés kezében s ami velünk történik, annak célja van; valami módon üdvünkre válik a szenvedés is. Bátorította Plutarchos hőseinek példája és Seneca tanítása is. Egy alkalommal az örök beszélgetéséből megtudta, hogy másnap újabb kivégzések lesznek és némely jelekből arra következtetett, hogy reá kerül a sor. Jókedvet erőltetett, pedig testileg igen gyöngye volt s orrvérzése miatt két-három mosdótál vért vesztett. Másnap, június 1-én csakugyan fel is hívták

a királyi válasz meghallása végett. Elveszettnek hitte magát. Azonban Szoláresik és az ifjú Öz társai lettek az új áldozatok, a többi elítélt büntetését a királyi kegyelem fogságra változtatta, mely addig tart, míg megbánásuknak elégséges jeleit nem adják. A határozat kihirdetése alatt az elgyengült Kazinezy idegrázkódást kapott. Nemsokára meglátogatta anyja, András nagybátyja és Dienes öccse. Július 10-én megszabadultak Németh kezéből és katonai őrizet alá kerültek, mely sokkal emberségesebb, sőt lovagias volt. Ekkor már könyveket is használhatott és dolgozhatott. Fordításait folytatta, simítgatta. Sokszor gyönyörködött rabtársának, Verseghynek szép énekében, vagy vele együtt nyelvészkedett. És remélte, hogy nemsokára kiszabadul. Pedig még hosszú évek keserves szenvedései vártak rá.

Egyszer csak kezdték a foglyokat külföldi állambörtönökbe szállítani; Verseghyt már augusztus 10-én Kufsteinba indították. A reakciós abszolutizmus túltette magát a törvényen. Kazinezyt több társával szeptember végén a Brünn melletti Spielberg várába vitték, az osztrák hatalom hirhedt börtönébe, ahol később a jeles olasz író, Pellico Silvio is raboskodott. Útközben a nemesszívű katonai parancsnok az előírt bilincseket levette róluk, Pozsonyban felügyelet nélkül sétára is engedte őket. Kazinezy Győrben találkozhatott jóbarátjával, Kis Jánossal. Annál rettenetesebb sors várt reá Spielberghben. Ott penészes földalatti börtönbe vetették, rabkosztra fogták, más utasítás hiányában, gr. Ugarte morvaországi helytartó rendelkezésére nem mint államfoglyokkal, hanem mint közönséges gonosztevőkkel bántak velük. Két emelettel a vár udvarának színe alatt volt börtöne, benne alul hídlás, mint az istállóban. A rettenetes levegőjű helyen egész teste dagadni kezdett, szal-

mazsákjáról olykor fel sem tudott kelni. November végétől fogva József nádortól érkezett utasításra kíméletesebb bánásmódban részesült, az ablak üvegét kiüthette, saját pénzéből élelmezhetette magát, de földszinti zárkát csak december 21-én kapott. Oly gyöngé volt ekkor, hogy mialatt a lépcsőn felhaladt, kétszer elájult. Ettől fogva ismét könyvekhez juthatott. Egy hónap múlva átvitték az obrovici fegyházba, ahol mint államfogolyokkal bántak velük s megengedték, hogy szabad levegőt is szívhassanak. Itt negyedfélévig raboskodott. A fogság végnélküli egyformaságát az enyhítette, hogy a foglyok kopogtatás útján közlekedtek egymással. Kazinecy itt is kivált lelkierejével; egyik csüggeteg fogolytársától elüzte az öngyilkosság kísértését. A fegyház igazgatója, valamint az ellenőr családja — egymás híre nélkül — jóindulattal voltak a szeretetreméltó fogoly úr iránt. Alkalmat lelt rá, hogy anyjának titokban írhatott és tőle választ vehetett. Anyja szükséges holmit is küldött neki; ő a nemes hegyaljai borból szívesen juttatott a fegyház jólelkű elüljáróinak és beteg fogolytársainak. Itt már dolgozhatott is. Vehetett könyveket, olvasott olyan munkákat, amelyek a nyelv művelésére nézve új eszméket támasztottak benne, így Jenischnek a nyelvek értékességét összevető munkáját. Itt olvasta Fieldingtől a Tom Jones-t, már előbb Rousseau Nouvelle Heloïsé-ét és a Don Quichote-ot. Újradolgozta a Sztellát; már akkor «szégyelte azt a gyermeki mázolászt, melyről négy esztendő előtt azt hitte, hogy javallást érdemelhet» — írja 1797 november 16-án. De 1798-ban egy kutatás során minden papirosát elszedték és a királyhoz küldték, többé vissza sem kapta. Írószereit is elvették. 1799 június 16-án vérével, tüvel írt anyjának. Könyvet sem volt szabad többé vennie. A hosszúra nyúlt fogság

szemlátomást fogyasztotta testi és lelki erejét. Bántotta a sok költség, melyet fogságával családjának okozott. Hányszor haza nem szállt gondolata szerető édesanyjához, aztán a kedves hölgyekhez, Radvánszky Terézhez és Polixénához! Azután a széphalmi házhoz: mikor fog beleköltözhetni?! Megmaradtak-e fáí, melyeket oly boldog reménnyel ültetett? Hát irodalmi ültetvényei? Mily kínos ez a senyvedés a börtönben, mikor az ő szabadlélkének annyi tennivalója volna!... De nem esett kétségbe. Hite a gondviselésben csak megerősödött. Újra bízott, remélt, felemelkedett és új terveket szőtt. A hosszú idő alatt olvasottságát még inkább gyarapította. Teendőit egyre mélyebben átgondolta, céljait és eszközeit egyre tisztábban látta.

1799 június 21-én újra más börtönbe indították, még messzebbre, a tiroli Kufsteinba. Egy iszákos, durva tiszt intézte szállításukat; bilincsekben voltak. Július 6-án érkeztek oda. Megjegyezte, hogy 452 lépcsőn vezették fel a kőszikla csúcsán álló tizenhárom zárkájú fogházba, melyben II. József alatt az idősb báró Wesselényi Miklós is szenvedett. Ablaka itt szabadba, nagy-szerű hegyvidékre nyílt. «Gyönyörű látás! de szabadnak.»

Kufsteinban egy évet töltött. Itt írta Herder egyik kötetébe, a címlap hátára vörös betűkkel ezt a Kleist Ewaldból vett és magára alkalmazott idézetet:

Das Leben ist mehr Lust als Schmerz,
Wohl mir, dass ich geboren bin!

Franz Kazinczy.

Kufstein im Thurm.

Nro 2 gegen Ungarn, südöstlich.

Kufsteinban és «szenvetésének egyéb helyein» vas-roszdával írt, «nem bírván tintával és tollal». Így írta

be Chodowiecki nevét is Sulzer Lexikonjának 3. kötetébe; ezt a lexikont itthon Csokonainak ajándékozta 1803 március 2-án. Itt határozta el, hogy ő is lefordítja Marmontelt; betűit egy szöggel karcolta könyvei tiszta papirosába. Könyvei, ruhája, élelme volt, amennyire erszénye engedte, egész fogsága alatt, csak a spielbergi földalatti üregben nem.

1800 június 30-án az előnyomuló franciák előtt az osztrákok kiűritették Kufsteint s elszállították az államfogyokat, Verseglyt Grácba, Kazinczyt és több társát Linzen át előbb Prágába, azután mégis Magyarországba. Ezúttal katonai kíséretük előzékeny volt. Kremstől fogva a Dunán jöttek és 1799 július 26-án a hajó orrán állva levett kalappal, felsikoltva üdvözölték «a haza szent vidékét». Amint Pozsonyban kikötött a hajó, partra ugrottak. «Megcsókolám jobbom ujját s csókomat úgy nyomtam az anyaföldre. *Patria te teneo!*» Július 30-án a Margitszigetnél álltak meg, ott találkoztak egy fogolytársuk családjával, illetőleg hűgával, az egykor kedves gyermekleány, most bájos menyasszony Hirgeist Ninivel, később báró Prónay Simonnéval, aki bátyja után Kazinczyt is testvéries csókkal üdvözölte; e találkozás emlékéből később egy szép szonett fakadt. Amerre Munkács felé menet elhaladtak, érkezésük hírére mindenütt tódultak látásukra ismerőseik és ismeretlenek és elhalmozták őket ajándékokkal, sültekkal, borokkal. Egy velük hozott előkelő francia fogoly nem győzött csodálkozni a rokonszeny megható jelein. «Szegény nemzet, de gyönyörű nemzet!» — mondogatta. Tokajban találkozott augusztus 10-én Klári hűgával, Kraynik Józsefnével, aki Kassáról jött eléje; csak nehezen ismerték fel egymást és zokogva borultak egymás nyakába. Itt üdvözölte két öccse is. Négy nap

mulva anyjának is kezét csókolhatta, aki a debreceni vásárról jött elé és elkísérte őt Beregbe. Kéthavi utazgatás után, augusztus 25-én értek el a foglyok új helyükre, Munkács várába. A hosszú úton legalább szabadban mozoghattak; de Kazinczy mégis makacs bőrbajt kapott.

Még Munkács vastagfalú várbörtönét is meg kellett laknia tíz hónapig. Gyertya, kés, írószer, újság itt sem volt. A foglyok csak kopogtatás útján beszélhettek egymással. Kazinczy itt ecetben macerált vasdarabok levélvel írt, a papirost ideszállításuk alatt titokban szerezte. Egy ily kéziratos könyvét Cserey Farkasnak ajándékozta, ez igen szépen beköttette. Talán azonos ez egy ma is meglevő piros bőrkötésű könyvvel, melyben megvan a Galotti Emilia teljesen, a Barnhelmi Minna egy része, énekek Ossziánból és a Szívkepző Regék II. része. Munkácson mintegy 300 könyve volt, 70-et belőlük ott hagyott más foglyok olvasmányául, ezek közt Plutarchosát is. Fogolytársaival itt is sok jót tett. Bárány Riedele András alezredest, Ferenc király egykori nevelőjét és más két rabtársát négy hónapnál tovább ő tartotta, a kemence lyukán nyujtva fel nekik az ételmet; ezek ugyanis a rendes 20 krajcár kosztpénz helyett csak 4 krajcárt kaptak naponként.

A hazai vár is csak börtön volt. Mikor Petőfi 1847-ben ott járt, megborzongott Zrínyi Ilona egykori várának börtönné vált helyiségein s azzal a refrainnel írta meg Munkácsról szóló költeményét:

Bátran tudnék a vérpadra lépni,
Oh de ez a börtön ettől félek.

Még Petőfi is, a bátor, büszke és önfeláldozó, csak a valódi nagyságot elismerő szellem is meghatott tisztellett borult le Kazinczy küzdelmei és szenvedései előtt.

Épen munkácsi látogatása előtt *Széphalmon* írt költeményében égő keserőséggel tesz szemrehányást a nemzetnek, amely a költő iránt holtában is hálátlan és hajlékát pusztulni hagyja.

S miért tett volna oszlopot
Sírjához a haza?
Hiszen mit tett ő a hazáért?
Miatta hét esztendeig szíva csak
A börtönök dögvészes levegőjét,
És csak félszázadig
Tartá vállán, mint Atlas az eget,
A nemzetiségnek ügyét.
Magyar nemzet, most nem volnál magyar...

Ugyan sok idő kellett a hatalomnak meggyőződnie arról, hogy egy idealista lélek elég jelét adta-e megjavulásának!

Végre László öccse, akkor már alezredes, anyja könyveire megemberelte magát és bátyja érdekében kegyelmi kérvényt adott be az uralkodóhoz, hivatkozván a maga tizenkilencéves katonai szolgálatára, mely idő alatt minden hadjáratban résztvett. A kegyelem meg is érkezett és Kazinczy 1801 június 28-án szabaddá lett. Első örömeiben lerohant a várból s «mint az istállóból kiszabadult csikó», úgy futotta be a réteket, melyek a vár alatt nyugatra fekszenek. «Partra léptem kétezer-háromszáznyolecvanhét napi hányattatásaim után. Az elnémult öröm forró könyörgés.»

UJRA FELVETT MUNKA ÉS OTTHONTALAN OTTHON.

1801—1806.

Férfikora virágjában került börtönbe s már őszült, mikor kilépett belőle. Pedig küldetésének főrésze még hátra volt.

A lefolyt hét év alatt a magyar államnyelv ügye egy lépéssel sem mozdult előre; más reformokhoz is majd egy negyedszázad múlva tud a nemzet hozzáfogni. Előbb a napoleoni háborúk öröltek fel minden erőt, később a szent szövetség reakciója nyugözte le a lendületet. A szabad gondolatot kezdetben az udvari és a rendi reakció szövetkezve nyomta el, később az udvari reakció a rendi alkotmányt magát is kevésbe vette s a szabadelvű haladással együtt a nemzeti szellemet is lehetőleg visszaszorította. Az 1811-i devalváció az ország anyagi helyzetét is megrontotta. Társadalmi, gazdasági életünk harminc éven át intézményes fejlesztés nélkül maradt, államiságunk elhomályosult, nemzeti létünk súlyos válság idejét élte.

Csak egy tér volt ismét, ahol országos reformmunka folyt: a szellemi élet tere, ismét nem hivatalos kezdésre, hanem magán buzgólkodásból. Egy nagy embere volt a kornak, aki egy messzeható reformot intézett, a maga erején: a magyar irodalom, nyelv és szellem reformját.

Ez volt Kazinczy.

Mikor fogsága után újra munkába állt, a küzdelem erőfeltételeit megváltoztatva, többnyire megfogyatkozva találta. A közállapotok nem javultak, a közszellem

süllyedt, a cenzura irodalmi rendőrséggé fajult. Külföldi könyveket nem engedtek be, ha csak szó volt bennük haladásról. Okoskodni nem lehetett. Kant filozófiájának tanítását eltiltották. Az alanyi feltételek is változtak. Fogsága előtt vele volt fiatal nagy tehetségének sugárzó és hódító szerencséje, kedveltsége minden társadalmi körben, kedvező anyagi helyzete. Most arról szó sem lehetett, hogy újra hivatalba jusson, testi erejét a hosszú fogság és gyakori betegség csak fogyasztotta. Vagyoni várományát megterhelték fogságának tetemes költségei. Egyszerű vidéki nemes lett az egykor nagykilátású tisztviselőből, sőt hatósági felügyelet alá volt helyezve. Némely körök előtt kompromittált számba ment. Gróf Széchenyi Ferenc kitért az újabb érintkezés elől. Gróf Festetics György, mikor 1802-ben egy kiadványának támogatását kérte, titkárával íratta meg neki a tagadó választ. Az irodalom is nagy veszteséget szenvedett. Meghalt Kármán, Szentjóni Szabó, Dayka; fogságban ült Verseghy; Bécshez kötvé élt a fogságából már kiszabadult Baesányi; többen pedig elöregedtek.

De voltak kedvező mozzanatok is. Időközben kifejlődött Csokonai nagy tehetsége; és épen Kazinczy kiszabadulása évében feltűnt Kisfaludy Sándor, az első szerelmi daloskönyvvel lepve meg írókat és közönséget. Maga Kazinczy a súlyos hetedfélév alatt szellemi felkészültségben, ítéletben, ízlésben újra sokat fejlődött. Már jól látta a Goethe hasonlíthatatlan nagyságát minden egykorú íróhoz képest, s a német költőóriásnak most már görögös ízlésű költészetén lelkesült. Tanulmányt vont el a német irodalom hat évtized alatt elért szédítő emelkedéséből, s fanatikus hitté érlelődött benne a mi irodalmunk kifejlesztésének szüksége és lehető-

sége. Erkölcsi tekintélyének, hosszas mártírsága többet használt, mint ártott; írói személyisége mintegy patinát kapott. Megható az a meleg örvendezés, mellyel író-társai a kiszabadultat köszöntötték: Virág Benedek, Kis János, Csokonai, Horváth Ádám, Schedius és többen. Felújultak a régi összeköttetések, elsősorban Révai-val is, aki már mint a magyar nyelv tanára az egyetemen megkezdte korszakos működését. Bessenyeit is meglátogatta berettyókovácsi magányában és munkára készítette, levélben pedig arra kérte, hogy régibb munkáit újra dolgozva tegye közzé. Bessenyei csakugyan dolgozott, de új munkákon s a régiek simítgatására nem ért rá; egyre írta társadalmi utópiáit és felvilágosult elmékedéseit, de csak asztala fiókjának, mert közzé nem tehette. Kazinczy areképet is kért tőle, Bessenyei azt felelte, hogy azt készíttetni kellene s érte kocsira ülni. «Nem vagyok lerajzolva. Én a képemet csak elevenen használom.» — A főúri társadalomban is voltak, akik tisztelettel fogadták, mint az idősebb Wesselényi Miklós báró, akit Zsibón meglátogatott, és Wesselényi sógora, Cserey Farkas; a Telekiek és a Prónayak, a fiatal gróf Dessewffy József, aki mint író is zászlaja alá szegődött és élte végéig benső barátja maradt. Az ő aegise alá vezette Kis János Kisfaludy Sándort, aki, mint mondja, Kazinczy írásaiból látta először, hogy a magyar nyelven másképp is lehet írni, mint a biblia és az imádságoskönyvek vannak írva. Munkáit még nem adhatja ki; folyóiratot nem alapíthat, neki csendes élet van parancsolva, pénze sines hozzá. De pusztá jelenléte is hat. Van irodalmi közép-pont és mozgatóerő. Levelezésével terjeszti hatását és elveit. Szándékairól tudomást szereznek az írók és érzik, hogy szeme rajtuk van. Neve az ízlést jelenti. Pedig

ez az ízlés válogatósabb, mint valaha volt; klasszikus igényei vannak. «Ízlésem el van kényeztetve — írja —; nem olvashatom, ami nem classisch, s azt tartom, hogy a szépmesterségek (= művészetek) productumai közt *igen* nem-szép az, ami nem *igen-szép*.»

Arról eleve lemondott, hogy a felvilágosodás terjesztését folytassa. Fogsága előtti munkásságának ez a tartalmi és gyakorlati feladata elesett. Kikapcsolta munkásságából a színészet ügyét is; Wesselényi, az erdélyi színügy pártfogója, felszólította a színészet felügyeletére, de erre nem vállalkozott. Most a szépirodalomra összpontosította buzgalmát, annak is elsősorban esztetikai reformjára, a nyelvre, a stílusra, a formára. Meg volt győződve, hogy a mi irodalmunkra is tüneményes kifejlés vár. A célt tisztán látta, az eredmény felől nem volt kétsége.

Irodalmi vezérelve a klasszicitás, mind a kétféle értelmében: egyrészt a tökéletesség, mintaszerűség (pl. a modern írók átültetésében és a modern műfajokban, mint a szonettben), másrészt görögös ízlés (óda-, elegia-, epigrammfélékben). A klasszicitást a folytonos javítás, a lehetőleg tökéletes kidolgozás adja meg. «Correctiót! Correctiót! Erre törekedjünk úntalan! E nélkül semmit nem ér munkánk; e nélkül nem ígérhetünk magunknak halhatatlanságot.» A görögös ízlést Goethe példája szerint értette; később írta is bizalmas leveleiben, hogy egy magyar író munkáján sincs olyan klasszikus szín, mint az övé, még Berzsenyié sem.

Irodalmunk fejlesztésének legfőbb eszköze a nyelv kiművelése, a nyelvújítás, a neológia. Ezt a gondolatot fogságában érlelte meg. Látta a német irodalom ropant haladását a XVIII. század első feléhez képest, különösen a nyelv és a stílus átalakulása kapta meg

figyelmét. És most már nem idegenkedett a merészebb újításoktól sem, a szokatlan fordulatoktól, ha jellemzetessé teszik az előadást; nem ellenzi, sőt kívánja idegen szólások áthozatalát ott, ahol nincs eredeti szólásunk, a szóalkotásban is nagyobb szabadságot enged az íróknak. A szólást nem a nyelvész csinálja; a szépíró az alkotás hevében új szólásokat fog alkotni, melyek az alkalmi tartalmat jobban kifejezik, mint bármely meglévő szólás, és ezeket ne nyomja el az író magában csak azért, mert szokatlanok és mert a nyelvész nem ismeri őket. «A aesthetikus íróknak nem kell azt kérdeni: szóllanak-e így, és szóllott-e már így más (ez a kérdés csak a kiholt nyelvekre való); hanem ezt: lehet-e nekem úgy szóllani, hogy szóllásom elegans, energicus, új zengésű szóllás legyen» (1805). Szókat is alkot, amit fogsága előtt alig tett. Már ekkor hevesen vitatja az újítás jogát ellenzőivel szemben. Debrecen ott akar maradni mindig, ahol volt — írja Csereynek 1805 március 31-én. Nézzük el a száz esztendővel ezelőtt élt német írókat, és azokat, akik ötven esztendő óta éltek; nézzük el, mely erőszakot vittek véghez nyelveken, és ezáltal mennyire mentek. Ha csak ily erőszak által juthat el a nyelv annyira, nem akarjuk-e, hogy a mi nyelvünk is szenvedje az erőszakot? Én tehát neológus vagyok, és azt tartom, úgy kell. — A neológia most már irodalmi programmja.

A stílnemek kiképzésére most is vallotta fogsága előtti elveit, sőt még élesebben sürgette, hogy a költői előadásnak különbözni kell a prózaitól, hogy a szépírodalmi előadásban is más a «fentebb nemű» szólás, mint az élethez közelebb álló előadás, hogy minden műfajnak, minden hangnemnek saját stílusának kell lenni.

Arra nézve is régi álláspontján maradt, hogy irodal-

munkát fordításokkal kell megalapítani. Eredetiek alkotására még nincs itt az idő. Először az eszközt kell megteremteni, a nyelvet kell begyakorolni, a stílusosság iránti érzéket kifejleszteni. A sokféle stílusváltozat megteremtését rövid idő alatt csak fordításokkal érhetjük el, még pedig olyanokkal, melyek az eredetinek jellemét megfelelően tükrözik; az irodalom fejlődése szempontjából nem a tartalmi hűség a fő, hanem a kifejezés. Ezt kell meghódítani. Nem elég, hogy a fordítás azt mondja, amit az eredeti, hanem hogy úgy mondja.

«Készületlen minden: lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk hab(o)zó, hiányos; stilisztikánk feszes, ügyetlen; s a mi mindennél bajosabb, mi magunk, írók és olvasók, készületlenek vagyunk, s egészen készületlenek. Nincsenek nyomatóink, nincsenek könyvárusaink, könyveinket csak az írók olvassák; bennünket gátol minden, semmi nem segít. De ez így volt máshol is, s a dolog máshol is azért méne, s csak azért méne, mert gondolatlanok (= akadályokkal nem gondolók) máshol is valának. Rajta tehát! merjünk. Ne hallgassuk mások javalását, ne a vádakat, hogy rontjuk, amit segélnünk kellene; *a bennünket hívó, bennünket toló, a parancsoló Istent hallgassuk keblünkben.* Jobb az, amit ez parancsol, mint amit a sokság, mint amit a nemzet legjobbjai, mint amit magok legkedveltebb társaink akarnának. Ezek úgy tévedhetnek, mint mi, s miért kelljen meggyőződésünket más miatt, akárki légyen az, megtagadnunk?» — Ezek a sorok egy 1793-i keltezésű, de későbbi átdolgozású levélből valók, s Kazinczynak fogsága utáni gondolkodását mutatják, amikor már újításaiban a többséggel szembefordulni is kész.

Meg kell állapítani a nyelvtörvényeket, a grammatikai

habozást meg kell szüntetni. A nyelvtani kánonra nézve csatlakozott Révai rendszeréhez, aki akkor tette közzé alapvető műveit. — Ki kell irtani a stilisztikai elvtelenséget, pongyolaságot, jellemnélküliséget; fordulatosan, gondosan, jellemzetesen, stílusosan kell írni. Erre nézve az irányítást maga vette kezébe.

A fordítások jelentőségére nézve elvi felfogása mindenestre egyoldalú. Épen a német irodalom nem fordítások, hanem eredeti művek által fejlődött oly rohamosan; az előadás sokféle változata is azzal alakult ki, hogy sok író, más-más irányban írta, képezte a nyelvet. De Kazinczynak nem lehetett arra számítani, hogy nálunk sok író támad s bizonyosabb volt a minták áthozásáról gondoskodni, mint eredeti kitermelésükre várni. A fordítás elsőbbségét inkább magára nézve állította fel követelményül, mint másokra nézve. Az eredetiségnek örült. De az eredeti tehetségeknek is példányok tanulmányozását ajánlotta. Mikor 1803-ban Sulzer esztetikai lexikonát ajándékba küldte Csokonainak, azt a tanácsot adta neki, hogy az aesthesist inkább a nagy példányokból kell meríteni, mint didaktikus könyvekből.

Első gondja volt sajtó alá rendezni fogsága alatt készült átdolgozásait és fordításait. Régebben kiadott fordításait már fiataalkori kísérleteknek tekintette, azokat is mind újra dolgozta. Terve az volt, hogy minden kötetet egy-egy főúrnak ajánl s ezzel bekapcsolja törekvéseibe a mágnásvilágot, biztosítja érdeklődésüket és támogatásukat. Félévvel kiszabadulása után 2000 forintot kért báró Prónay Sándortól és családja tagjaitól vállalata megindítására. 1803-ban Gessner-, Lessing-, Herderből készült fordításai már át is mentek a cenzúrán. De várakozásában többnyire csalódott. Széchenyi Ferenc, Festetics György és több más főúr megtagad-

ták a támogatást, csak id. Wesselényi Miklós, a tüzes hazafi, fogadta el az ajánlást és küldötte el a kötet közrebocsátásához szükséges 500 forintot. Kazinczy folytatta a sajtó alá rendezést Goethe Sztellájával, a Testvérekkel, a Clavigóval, Metastasio három színművével, Molière két vígjátékával, Marmontel Szívképző regéivel és Larochevoucauld maximáival. Ezek a művek 1805-ben a bécsi cenzor kezében voltak. Némelyik munkájával különösen meg volt elégedve maga is. Míg a Galotti Emilia és a Clavigo nyelvében szándékosan sok solocizmust ejtett (látszólag szabálytalanságot), addig a Botesinálta doktor (Molière) népi párbeszédeiben megmutatta, hogy tud népiesen írni, ahol kell. «Legalább azt nyerem vele, hogy a debreczeni hentesek, szappanosok és sulyomkofák reám ismernek, hogy én is magyar vagyok.» — Általán ki akarta domborítani minden kötetének stilisztikai jellemét. «Én négy esztendő oltá a stilisztikának sok nemeiben gyakorlottam erőmet — írja 1805 szeptember 15-én. — Nemsokára egymásután öt kötetben fognak megjelenni nagy gonddal készített fordításaim. Ezeknek első darabja Marmontelnek hat szív-képző regéjét foglalja magában, s a thema a *francia elegantia*. A harmadik kötetben van Lessingnek két remekje: Emilia és Minna, a thesis: *a német erő*.» La Rochevoucauld fordításához Schulz német fordítását is mellékeli, annak bizonyosságául, hogy magyarra még szebben is lehet fordítani, mint németre.

Mindezzel a klasszicitásra akart példát adni mindenféle stílnemben. De más írók műveinek kiadásával is elő akarta ezt mozdítani. Ki akarta adni barátjainak, Kis Jánosnak és az elhalt Dayka Gábornak verseit; emebben legtöbb kultúrát látott költőink közt, amabban külföldi példányok követését. Csokonai halála (1805)

után egy megtisztogatott Csokonai-kiadást is tervezett.

Sőt régibb irodalmi emlékek kiadását is tervbevette, annak bizonyosságául, hogy irodalmunk nem újkeletű. Zrínyi Szigeti Veszedelmére már 1803-ban megkapta a nagyváradi cenzor imprimatur-ját. A XVI. század első feléből Sylvester János latin nyelven írt magyar grammatikájának és Dévai Biró Mátyás Orthographia Hungaricájának új kiadását is előkészítette 1805-ig.

Annai benne a tettvágy! De oly akadékos a végrehajtás! Elmúlik hat-hét év, s mindebből nem jelenhetik meg semmi. Legnagyobb részük csak a következő évtizedben juthat a közönség kezébe, 10—15 évvel az után, ahogy kellett volna. Mennyivel gyorsabb lett volna irodalmunk és nyelvünk forrongásának lefolyása, ha műveit mindjárt elkészültök után beledobhatja a fejlődés folyamatába! Mennyi időveszteség az ő hatására nézve is, irodalmunk fejlődésére nézve is az évtizednyi késedelem!

Mint az irodalom vezérét azonban nagy öröm érte, két évvel kiszabadulta után: Kis János bemutatta neki a csendben fejlődött nagy ódaköltő, Berzsenyi Dániel néhány költeményét. Kazinczy boldogan ujjong fel válaszában: «Betegen vettem leveledet, de feléledtem s bajomat nem érzem többé. Íme, midőn azon kesergék, hogy az a szent tűz, mely már csak kevesek szívében tápláltatik, közelít elalvása felé, egy dicső lángot látok fellobbanni véletlenül. Háladatosan borúlok a szent anyának, a Természetnek lábaihoz s tisztelettel imádom bölcsességét, hogy a történetek fonalán oly szorosán fűzte a segédet a veszély mellé.» — De Berzsenyi költeményei is csak tíz évvel ezután juthattak a közönség elé és kezdődhetett hatásuk.

Ezalatt házi körülményei nagyon zavarosak voltak. Az édes szabadság csakhamar keserűvé változott. A használatára engedett széphalmi birtokot és kertet elvadulva találta, elfogatásakor még befejezetlenül maradt házát József öccse juhakolnak használta, a ház elmozdítható részeit elhordták, a szántóföldet környékbeli jobbágyok bitangolták, állatállományát a családi gazdálkodás elbirtokolta. Kérte anyját, tegye oly karba, hogy valamit kezdhessen. József öccse ellenkezett, azt az ürügyet hozva fel, hogy oda lesz a családi vagyon, ha mindenkinek adnak; pedig épen József jól megszédte magát a családi vagyonból, a közös nyájban sokkal több jószágot tartott, mint többi testvérei. Ferenc ellen lovalta Lászlót is, sőt jó, de gyenge anyjukat is ellene ingerelte. Gyanakvó szemmel nézték Ferenc irodalmi foglalkozását és levelezését; folyton emlegették a ráfordított költségeket s arra célozhattak, hogy megint kompromittálni fogja a családot. Kazinczy hiába kérte anyját, vessék össze a fogsága alatt reáköltött összegeket és a családi birtokok egyidejű jövedelmének ráeső részét, egyiket vonják ki a másikból, hogy tisztán lássa, mikép áll; anyja rossz néven vette a kívánságot s azt felelte fiának, hogy ő nem számadója. Pedig ha sok felment is rá hetedfél év alatt, de annyi mégsem, mint amennyi járandósága volt. József abból is kitolta, amit már rabsága előtt birt. Ferencnek a maga és cselédsége élelmén kívül csak kólyi szőlőjének 300 forintnyi hozadéka volt a bizonyos jövedelme, s félévenként 100 forint családi járandóság. Úgy segített magán, hogy szarvasmarhát vett és nevelt. Minthogy a kinestár tartásdíj címén 1068, azután hibás számítás címén újra 496 forintot hajtott be tőle és kiszabadultakor egy udvari ügynöknek egy folyamodványért 500 forintot fizetett el,

minderre és a jószágvételre négy év alatt csekély jövedelme miatt háromezer forint kölcsönre szorult.

Ő igyekezett a disqualifikáltságból kiemelkedni felfelé is. 1803 májusban útra kelt az oly régóta nem látott Bécsbe, köszönő kihallgatásra. Menet Tata felé került, hogy lássa az akkor már híres angolkertet. Tatán lovai elragadták kocsiját, felborult, fején, karján zúzódásokat szenvedett, orra porcogója eltört s egy hétig feküdni kellett. Bécsbe elment ugyan, de felkötött karal nem járulhatott a király elé; Bujanovich udvari ágens vállalta magára, hogy jelentést tesz az uralkodónak a hódoló szándékról. Azonban a város látnivalói, a képtárak, műtermek, színházak, most is mohó érdeklődésének tárgyai voltak. Kininger akkor rajzolta le. Báróczy Sehönbrunnba nagy társaságba hívta meg magához. Bacsányival is látogatást váltott, de Bacsányi megkérte, hogy az érintkezést gyanú elkerülése végett ne folytassák. Pesten gróf Ráday Pállal töltött egy hetet, ősszel ugyanezt Ludányban is meglátogatta. Még több előkelő háznál tett ez évben szívesen fogadott látogatást, így Teleki József özvegyénél, aki egész napig tartóztatta és sokat beszélt neki fiairól. A váradi tisztújítás alkalmával, ahol Dienes öccsét másod-alispánná választották, a tudós báró Vay Miklós megkérte, hogy mindig vele legyen, s együtt voltak egy estélyen szóvivők gróf Teleki Sámuel kancellár és gróf Teleki Lajos erdélyi rendi elnök társaságában. Társadalmi helyzete ismét a régi volt.

Ez év őszén 'pehideg' (ahogy akkor mondták) ágyba döntötte, három napig eszméletlenül feküdt s már halotti ruhájáról kezdtek gondoskodni. Barátja, Szentgyörgyi József, a híres és észre, jellemre kiváló debreceni orvos mentette meg. A következő nyár elején egy

családi jelenet ismét megrázta idegrendszerét. József öccse durva szitkokkal rátámadt, hogy a családot becsületében és vagyoniilag megrontotta s most is károsítja; anyjuk is kíméletlenül kifakadt ellene. Kazinczy némán tűrte a bántalmakat, de utólag erőt vett rajta a kétségbeesés. Július 25-én szélütés érte, nyelvét és szemét bénulás fenyegette. Ekkor is a derék Szentgyörgyi segített állapotán.

Ekkor elhatározta, hogy nősüléssel véget vet eddigi helyzetének. Akiket a család neki szánt, azok nem tetszettek neki, azonban értesült, hogy gróf Török Zsófiának, egykori főnöke leányának négy év óta tartó mátkasága egy menekült francia gróffal, felbomlott. Látogatást tett az előtte oly kedves családnál az abaújmezei Kázmérban, augusztus 24-én. Ott a régi családias szeretettel fogadták és «Sophie» testvéri bizalommal elpanaszolta neki csalódását. Kazinczy erre nyilatkozott. Feltárta a leány előtt családi és vagyoni helyzetét, s megkérdezte tőle: hajlandó-e sorsát az övéhez kötni. A meglepett Sophie elhagyta a szobát s Kazinczy már tapintatlansággal vádolta önmagát, amikor újra nyílt az ajtó s a visszatérő Zsófia ezzel a kérdéssel fordult hozzá — németül, mert anyja Rogendorf grófnő volt s ő egy bécsi apácaintézetben nevelkedett —: «Aztán Ferenc, hol fogunk lakni?» A kérdésben megvolt az *igen*. Az apa is boldogan beleegyezését adta, ha Kazinczy anyja is beleegyezik. Kazinczy kijelentette, hogy ő független, de anyjának nem is lesz kifogása. Érsemlyénbe visszatérve, anyja eleinte kételkedve fogadta a hírt, de mikor Kazinczy a jegygyűrűt is mutatta, elágyulva szólt: «Hiszen én mindig szerettem Zsófit.» Ezer forintot adott fiának a legszükségesebb beszerzésekre, háztartásához és gazdálkodásához.

Az esküvő 1804 november 11-én ment végbe a kázméri templomban, Zsófiával egy angyali lélek költözött Kazinczy földi életébe. Házaséletük a legösszhangosabb volt; férj és nő egész életükön át a leggyöngédebb szerelemmel vették körül egymást és kölcsönösen tisztelték egymás eszményi gondolkodását. Kazinczy nemes idealizmusának a feleség nem lankasztója, hanem sugallója volt, s a fennkölt lelkű nő odaadó szeretete az élet minden megpróbáltatása közt mindig enyhületet és új erőt adott szívének. Frigyüket nemsokára gyermekekkel áldotta meg a gondviselés, akikben örömuiket lelték és boldogságuk megsokszorozódott.

Nősülése azonban nem oszlatta el a családi viszályokat. Most már az szúrta szemet, hogy rangosan házasodott, mintha le akarná nézni testvéreit, pedig Zsófia jellemében és magatartásában semmi nagyralátás nem volt, hanem a legmegnyerőbb és igénytelenebb lelki finomság. Másrészt szívesebben láttak volna módosabb házasságot, mert az új asszony vagyoni helyzete rangjához képest szerény volt. A hideg bánásmód mindjárt elkezdődött. Az özvegy Kazinczyné eredetileg azt ígérte, hogy az új házaspárért maga megy Kázmérba, de két hónap múlva sem sietett értük. Kazinczy átválván tovább apósa házánál maradni, anyjához ment és rendelkezését kérte. Azalatt László és József újra ellene ingerelték anyjukat. Sőt József oly módon támadt bátyjára, hogy a tettegesség csak anyjuk és Klára közbelépésére maradt el. Mikor Ferenc Érsemlyénbe vitte nejét, a fiatal nővel is éreztették, hogy nem szívesen látják. Gróf Török közbenjárását az özvegy mint illetéktelen beavatkozást elutasította. A fiatal asszony visszatért Kázmérba s oda férje is követte 1805-ben, miután hiába kérte anyját, hogy a ráfordított költségek leszámításá-

val adja ki osztályrészét. Hosszas huzavona után végre 1806 elején átengedte neki anyja a széphalmi birtokot és Regmecen birtokrészeket, ígért másfelé is fekvőségeket, marhatartást az érsemlyéni gulyában, házépítésre adott ezer forintot; ígért havi száz forint segélyt is, hozzáadván, hogy ha előmenetelét és fiúi tiszteletét látja, hajlandó lesz többen is részeltetni. Ezt végre elfogadhatta és hozzáláthatott tűzhelye rendbehozásához. Ipa javaslatára őnála lakott, amíg háza felépül.

Mennyire fájhatott Kazinczynak mindig forrón szeretett édesanyjának ellene fordulása! A hátralevő években a surlódások enyhültek; anyja ismét hozzá hajolt. Mikor a nagyasszony hét év múlva, 1813-ban meghalt, Ferenc fia meleg kegyelettel állított neki irodalmi emléket *Özv. Kazinczy Józsefné szül. Bossányi Zsuzsánna* c. kis kiadványban, megrajzolva benne tiszteletreméltó jellemképét. A kiadvány gyászjelentésül szolgált és emlékezetül a család tagjainak és ismerőseinek.

SZÉPHALMI ÉLET. VIRÁGOK ÉS TÖVISEK.

1806—1821.

Negyvenhatéves korában végre megtalálta végleges otthonát, ahol haláláig működött. Széphalmi életének első másfél évtizede azonban pályájának tetőpontja. Erről az időről külön szólunk néhány fejezetben.

Érsemlyént 1806 májusban végleg odahagyta s ez év nyarán megkezdte az építkezést Széphalmon. Évek teltek el, míg házát befejezhette és a melléképületek elkészülhettek. De mihelyt a ház egy része lakhatóvá lett, idehozta nejét is. Ifjúkora óta hő vágya volt, hogy itt élhessen. Az északról dél felé nyúló Sátorhegyek keleti lábánál szelíd emelkedésen volt udvarháza, szabad kilátással a Bodrog és a Tisza termékeny lapályára, Újhelyre és Borsi felé, ahol II. Rákóczi Ferenc született; nyugatra erdők és magas, vad, de szép hegyek. Volt szántóföldje, kaszálója, némi erdeje, hegyaljai szőleje, amelynek termése és az állattenyésztés tette fő jövedelmét. Kertjét örömezt gazdagította ritkább esemetéssel és virágokkal. Nem nagy, de szép gazdaságát szeretete bejárni és örömezt lovagolt kedves Mufti paripáján. „Tibur és Praeneste nem lehetett szebb“ — írja. „Hoc erat in votis“ — idézi rá kedves Horatiusából. Meg is énekli:

E világ minden zugolyái közt, kis
Széphalom, nékem te nevetsz leginkább.

Boldognak érezte magát itt, hitvесе szeretetében és a Múzsák szolgálatában. Miután első gyermekük, Iphi-

genia 1806-ban, egyéves korában meghalt: többi hét gyermekük itt született: Eugenia 1807-ben, Thália 1809-ben, Emil 1811-ben, Antal 1813-ban, Iphigenia 1817-ben, Bálint 1818-ban és Lajos 1820-ban. Szerettek maguk körül is megelégedést látni. Cselédek és zsellérek iránt a legjobb bánásmódot tanusították. Kazinczyné a környék szegényeit orvosságokkal és jótanácsokkal gyámolította, egy beteg jobbágyasszonynak kisdédét 1812-ben maga táplálta. Kazinczy majdnem erején felül gyakorolta a jótékonyságot. 1812-ben 500 forintnál többet osztott szét a szűkölködők közt. Az 1816-i inség alkalmával elengedte jobbágysági tartozását. Inkább maga nélkülözött, mint hogy nyomort lásson. «Isten tudja, mire visznek az ilyenek, de tudom, hogy ezt tenni szent kötelesség, és így teszem örömmel» — írta egyik levelében. Vagyontalan íróársait többször segélyezte pénzzel, vagy meglepte aszúborral, így Virág Benedeket és Buczy Emilt.

Kazinczy már adóssággal kezdte gazdálkodását, az építkezéshez is kölcsönre szorult, s évi jövedelmét a kamatterhek is apasztották. Már 1806-ban kénytelen volt eladni könyvtárát és ritkasággyűjteményét; egy alkalmi társaság váltotta meg a pataki kollégiumnak 2000 forintért, de az adakozók egyike maga Kazinczy volt néhány száz forinttal. 1909-ben képeit akarja eladni, 9000 forintnyi adósságainak 540 forint az évi kamata. Azonban öltözködése rendes, nem szegényes, és ha sokja nincs, van elege. Betegeskedett is többször, panaszkodott idegességről. 1811-ben oly nagybeteg volt, mint 1789-ben és 1803-ban. Ipának 1810-ben történt halálakor neje nemhogy örökséghez jutott volna, hanem még attól a szerény évi segedelemtől is elesett, melyet addig hazulról élvezett. Igazán önálló gazda akkor lett

Kazinczy, mikor anyja halála után 1813-ban megosztot-tak; ekkor József öccse meg is követte. Helyzete ekkor valamivel könnyebbült; azonban a tekintélyes családi birtoknak a hetedrésze már csak szerény középirtok volt. Ferencé lett végleg Széphalom, a regmeci jószág egy része, a petneházi birtok fele, egy 72 holdnyi erdő, a sátoraljaújhelyi szabad szőlő, mely azért igen kedves volt neki, mert még szépapja, a jeles törvénytudó II. Péter, II. Rákóczi György és Báthory Zsófia bizalmasa szerezte; két más szőlő is jutott neki. Az egész birtok 300—350 hold lehetett, egyes tagjai távol estek egymástól. Gazdaságát sokszor érte kár és elemi csapás, tűz, jégverés, újhelyi pincéjét nem egyszer feltörték, 1812-ben négyszáz akó fekete bora termett, de későn szüretelt s a fagy a termésnek megártott. Egyszer egy 2000 forintos csikaja karóba ugrott. A kincstárnak is eszébe jutott még vagy 500 forintot behajtani rajta fogsága költségeiért. — Napának 1817-ben történt halálakor feleségének meg kellett volna kapnia örökségét, a kázméri birtok egyharmadrészét, de nejének testvére, gróf Török József sem tanusított irántuk több jóindulatot, mint saját öccse, József. Kazinczynak perelnie kellett. Ez a pereskedés nagyon megviselte vagyonát. Az eperjesi tábla hosszas tárgyalás után úgy döntött, hogy Kazinczyné megkapja osztályrészét, de a jövedelemből ráeső részt csak az özvegy Törökné halálától fogva igényelheti. Török József azonban tovább húzta-vonta a dolgot, az 1820-as években is, mialatt Kazinczyt hitelezői egyre jobban szorongatták. A pört 1828-ban a hétszemélyes táblán is megnyerte Kazinczy, de az ítéletnek nem lehetett érvényt szerezni, mert előbb oly összeget kellett volna beruházások megtérítése címén letennie, amelyet nem tudott előteremteni.

Ez az ügy haláláig sem jött rendbe s Kazinczynak anyagi romlását okozta. A régi patriarchális világban nemcsak atyafiságos összetartás és határtalan vendégszeretet volt, hanem testvérietlen gyűlölködés és rosszindulat is. Kazinczy a maga jószívének és rokonai rosszszívűségének lett áldozata.

De ezek már részben későbbi dolgok. A szóban forgó másfél évtized alatt (1806—1821) a világesemények és az országos állapotok is folyton mély hullámszásban tartották lelkét. Napoleon lángeszét bámulta, de hatalmától Európa szabadságával együtt hazánkét is veszélyben érezte. Bukását a tragikus hőst megillető részvétellel szemlélte. Az ország pénz- és véráldozatait fájlalta, a magyar fegyverek dicsőséges szereplésén mindig lelkesült; rokonszenvezett az országgyűléseken a nemzeti szellem erőfeszítéseivel; fájdalommal látta, hogy az európai béke nem hozta meg az óhajtott szabadságot, a hatalom reakciója elfojtotta a szellem szabad mozgását, a reformokat és az alkotmányosságot. Panaszkodott, hogy a béke évei nálunk nem az erényt, hanem a kishitűséget erősítik meg, hogy minket nem előrevinni, hanem rontani akarnak, hogy derekasán meg vagyunk maszlagolva, erőnk kihalt. A titkosrendőrség kémkedéseitől a levéltitok sem volt biztonságban, a cenzúra kegyetlenül működött, 1812-ben már a Sztellát is eltiltották. Szomorú idők — mondta —, midőn a legártatlanabb gondolatainkat is el kell titkolni és barátaink előtt is hazudni kell. Mikor a kormány adót és újoncot országgyűlési végzés nélkül szedett, ebben sokan a magyar alkotmány sírját látták; ő, mint mondta, utálattal hallgatta az ily beszédet, ő lelkierőt kívánt és bizalmat. De ő is nehéznek látta az idők járását. Annál határozottabban haladt előre a

maga útján, minél inkább érezte, hogy csak ezen az egy úton lehetséges a haladás.

Népesedő családjának életszínvonalát törekedett műveltségének megfelelő fokon fenntartani s az irodalomra is állandóan áldozott munkát és költséget. Amíg birta, mindent megtett, hogy gyermekei elsőrendű nevelésben részesüljenek. A maga művészeti és társasági szükségleteit is óhajtotta kielégíteni. Bécsben 1808-ban, 1812-ben és 1815-ben újra megfordult, e legutóbbi útjára feleségét és Eugénia leányát is elvitte. A szép nagy városban nemcsak a képtárakat, hanem a festők műtermeit is felkereste; műértő megjegyzéseivel meglepte a művészeket. Az ambras-i gyűjteménybe gróf Eszterházy József vitte el. Gróf Teleki Sámuel, a tudós erdélyi kancellár ebédjére hívta. Útközben Pesten is mindig megállapodott, ilyenkor Kulesár István és Vitkovics Mihály házában az írói kör ünneplésének tárgya volt. Az írók biztosították, hogy Pest környéke rakva van tisztelőivel, hívták, jöjjön közéjük. A köztisztelet a legfelsőbb körökbe is felhatott iránta. A nádor asztalánál a fiatal Vay Ábrahámnak dícséretéül említették fel, hogy Kazinczyval járt Bécsben. Útbaejtette Kazinczy Sopronban Kis Jánost, Pázmádon Horváth Endrét, az akkor feltűnt költőt. Viszont őt is felkeresik Széphalmon tisztelői. Az ifjú Wesselényi Miklós nevelőjével együtt 1814-ben három napig időz nála. 1817-ben felújult a szíves levelezés közte és Kácsándy Zsuzsánna, ekkor gróf Gyulai Ferenc özvegye közt, akinek gyermekei mellé Radvánszky Teréztől közvetített kérésre Kazinczy ajánlott nevelőt, a fiatal író Döbrentei Gábort. Gyulainé leánya és fia apjukként tisztelték és levelükkel gyakran felkeresték Kazinczyt, és a serdülő Gyulai Lajost Döbrentei elhozta Széphalomra. Kazinczy elhatározta, hogy ő is meglátogatja

Erdélyt, melyet még sohasem látott, fiatal erdélyi barátait és ifjúkori kedves barátnőjét, Gyulainét.

Erdélyi utazása 1816-ban valóságos diadalút volt. Eugénia leányával ment oda négyes fogatán. Krasznán meglátogatta Cserey Farkast, gyönyörködött botanikus-kertjében, könyvtárában, metszett köveiben és egyéb ritkaságaiban; megtekintette gróf Wass Sámuelné nagyalmásai híres istállóját és lovaglóiskoláját. Kolozsváron a Wesselényi-házban fogadták erdélyi barátai, köztük a fiatal Wesselényi és Gyulai. Megtekintette velük a város nevezetességeit. Tisztelgett gróf Bánffy György gubernátornál és több főúri asszonyságnál. Az ő tiszteletére összegyülekeztek a Döbrenteitől szerkesztett Erdélyi Múzeum barátai, írók és tudósok. Kolozsvárról Gyulai Lajos és Döbrentei társaságában mentek tovább. Marosvásárhelyen megszemlélte gróf Teleki Sámuel kancellár híres könyvtárát és képeit. Oláhandrásfalván (Udvarhelyszékben) gróf Gyulainé kastélyában kedves vendégek voltak. Innen több kirándulást és látogatást tettek. Bejárta Kazinczy a szász földet, Nagyszebenben behatóan megnézte a Bruckenthal-képtárt. Azután ismét Gyulainé vendége volt a család dédácsi nyaralójában, Déva közelében a Maros partján. Innen átrándult vőtársa, D'Ellevaux János, és sógornője, gróf Török Mária látogatására Karánsebes vidékére. Megnézte a Hunyadiak és a Bethlenek működéséről híres helyeket, Martinuzzi branyieskai házát, Vajdahunyadot, Hátszeget a római emlékekkel, Gyulafehérváron a székesegyházat, síremlékeket, könyvtárt. Gáldtőről gróf Bethlen Imre küküllői főispán elvitte Nagyenyedre; ezúttal jegyzeteket is gyűjtött a Bethlen-nemzetségről. Visszajövet Zsibón a Wesselényi-családnál töltött élményekben gazdag napokat. Csereitől egy arab és Wesse-

lényitől egy angol lovat kapott ajándékba. Útjában nemcsak régi baráti viszonyai újultak fel, igen sok értékes új ismeretséget is kötött. Minden érdekelte: a vezető személyiségek, a köznép, szászok, oláhok; az embereken kívül a természet szépségei, a vidékek jelleme, a városok, a kultúra, a régiségek, a helyi emlékek, a botanika, a lovak. Útiélményei egyik legszebb műve, az *Erdélyi levelek* megírására ihlették, melyekben megfigyelő tehetősége, sokoldalú tudása, szellemes és vonzó előadása egyaránt ragyog. «Szebb három hónapot — írja Kis Jánosnak — ha ide nem számlálom, mit a szerelem ada, soha nem éltem.»

De ilyen kedvteléseket, bármily gyümölcsözők voltak is, már mind ritkábban engedhetett meg magának. Ünnepeinek hosszú böjtjei voltak. Ezután kezdődött hosszú, költséges pereskedése sógorával. Mégis lelkét semmi csapás, keserűség le nem tudta nyugözni. «Nem oly dolog a szenvedés — írja 1813 november 13-án —, mint amilyennek azt az emberi kényesség tartja, ... *A lélek győz a testen*, erősb tehát ennél, csak *akarjuk*, hogy erősb legyen. Én kevély vagyok, és ez nekem a szerencsém. Szemeim kiismerik a valóbb szépet, s szégyellek kicsinynek látszani a magam szemeiben. S mely jutalom, mikor az ilyenekért a jók szeretnek, s példám az ifjakat nemesíti. Vay Ábris azt a dícséretet rakja rám, ahol én nem hallom is, hogy az ő lelkébe én hánytam szikrákat.» Nemcsak az írókra hatott nevelőleg, hanem elveivel, jellemével, példájával a magyar vezető osztály igen sok tagjára is. Nemcsak esztetikai, hanem erkölcsi nevelője is volt nemzedékének. Szegénységét bearanyozták családi örömei, és megdicsőítette rendíthetetlen hite küldetésében, kárpótolták a mindinkább mutatkozó eredmények. Mikor a közszellem nálunk a legmélyebbre

süllyedt, mikor a nagy világ hányatásai közt Magyarország állapota oly reménytelennek látszott, hogy a legjobb hazafiakat is csüggedés környékezte: a nélkülözésekkel küzdő széphalmi író hitte, tudta, hogy a nemzetet műveltség által, lelkének, nyelvének kiművelése által meg lehet váltani, s magasztos lelkesedéssel dolgozott, buzdított, harcolt — és elérte célját. Széphalmon állt az oltár, ahol a nemzetiség tüze tiszta lánggal és szakadatlanul égett. Széphalom urának bőven nyíltak virágok és dúsan termettek tövisek, senkinek kedvesebb virágok és fájóbb tövisek, mint neki; de nőtt pálma is, és senkinek kortársai közt olyan örökzöld pálma, mint neki.

A NAGY MOZGATÓ.

1806—1821.

E másfél évtized alatt hajtja végre Kazinczy nyelvünk, irodalmunk, szellemi életünk nagy reformját s készíti elő hazánk társadalmi és politikai újjászülését.

Amint a szilárd talajt lábai alatt érzi állandó otthonában, megkezdi a régi Magyarország kimozdítását tehetetlenségi helyzetéből és új pályára lendítését a nemzeti művelődés által.

Működésének főindítéka a nemzetiség kifejtése. «Csak a nationalismus. Az nekem az idolumom, nem holmi apró tekintetek.» «Csak nemzetiségünk álljon szentül, a többin nem törődöm.» Kiváló politikus kortársa, Felsőbüki Nagy Pál hasonló kijelentést tett az 1807-i országgyűlésen: «A nemzetiség magánál az alkotmánynál is nagyobb kincs, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nyelvvel együtt maga a nemzet is örökre sírba dől, melyből többé nincs feltámadás.» Talál, böles szavak. Ám a politikusok csak a magyar nyelv törvényes állásának ügyén lendíthettek, s még ebbeli erőfeszítésük sem járt teljes sikerrel. De a nyelvet és vele a nemzeti szellemet reformálni is kellett, és ezt csak az írók teheték. Ennek a munkának volt a vezére Kazinczy. Egy fiatakori barátja, Berzeviczy Gergely, a jeles közgazdasági író más úton kereste az ország boldogulását, t. i. a gazdasági fejlődés terén, s 1808-ban kiadott *Über den Welthandel* című munkájában «a leghidegebb vérrel a világon» azt jósolta, hogy

előbb-utóbb osztrákok leszünk s akkor aztán lesz kereskedelmünk. Kazinczy ezt az anyagias, nemzetileg közömbös gondolkodást nagy felháborodással támadja. «Szabad-e jobb embernek aranyért, kereskedelemért megválni nemzetiségétől?» — kérdezi. És ezt írja mástutt: «Én nem szeretem a vad bajúszú régi embereinket; de ezeket a külső kaptára vert emberkéket sem szeretem. Az igazság közepén áll.» A magyarnak haladnia kell. «Egy nemzet eltörlése gyilkosság.» Amely nemzet nem él a maga nyelvével, nem nemzet, vagy legalább nem az a nemzet, aminek magát nevezi.

Így érez és gondolkodik, és író társaiba is azt a lobogó hitét önti át, hogy a mi nemes, nagyra hivatott nemzetünk a maga sajátos nyelvével és erényeivel élni és virágozni fog. Sőt a nemzetbe is a hitet akarja beleoltani. Mások azt mondják: a lelki javak közül tudomány és virtus kell a nemzeti nagysághoz, s a tudomány a virtus szolgálatában. Ő is elfogadja ezt, de hozzáveszi még a nemzet esztetikai művelődését is, elsősorban költészeti kultúráját, mely a nyelvvel, a nemzetiség legfőbb tényezőjével összetartozik. A nemes költészet az erkölcsi érzést is emelkedésre hangolja; a szívet nemesíti akkor, mikor elvonja a művelt emberhez nem illő kívánságoktól. A múzsák és gráciák látszólag gyönyört szereznek, de titkosan haszon a céljuk. Nincs a föld kerekiségén nemzet, mely a természettől bővebb adományokat kapott volna, mint a magyar — ezt a meggyőződését sokszor hangoztatja —, s mégis mi most ez a szép nemzet! «Ez a gondolat — mondja —, ennek szomorú érzése elkeseríti a hazáját s nemzetét szerető szívet, s felkönyörög a sorsot igazgató Isten-séghez, hogy álmokórságunkból engedjen valaha felébredni.»

Ilyen mély és szent forrásból buzog ihlete. Érzi, hogy senki a célt oly világosan nem látja, mint ő, s érzi, hogy mérhetetlen küzdelmek várnak rá. Ez nem riasztja vissza. «Az Isten kit-kit elhítt valamire; lám, a prófétaikat és az apostolokat keresztre feszítették, elfürészelték, nyúzták, és mégis volt és lesz apostol.»

Ő is apostol valóban, megvan benne a küldetés hite, a buzgalom, az állhatatosság, a szenvedni tudás. És megvan a lángnyelv, a lélekébresztő erő, az agitáló szellem, amely gyújt, szeretetreméltósággal megnyer, gúnyol és korhol, épít és harcol, működik és működtet.

Egyik főtere tevékenységének épen a működtetés. Irodalmi életet teremt. Az írókat összehozza, részint egymással, részint a közönséggel, de mindenekelőtt önmagával. Az idősebbeket már régebben belekapcsolta folyóiratainak munkakörébe, most is mindnyájukkal érintkezik: Virággal, Kis Jánossal, Kulesár Istvánnal, gróf Desseffy Józseffel, a jeles politikussal, s akikkel már nem érintkezik, mint Bacsányival, azokkal is határozott viszonyban áll. Személye minden lendítő feszülés középpontja. Állást foglal a nyelvészek harcában Révai mellett, Versey ellen. Fáradozik Csokonai emlékének megörökítésén s ez zúditja rá a kellemetlen Arkádia-pört a debrecenieikkel. Hozzá hódol a már említett Kisfaludy Sándoron kívül Vitkovics Mihály, Pápay Sámuel, Horvát István, Vályi Nagy Ferenc, Fejér György, Buczy Emil és a kantianus Márton István. Egy új nemzedéket ő nevel íróvá. Berzsenyi fejlődésére közrehat, verseinek igazításához részletes tanácsokat ad, Kölcseynek költői, írói, kritikusai fejlődését serkentő figyelemmel kíséri. Szemere Pál, Döbrentei Gábor az ő neveltjei; szárnyai alatt nőnek fel Ungvárnémeti Tóth László, Szentmiklóssy Alajos, Fáy

András. Gróf Dessewffy Aurél, József fia, a későbbi jeles szónok és publicista is hatást vesz tőle. A fiatal Wesselényi Miklós lelke tőle is szikrát kap. A következő nemzedék vezére, Kisfaludy Károly is tőle kéri felavatását első sikerei után, s az ő munkáinak olvasásán tanul bele az új magyar irodalmi nyelvbe. Az 1820-as években neki mutatkoznak be az Aurora-kör kiváló írói: Vörösmarty, Bajza, Toldy Ferenc; prózastílust Bajza és Toldy Ferenc tőle tanultak, nem Kisfaludytól. Élte végső évében még művet ajánl az 1813-ban született báró Eötvös Józsefnek, mint első érdemleges művét egykor az 1713-ban született Ráday Gedeonnak ajánlotta. Száz év magyar írója közt volt összekötő és lendítő erő!

De különösen 1806—1821 közt ő a szív, mely az irodalom vérkeringését mozgatja és szabályozza. Ő szab irányt és ad ízlést. Ezméket cserél az írókkal az irodalom szükségleteiről, a külföld nagy íróiról, a kor törekvéseiről, a nemzetiségről, az ízlésről, a nyelv műveléséről, a műfajokról.

Buzdítja író társait — mint Kis Jánost, Döbrenteit, — irodalmi és kritikai folyóiratok alapítására is. Így jön létre Döbrentei Gábor Erdélyi Múzeuma. Ő is támogatja a folyóiratokat, az Erdélyi Múzeumot és a Tudományos Gyűjteményt. Sürgeti különösen a kritikát, az eszmék tisztázására, az írók nevelésére és a közönség tájékoztatására. Maga is ír és Rumy Károllyal írat kritikai közleményeket bécsi és lipesei folyóiratokba. Az ő hatása alatt lép fel Kölcsey mint kritikus 1817-ben és képezi magát Szemere Pál esztetikussá, aki a külföldi esztetikai irodalomban legnagyobb jártasságra tesz szert; mindakettő nagykézsültségű erő. Fiatalabb barátai és neveltjei gárdakép veszik körül. Terjesztik hatását,

harcolnak érette, olykor vissza is hatnak reá. Pesten, 1809-től kezdve mintegy helytartósága van, a „Kazinczy pesti triász”: Szemere Pál, Vitkovics Mihály és Horvát István, akik Vitkovics házában rendszeren összejönnek, a mester hatását terjesztik, őt minden társadalmi és irodalmi mozzanatról értesítik. Hozzájuk csatlakozik az 1809-ben Pestre érkezett Kölesey is. Kazinczy mindinkább a mások erejével is hat, nemcsak a magáéval. Ő a „haza fő literátora“, mint Pápay Sámuel nevezi.

De az írókon kívül a magyar élet sok jeles egyéniségével levelez, a tudós generális Vay Józseffel, a vitéz huszárkapitány Csehy Józseffel, Cserey Farkassal és Miklóssal, Sárközy István somogyi alispánnal, főurakkal, birtokos nemesekkel, papokkal, megyei tisztviselőkkel, mindenrendű barátaival és rokonaival; elcseveg velük családi ügyeiről, napi eseményekről, eszméket cserél bölcsesleti kérdésekről, vallásról, a haza állapotáról, a nagyvilág dolgairól, a megyék alkotmányos szelleméről, az országgyűlések küzdelmeiről, irodalomról, művészetéről, az angol kertek esztetikájáról, botanikáról, népdalról, fényűzésről, a magyar nemesség büszkeségéről, mely nem mutatja szegénységét a király előtt, a cenzura korlátoltságáról, Napoleonról, Goethéről, Kotzebueról és Grillparzerről, Kantról és Fichtéről. Mindig a szép, jó, igaz magvait hintegeti és nem győz kardoskodni a maradiság ellen, nem győzi a klasszicitást terjesztetni. Mikor Dessewffy a francia íróknak ad előnyt a németekkel szemben, Kazinczy tüzetesen kimutatja Goethe hasonlíthatatlan nagyságát. Goethét olyan írónak mondja, akiben minden német író minden kiválósága egymagában megvan. Kotzebueról úgy nyilatkozik, hogy nincs talentum híján, de rettenetes mázoló. És levelező barátaik többnyire hozzáigazodnak gondolkodásához. Cserey

Farkas arról panaszkodik neki, hogy Erdélyben «aestheticus gustus nincsen, mert itt azt se tudják, mi fán teremik az». És felháborodva — nem humorosan, ahogy lehetne — írja meg, amit egy szerinte igen nyilteszű és nagy műveltségű kolozsvári kegyesrendi tanártól akkoriban hallott. Ez a tanár egy gróf előtt magasztalni kezdte az esztetikát, mint az emberi tökéletesség kialakításához nagyon szükséges tudományt. És a gróf azt felelte rá: «de az eb...a aestheticája, vagy hogy hívják azt, az Erdélybe be ne jöjjön, mert eddig is eléltünk a nélkül.» Cserey azért is felfogadja, hogy minden erejével előmozdítja ennek a tudománynak Erdélyben való terjedését. — Kazinczy közművelődési és erkölcsi hatása is korszakos.

Személyes újíto munkájának legfőbb két tere az *irodalom megújítása* és a *nyelvújítás*. Egyik mozgalmat sem ő kezdte, de mindakettőt ő szervezte és juttatta diadalra, *eredeti és fordított verses és prózai munkáival, bírázataival, cikkeivel, vitáival, mások újító munkájának* tervszerű felhasználásával és érvényre segítésével.

De egyidejűleg újabb nyilvános, irodalom- és nyelvfejlesztő fellépésével akadt egy másik dolga is, a színpalak mögött: *a magyar nyelv védelme*.

A MAGYAR NYELV VÉDELME.

Igen, Kazinczy síkraszállt a magyar nyelv közéleti használatáért is, ő segített a politikusoknak. Ez a síkraszállítás nem a közönség előtt, hanem névtelenül folyt le, mint egy álarcos lovagi torna, számos küzdő részvételével, egy titokzatos fórum előtt, mely előre kész volt a döntéssel s amely Kazinczy személyét a leeresztett sisakrostély mögött is felismerte, végre pedig az egész ügyet befejezetlenül hagyta. Ez a mérkőzés volt az ú. n. *tübingai pályakérdés* ügye.

A dolog előzményeül tudnivaló, hogy az 1807-i országgyűlés végre erélyes intézkedéseket követelt a magyar nyelv tanítása, tudása, iskolai és hivatalos használata ügyében. Papokkal, tanítókkal, tisztviselőkkel szemben követelményül állította fel a magyar nyelv tudását, még a görögkeleti egyházra és a kormányiszékekre nézve is. E határozatokban a magyar nyelvnek valóságos államnyelvvé emelése volt a vezérgondolat, egyszersmind azt célozták, hogy a nemzetiségek is megtanuljanak magyarul. A tárgyalások során hangoztatta Felsőbüki Nagy Pál, Sopron híres követe fentidézett szavait a nemzetiiségnek még az alkotmánynál is nagyobb fontosságáról. A rendek előterjesztését az uralkodó nem erősítette meg, épen a nemzetiségekre való tekintetből. — Amikor azonban az országgyűlés decemberben szétoszlott, március 10-én (1808) a Tübingában kiadott Allgemeine Zeitung mellékletén, utóbb a hazai lapokban is, megjelent a Cotta-féle könyvkereskedésnek egy pályázata arról a kérdéstről: mennyiben volna megvalósítható, tanácsos, a

magyar királyság területén lakó különféle nemzetiségek javával és szabadalmaival összeegyeztethető, hogy a magyar nyelv tételesség a köztanácskozások, az igazságszolgáltatás, a közoktatás kizárólagos nyelvév? Ki van-e a magyar nyelv erre a célra, amint mulhatatlanul szükséges, művelve? Melyek az előnyök és melyek a hátrányok politikai, kereskedelmi és irodalmi szempontból, melyek ily intézkedésből származnának? Pályadíjul száz aranyat tűzött ki egy „magyar hazafi“.

A „magyar hazafi“ buzgólkodása első tekintetre is gyanús volt. Hogyan lehetnek magyar embernek efféle kétségei, mikor már húsz év óta ország- és megyegyűléseken számtalanszor megvitatták ezt a kérdést? Az álarc megett a kormányt sejtették; annak lehetett pillanatnyi érdeke, hogy a kérdés bolygatásával ellentéteket szítson a nemzet és a nemzetiségek közt; a kérdés szövegezésén is meglátszott, hogy tagadó feleletre számítanak. Az ügy titkos háttere azonban csak 90 év múlva világosodott meg. Kiderült, hogy a kérdést a bécsi rendőrség kezdeményezte és tűzte ki, de gr. Stadion külügyminiszter tudtával és Ferenc császár-király jóváhagyásával. A felterjesztés csakugyan Eris almájául szánta a pályázatot azok közé, akik a magyar nyelvnek polgári nyelvvé emelését sürgették és akik ellenzik; kifejezte a felterjesztés, hogy az a jelentékeny csoport, mely a német nyelv kiszorítására törekszik, ezzel meglazítja a kapcsolatot, mely Magyarországot a monarchia más országaival összetartja. Feltűnést kellett, hogy csak a beküldésre volt határidő kitézve (július vége), de a döntés közzétételére nem.

B. Prónay László ösztönzésére Kazinczy is pályázott, nem a jutalomért, hanem az igaz ügyért, s német szövegű pályaművét jeligés levéllel együtt a határidőre

beküldte. A hazafias tüzzel és mély meggyőződéssel írt mű egyenesen arra volt szánva, hogy meggyőzze a kormányzatot, melyet a szerző jól sejtett a pályakérdés mögött. Jeligének először Themistokles szavait írta, melyet ez a salamisi nagy napon a haditanácsban mondott a reá botot emelő spártai fővezérnek: «Üss, de hallgass meg». De aztán megváltoztatta. «Nem jó a hatalmas ellenfélnek παράρον-okat kiáltozni. Elég volt 2387 napig!» És Schillerből vette a jeligét: «Stolz will ich den Spanier!» «Oda célozok vele — írja Kis Jánosnak —, hogy az uralkodó örülhet, hogy bennünk hazaszeretet lobog, melynek egy része a nyelv szeretete.»

A mű csakugyan a magyar hazaszeretet érzelmét festi először, mely nemzeti jellemvonás és nagy dolgok szülőanyja. Azután a magyar nyelvre tér át, mely sohasem volt kizárva a nyilvános tanácskozásokból; ország- és megyegyűléseken mindig voltak magyar beszédek is, ellenben tót, horvát, német nyelvű felszólalások sohasem voltak. A német nyelvnek a pályatétel helytelenül tulajdonít hivatalos használati tekintélyt, mert 1785 előtt és 1790 után soha a latinon és magyaron kívül más nyelv nálunk közéleti használatban nem volt, s még 1786 és 1790 közt (tehát II. József alatt) sem folytak a perek németül, a tanítás nyelve pedig az ország minden iskolájában latin volt akkor is, nem német. 1790 óta megint a latin nyelv rovására szintén csak a magyar nyelv terjed.

A latin nyelvre térve, cáfolja védelmezőinek érveit. Miért kellene a latin nyelvvel együtt az alkotmánynak is megrendülni? Ha az egyháznak nem ártott a latin nyelv kiküszöbölése Délnémetországban, Olasz-, Spanyolországban, akkor hogy ártana a világi alkotmány-

nak? A latin nyelv használata megnehezíti a tudomány művelését. A folyton fejlődő élet közegéül pedig mint holt nyelv épen nem alkalmas. A lengyel nép is oly sokáig megmaradt a latinnál, mint mi; a latin miatt nem ért rá megtanulni saját történelmét, s ebből a szabad királyválasztás veszélyességét. Arra az évrre, hogy a latin nyelv az egyetlen összekötő kapocs az ország öt-féle nyelvű lakossága között, azt feleli, hogy a latin hatodik nyelv az öthöz; célszerűbb az öt élő nyelv közül azt elfogadni, mely az államot alkotó nép nyelve, s amelyet kötelessége megtanulni minden állampolgárnak.

A magyar nyelv mellett először a politikai szempontokat hozza fel. Ahol a nemzet mint nemzet lép fel, ott saját nyelvével kell élnie. Az, hogy az örökös tartományokhoz vagyunk a közös birtoklás által kötve, nem akadály a magyar nyelv polgári nyelvvé emelésének, mert Magyarország nem szűnt még önálló ország lenni; a magyar sereg öltözete magyar, míg az örökös tartományok csapatainak öltözéke egyféle. Ha Magyarország a monarchiába mint egységes test lép be, szükséges, hogy nyelve is egységes legyen. Ezt magával hozza az önmagával eggyé válás természete. A német nyelvet Bécs nem akarhatja ránk kiterjeszteni, hiszen olasz tartományaiba olasz, Brüsszelbe francianyelvű rendeleteket küldött. A magyarságnak vannak külön intézményei, szokása, ruházata, nyelve, nemzeti érzése, amely itt-ott talán elfajul, de az efféle a vétkek közt is legközelebb jár az erényhez. Ezek a sajátságai megóvandók. Engedni kell, hogy a nemzet kifejlődjék. Ami a nemzetiségeket illeti, idézi a Hazai Tudósítások statisztikai összeállításából, hogy a magyarság az országban a legnagyobb számú nép. Ez az első, a legkiválóbb, az uralkodó nép. Nem! — teszi hozzá nemes fordulattal. Itt

egyik nép sem első, legkiválóbb, uralkodó. A nép egy és ugyanaz, bár alkotó tényezői származásukra és nyelvekre nézve eltérnek is egymástól. Mindenki, aki az országban él, *hazafi* vagy külföldi, — harmadik lehetőség nincs; akit hosszabb idei ittélés, birtok, hivatal a nemzet tagjává tett, az mind hazafi, az mind magyar. A két elnevezés szinoním. Mindenki, aki hazafi, részesül a közjóban s kötelességei vannak iránta. Mostohaság volna azt követelni, hogy a tót, oláh, német nyelvű hazafiak anyanyelvüknek magánügyeikben való használatáról lemondjanak; de hogy a szláv, oláh, német nyelvű magyar a magyar államtestbe való felvétele után is még mindig szlávnak, oláhnak, németnek tartsa magát és a magyarokat Magyarországon el akarja nyomni, az vétek volna, s ilyen irányú fortély vagy erőszakosság hazaárulást jelentene. Valamely országnak csak egy államnyelve lehet és ez nálunk csak a magyar lehet. Rámutat a várható gazdasági, kereskedelmi, művelődési és irodalmi előnyökre is és lelkesen bizonyítja a magyar nyelv mindenre alkalmas voltát.

A magyar nyelv szembetűnően csinosodik, irodalma szépen fejlődik, a művelődésnek kitűnő eszközévé válik. Csak nyelvünk nem ismerői vagy felületes ismerői mondhatják, hogy ebbeli bizodalunk álom és vak önszeretet. Azt mondják, hogy nyelvünknek konkrét fogalmakra elég sok a szava, de elvont fogalmak kifejezésében szegény, Kant követői hogy tanítsanak metafizikát olyan nyelven, amely a *Geist* és *Seele* szókat egyaránt a *lélek*, a *wahr* és a *gerecht* jelzőket egyaránt az *igaz* szóval tolmácsolja, s amelynek szótárában a *Sinn*, *Eifersucht*, *lieblich*, *Ungeheuer*, *billig* szónak nincs megfelelője. Hát vajjon a pontifexek könyveinek nyelve az volt-e már, ami a Ciceróé? Hans Sachs, sőt Haller

nyelve olyan-e, mint Goetheé és Schilleré? A németben megvan-e mindaz a szólás és fordulat, mely a franciában? — Ami pedig a felhozott szókat illeti, máris megvannak a megfelelő magyar szók: *szellem, lélek, való, igaz, érzék, féltékenység, kedvenc, szörnyeteg* vagy *szörny, méltány* stb. Nyelvünk költői gazdagságát ők is elismerik; akkor filozófiai gazdagsága hamar ki fog fejlődni. Társalgó nyelvünk még szegény, de ennek gazdagodását is meghozza a társasélet fellendülése, a városokban lakás, királyi udvar, színház, zene, képzőművészet, magyarnyelvű tudomány, írók versenye. Irodalmunknak máris tekintélyes multja van és sokat ígérő jelene. Néhány erélyes vonással vázolja a magyar irodalom történetét és állapotát, mutatványokat is ad a magyar költői és prózai irodalomból, német fordítással együtt.

Ime a pályamű rövidre fogott tartalma. Azért ismertettük, mert jellemző kortörténeti emlék. Milyen idők voltak azok, mikor ilyen apológiát kellett írni a magyar nyelv mellett! Kazinczynak is egyik legjellemzőbb alkotása. Olyan lelkület van benne, mint volt a Hamlet előszavában; és hogy az 1790-i szózat nem kurzus-hazafiság volt, azt ez a mű is tanúsítja, hiszen ez nem a lelkesedő közönséghez szól, hanem az elfogult hatalmat kívánja meggyőzni. A szegény, nemrég üldözött magyar író, csak a toll és szellem erejében bízva, síkra száll, hogy megdöntse nemzetiségünk kifejlődésének hatalmas akadályát, a felsőbbség elfogultságát. «Mely könnyű volna arra (a pályakérdésre) felelni — írja Prónaynak —, ha szabad és tanácsos volna mindazt mondani, amit mondanunk lehetne, amit mondani tudnánk.» Mérsékelnie kellett magát, úgy írt, hogy bántása ne lehessen, de megírta amit jó lélekkel kellett, bátran,

szabadon. «A munka annak tollát mutatja — írja Pápaynak —, aki a Hamlet előtt álló praefatiót írta volt, csak hogy ezt úgy írta, mint most kell. Hallgatni szabad (*néha!*), de egyebet mondani, mint amit érzünk, soha nem szabad. Ha a száz aranyat el nem nyerem is... mondva van, aminek mondva lenni kell, az pedig nekem elég.» Remélte, hogy döntés után megengedik a mű ki nyomtatását.

Az eredményt azonban sem ő, sem a többi húsz pályázó sohasem tudta meg. Összeállítottak ugyan egy pályabírószágot nyolc tekintélyes ausztriai és magyarországi úrból, s ezeknek azt a szabadelvű utasítást adták 1808-ban, hogy csak a pályamunkák értékét kell nézni, tekintet nélkül arra, hogy a magyar nyelv mellett vagy ellene foglalnak-e állást; de azután elhallgattak az ügygel. Miután azonban az 1811/12-i zajos országgyűlés újra erélyesen sürgette az 1807-i javaslatok törvénybeiktatását, Metternich herceg, az újabb külügyminiszter újra elővetette a pályázatot, most már azzal az utasítással, hogy a jutalom kiadandó, de csak olyan pályaműnek, mely a német nyelvet ajánlja államnyelvül.

A bírálóktól csak 1815-ben érkeztek be a vélemények, s ezek felhasználásával Kopitar Bertalan osztrák író és kancelláriai tisztviselő készítette a pályázatról összefoglaló jelentést. Ez a jelentés is tanúsítja, milyen ellenséges indulattal nézték a magyar államnyelv ügyét a pályázat mögött álló tényezők. Maga az, hogy lábat adtak az ellenző véleményeknek, mutatja azt a lelkületet. A 21 pályamű közül csakugyan 3 a német nyelvet, 8 a latint, 1 a németet vagy latint ajánlotta; a magyart feltétlenül 5 ajánlta, feltételesen (a német, illetőleg a latin mellett) 4 pályázó. A vélemények ilyen megosztása nem nyújthatott elég alapot a német nyelv be-

hozatalára, amire a legkevesebb szavazat esett, viszont a latin nyelv fenntartása, amit a legtöbb pályamű ajánlott, idejét multa. Kopitar jelentése elfogult; minden pályaművet abból a szempontból mérlegel: a német nyelvet ajánlja-e vagy nem. A magyar államnyelv kimondását igazságtalannak mondja, folyton a statisztikával áll elő és a nemzetiségek állítólagos kétszeres-háromszoros többségével. Semmi érzéke nincs az államalkotó nemzet történelmileg bevált szervező és fenntartó szerepe és jogai iránt, sőt ilyen hangon beszél: «És ezek a jövevények Pannóniában, ezek akarnak túrt vendégekről beszélni, akik nélkül már a világon sem volnának!» Pedig, ha igazságos lett volna, épen a pályázaton láthatta, hogy Kazinczy műve a nemzetiségeket is hazafiaknak nevezi. A 4. számú pályaműre megjegyzi a jelentéstevő: «Ha nem nagyon csalódunk, ennek szerzője a költő Kazinczy. Ez a pályamű a legtűrhetőbb erről a részről (t. i. a magyar nyelvet ajánlók közt), mert csillogóan s a mellett szerényen van írva; mélység és kimerítő alaposág hiányzik belőle.» Jutalomra a 14. számot ajánlotta, minden bővebb megokolás nélkül. Ennek szerzője Philipps Walter őrnagy volt, aki akkor Bonyhádon élt; e pályamű természetesen a német nyelv mellett foglalt állást. A pályadíjat kiadták-e az őrnagy úrnak, arra nincs nyom, titokban történhetett legfőlebb.

A nyilvánosság előtt soha a pályázat sorsáról szó nem esett; elmaradt a pályaművek kinyomatása is, amit Kopitar javasolt. 1817-ben a rendőrség akkori főnöke az aktákat „egyelőre“ irattárba tétette, bizonytalanságra utasításra. Talán csalódtak a pályázat eredményében, talán nem akarták az ügyis izgatott közvéleményt újra izgatni, talán közrehatott az a szempont is, hogy a legjobban írt pályamű ígért legnagyobb hatást, s így

Kazinczy műve segített megbuktatni a pályázattal kezdett szándékot. Ezt még nem tudjuk. De bizonyos, hogy fent is észrevették a munkát, viszont itthon is sokan tudtak róla, így Dessewffy József, Virág, Bessenyei, Kis János, Kisfaludy Sándor, Cserey Farkas, Csehy József, Szentgyörgyi József, Kölcsey, Pápay, Rumy Károly, a történetíró Engel János és ő általuk mások is, Prónay Lászlónál maga Kazinczy olvasta fel, jelen volt Prónay lánya, Kubinyiné, és Schwartzner Márton egyetemi tanár, ezek is tapsoltak neki. Gróf Rogendorf Kajetán úgy nyilatkozott, hogy abból ismerte meg a magyarokat. Hozzájárult tehát a mű a magyar szellem történetéhez, bár nyilvánosság elé csak 1916-ban került, majd száz évvel azután, hogy Bécsben irattárba tették. A szó szoros értelmében *jellemző* műve Kazinczynak; gyönyörű fényt vet írói, emberi és hazafias jellemére.

AZ IRODALOM REFORMJA. MUNKÁI. KIADÁSOK, KRITIKA, FORDÍTÁSAI.

(1806—1821.)

Mindenekelőtt az irodalom reformját kellett biztosítania, befejezni azt, amit pályája elején kezdett. Kiszorítani a kapkodást, eszmezavart, kibontakozni az ósdiságból, határozott irányt, európai kultúrát adni irodalmunknak, szellemben és ízlésben, klasszicitást, antik és modern értelemben.

Kezdetől fogva azokat az irányokat karolta fel, amelyekben legtöbb kultúrát és legművésziesebb törekvést látott: Báróczy franciás ízlésű prózája tetszett meg neki és a deákos triász kezdeménye az antik versformákkal, a klasszikus fenség és költői stílus velükjáró elemeivel együtt, azután a Rádayé a modern nyugoteurópai technikával és dalstílussal. Nagyratartotta az ódaköltő Virágot és a modern líra hívét, Dayka Gábort. Az új tehetségek közül kiválóan örült Berzsenyi, Kölesey, Szemere Pál feltűnésének, mindjárt a század első évtizedében, mert bennük részint legtöbb lelket, részint legfejlettebb műérzékét tapasztalt. Hosszas fáradozással sikerült 1813-ban a művészibb irány támogatására kiadni Dayka verseinek gyűjteményét, 1813-ban és 1814-ben Báróczy munkáit, és kieszközölni 1813-ban Berzsenyi költeményeinek megjelenését. Daykában egy sajátos, sejtelmes hangulatú lírai egyéniséget mutatott be, akinek nyugatias és klasszikus ízlésű stílművészetét is példányul ajánlhatta. Báróczy munkáinak új kiadása egyrészt emlékül szolgált a magyar széppróza nemrég

elhalt úttörőjének sírjára, másrészt pedig mértékül arra nézve, hogy prózánk azóta mennyit fejlődött. Legnagyobb diadala volt azonban az új magyar költészetnek Berzsenyi Dániel verseinek megjelenése. A nemzet és a kor érzésének monumentális kifejezése egy tüzes magyar költői lélek megkapó szavával, a fenséges tartalom és tömör művészi nyelv elragadó hatást tett, s amire ilyen választékos lírai költőnél még alig volt példa, három év múlva új kiadásra volt szükség. Ezekhez járult 1815-ben Kis János verseinek kiadása három kötetben; ezek, ha nem tükröznek is erősebb költői egyéniséget és jellemző stílusművészetet — Kis a nyugateurópai technikát ritkán alkalmazza —, de jeles példányok tanulmányát mutatják és művelt ízlést.

Kazinczy azonban nemcsak az újért és a külföldi példáért lelkesült, nagyra értékelte a magyar nyelv és íróművészet régi emlékeit is. 1808 elején közrebocsátotta a *Magyar régiségek és ritkaságok* c. sorozat első kötetét. Kiadott abban két XVI. századbéli emléket; Sylvester Jánosnak latin nyelven írt magyar nyelvтанát és Dévai Bíró Mátyásnak Orthographia Vngaricá-ját, mint a magyar nyelvhasználat eszméletességének ősrégi emlékeit; mint újabb kuriózumot mellékelte hozzájuk Varjas János debreceni tanár csupa e-hangzós énekét a XVIII. század végéről. A második kötetben a debreceni codex-et akarta közölni, ezt a becses nyelvemlékünket, melyet a kollégium oly féltékenyen őrzött, hogy lemá-soltatását még Révainak, valamint a könyvgyűjtő gróf Teleki Sámuel kancellárnak sem engedte meg. Kazinczy azonban a Debrecenben tanuló Kölcsey közvetítésével másolatát vehette. A *Régiségek* II. kötetét mégsem adhatta ki.

Igen nagyra becsülte Kazinczy a XVII. századi Zrinyi

költészetét és prózáját. S épen a neki tulajdonított formalizmussal ellentétben mindig hangoztatta, hogy Zrinyi sokkal nagyobb költő, mint a símább nyelvű és mesterebb módon verselő Gyöngyösi. Zrinyiben észrevette a felfogás és kompozíció nagyszerűségét, a hatalmas lelket, a festő erőt, nyelvében is a jellemzetességet, amit különben is mindig többre becsült a színtelen símaságnál. A már 1803-ban előkészített kiadás csak 1817-ben jelent meg *Zrinyinek minden munkáji* címmel, Pesten két kötetben; Zrinyi verseit foglalja magában és az *Afum*-ot, mely a prózai munkák közül akkor egyedül volt ismeretes. Ez a kiadás vetette meg alapját Zrinyi újabb kultuszának. Legközelebbi eredménye volt, hogy a fejlődő Vörösmarty epikus génuszának ihletet adott.

Kazinczy nemcsak példányokkal mutatott irányt, hanem óvásaival is. Korántsem volt az az elnéző jóság, amilyennek az irodalmi közhit tartja, hogy mindenkit keblére ölelt volna, aki magyarul ír. Az írók készülő munkáit tüzetesen megbírálta, így Berzsenyi verses kötetét és sokakét; Kölcseyt, Szemerét ellátta tanácsaival, verseikre igazításokat tett. És nemcsak felkérésre, a címzett írók munkáiról beszél. Levelei tele vannak kritikai észrevételekkel, mindenféle irodalmi jelenségről. Vannak írók, akikről tudomást sem szeret venni, vagy akikről elítélőleg nyilatkozik. A leoninusokat kezdettől fogva üldözte. Többek iránt hűvös, vagy közömbös. Vannak kiváló írók, akikre nézve megoszlik véleménye. Csokonait nagy tehetségnek tartja, de egyenetlennek. Halála után szeretné verseit átsimítva kiadni, de mikor a kiadásban a költő debreceni barátai megelőzik, leveleiben és egyes xéniáiban folyton rámutat ízlésbeli botlásaira. Ezért a helyi környezetet teszi felelőssé. Debrecent tartotta a maradiság, veszteglés, ferde ízlés fő-

fészkének. A debreceni stilisztikai modort debrecenizmusnak nevezte. Földi jó ember volt, tanult ember volt, mondja, de ízlése műveletlen volt. Csokonaiból akaratalanul is kitör a debrecenizmus. Emlegeti Csokonai sustorogó ódáit, mert Csokonai Földi hamvaihoz intézett ódájában így szól: „dült hazáért Sustorogó tüzed onta egybe“; a képet kellemetlennek tartja, mert a nyirkos fa sustorgó égését juttatja eszünkbe. *A reményhez* írt költeményben is talál pongyolaságokat s a trillák—Lillák-féle rímelést gúnyolja.

Általán a kritika hiányát sokszor panaszolja. «Ha recenzióink volnának, régen előbb haladtunk volna, írja 1808 február 26-án. — Most rettegés nélkül firkál minden, amint tud, s nem is gyanítja, hogy épen nem tud s tanulni kellene.» Kis Jánost is ezzel buzdítja *Tárház*-a megindítására ez év dec. 30-án: «Valamíg időszaki írásunk nem lesz, valamíg recenziókat s Intelligenzblatokat nem olvas hazánk, mindaddig minden iparkodásunk haszontalan: a nemzet fel nem fog veretethetni lethargiájából, s olvasásunk nem lesz egyéb, mint toldozott-foldozott munka, nyomorult románokon s theatralis darabokon való nyalánkoskodás, mesteri vezetés nélkül tett firkálások.»

Maga két nevezetes költőt bírált meg nyilvánosan: Verseghyt és Kisfaludy Sándort. Magyar kritikai lap nem lévén, a bécsi *Annalen der Literatur des In- und Auslandes* c. folyóiratban tette közzé cikkeit 1809-ben. Már 1807-ben akarta Verseghynek *Aglája* c. kötetét bírálni, de előbb be akart hatolni a szerző szellemébe; a nélkül bírálni annyi — úgymond —, mint valakit torkon ragadni. Verseghy énekeiben nagy szépségeket lát, dalait dicséri, elismeri, hogy az ókori és minden idegen költőkből való átdolgozások többnyire szerencsések, hogy

Verseghy mind Horatius, mind a német lírikusok módján könnyen versel és hogy sikeres szóújíto (*dics, magány, szónok, pohárnok* stb. a Verseghy szavai). Kifogása azonban, hogy ízlése nem tisztult, a kötetben nemes és nem nemes, szép és nem szép vegyesen van; ódák, dalok, sikamlós elbeszélések, Chloris, Phyllis, Örsike, Klárika, Krisztinka tarkán vannak összekeverve, szereti a pikáns mozzanatokat, de nem tudja finoman és művészettel adni. Kevés érzéke van a kellemhez, tehát visszaélt az Aglája nevével. — Kisfaludy Himfyjének bírálatával meg akarta adni az elégtételt a költőnek, néhány fonák ismertetéssel szemben. Himfyt a nemzet elhalhatatlan díszének tartja. Oly sok benne a szép, az eredeti, senki után nem mondott, hogy csodálni kell tehetségét. Dalainak belső formája is eredeti; valóságos szerelmi epigrammok e dalocskák. Kisfaludy nem szedi mértékre verseit; de sok dalában így is oly kecses a ritmus, mint a menüett lépései. Itt is rámutat azonban az árnyoldalakra, nem oly élesen, mint Verseghy bírálatában, de sajnálja, hogy ez a gazdag szellemű, világlátott fiatal férfi nem finomította ki jobban ízlését, s nem járt el kellő önkritikával; rosszul teszik a költők, hogy verseiknek felét el nem égetik.

Ez a bírálat a szerző neheztelését vonta Kazinczyra s Kisfaludyt átcsalta Kazinczy ellenfelei közé. De a pesti írók nagy tetszéssel fogadták, és biztatták a széphalmi mestert, hogy csak több ilyen bírálatot készítsen, mindjárt elébb mozdul irodalmunk. Néhány év múlva, mikor Döbrentei Erdélyi Múzeuma megindult, Kazinczy magyarul is közzétette bírálatát. 1810-ben a Regéket is megbíráta az Annalen-ben s ezekről sokkal kevesebb elismeréssel nyilathozhatott. Kazinczy példájára lépett fel Kölcsey 1817-ben a Tudományos Gyűjtemény lapjain,

három nevezetes magyar költő: Csokonai, Kis és Berzsenyi verseinek bírálatával, amelyek oly heves vihart támasztottak, A magyar kritika független szellemben indult meg, de a függetlenség nevében kissé több éllel s a nemleges mozzanatok erősebb hangsúlyozásával, mint kívánatos volt. Írók, mint Kisfaludy S. és Berzsenyi; híveik, mint Kisfaludyért a Dunántúl, Csokonaiért Debrecen, megharagudtak a bírálókra, és a kritika, az irodalomnak ez oly áldásos intézménye, egy időre rossz hírbe jutott. Mégis, ha volt is túlzás a bírálatokban, a bátor szókimondás igen üdvös hatású volt abban az időben. Ízléstisztító zivatarok jártak vele. A kritika meghonosítása is tett volt.

Széphalmon megkezdhette végre saját munkáinak, elsősorban fordításainak kiadását is Id. Wesselényi Miklós adományából 1807 végén megindította *Kazinczy Ferencnek fordított egyveleg írásai* c. vállalatát. Ennek első kötetében Marmontel *Szívképző Regéinek* fordítását közölte új átdolgozásban. Kazinczy ebben a magyar széppróza legújabb fejlettségét akarta bemutatni, s maga is meg volt győződve, hogy több gondal készült munkát nem ismer literaturánk. Ebben igaza is volt. Szemere azt írja róla, hogy első jele ez azon komolyabb studiumnak, hogy a beszéd nyelvétől az írásé elválasztassék; Elegancia, szabatosság, kellem ömlik el rajta. A szólás választékossága, újsága, gazdagsága meglepte az olvasót, de meglepte a szerző merészsége is, melyet a fordító az idegen szólások és fordulatok meghonosításában mutat. Nyelve újszerű volt, de idegenszerű és sok helyen keresett is, finomsága finomkodásba ment át. Mindenesetre izgatta, ébresztette az írók és olvasók stílusérzékét, és az első nagy ütközőpont volt, amely körül az orthológia és neológia küzdelmei zajlottak. Ízlés-

föltétlenül volt benne, ha finnyás is. Itt vannak először ilyen szólások: *mennyi cím neki*, — *elszórom magamat*. Mi ezeket tán feszesnek érezzük, s tán azt gondoljuk: miért nem írta: ‚mennyi jogeim’ és ‚szórakozom’. Csak-hogy ezek épenúgy nem voltak meg akkor, sőt ezek amazokból lettek. Kazinczy szólásai sokaknak megtetszettek, így a fentiek Szemere Pálnak, tehát terjedtek, a használat olykor simította őket s végre, hol eredeti alakjukban, hol változtatva gyökeret vertek a nyelvben. A könyv külső kiállítása is feltűnt nagy csínjával. «Minden oldalról akartam segélleni a szépnek érzését, s rezeket metszettem, csinosan nyomtattattam. Így minden kötet ezer forintnál többbe kerül.» Épen e miatt évekig nem is folytathatta a kiadást. Olesőbb és dísztelebbről kiállításra nem térhetett át, amint írja, a maga és a nemzet becsületének sérelme nélkül.

Ez a kötet volt Kazinczy stílújításának fogsága után első nagy kitámadása és ha nem folytathatta is szándéka szerint, a nagy lépés megtörtént. Három év múlva a szentenciózus prózában adott újabb próbát: *Herceg Rochefoucauldnek maximái és morális reflexiói*, három nyelven. Németre fordította Schultz, magyarra Kazinczy Ferenc. (Bevezetése Kiss Jánostól. Bécs és Trieszt, 1810.) Ez is feltűnően elegáns kiállításban jelent meg.

Évek teltek el újra, mikor Kazinczy teljesen új cím alatt ismét könyvpiacra vihette fordított munkáinak gyűjteményét. 1814 augusztustól 1916 tavaszáig jelent meg a híressé vált „kilenc kötet“. Címe volt: *Kazinczy Ferencz' munkái. Szépliteratura*. Előfizetést hirdetett rá Trattner pesti kiadó, a felhívást Helmezy írta; megrendelők nem épen sokan jelentkeztek, azért a vállalatot elébb be kellett fejezni, mint valamennyi for-

dítás belekerült volna a sorozatba. Kazinczy minden eddigi fordítását beleszánta, mindegyiket újra átcsiszolta. A gyűjtemény egy igen nagy gonddal készült galerie-je lesz az újabb nemzetekbeli klasszikus írók origináljaik másainak s literátorainknak nem képzelt impulzust fog adni, — írta előzetesen egyik levelében. Tartalma kötetenként:

I. Marmontel Szívképző regéi. Herder: Paramythek.

II—III. Gessner Salamon munkái.

IV. Sterne: Yorick és Eliza levelei, Érzékeny utazások.

V. Goethe: Esztelle, érzékeny-játék. Clavigo, szomor-játék. A testvérek, érzékeny-játék.

VI—VII. Ossziánnak Minden énekei.

VIII. A Szalamandríne és a képszobor (Wieland után). Egmont, szomor-játék (Goethe után).

IX. Bácsmegyeinek gyötrelmei. A vak lantos (Veit Weber után). A repülő szekér (Herder után), Etna (Brydon után). Mesék (Lessing után).

A csinos nyomású kötetek előtt egy-egy arckép: Révaié, Orezyé, Rádayé, Wesselényié, gr. Teleki Józsefé stb., a címlapokon is egy-egy metszet antik szobrok után. Minden darab újra van simítva, még a nemrég megjelent Marmontel is, valamint a sokszor csiszolt Gessner, Herder Paramythionjai és Goethe Sztellája. A Bácsmegyei újra van dolgozva és megtoldva. Ossziánnak itt jelent meg első teljes fordítása. Sokféle műfaj, sokféle hang, sokféle író, idilli és szalonias, humoros, érzelmes és pathetikus előadás, hogy csak néhány nagy ellentétet említsünk. Jóformán minden darabbal különleges célja volt, külön stíltípust akart meghonosítani. Jó hatása volt a színműfordításoknak, a társalgó nyelv fejlesztésére. A magyar humoros elő-

adásra azonban jobb lett volna, ha Sterne, az angol humorista műveit Kazinczy nem francia közvetítéssel fordította volna, ezt már Kölcsey megjegyezte. Az Osszián-fordítással Kazinczy sokat fáradozott. Virág buzdítására 1804 őszén kezdte el s mikor már elkészült a régi Macpherson-féle feldolgozás alapján a fordítással, akkor sikerült megszereznie 1815-i bécsi útjában az Ahlwardt-féle fordítást, mely közelebb áll az eredeti gael szöveghez; most ennek alapján az egészet átdolgozta. Munkája nagyon közvetett módon jött létre, mert Ahlwardt fordítása sem eredetiből készült, hanem a Sinclair-féle sorközi latin fordításból. Kazinczy prózában fordított, de előadásába borongó pathoszt, fellengő, régies költői szólást akart belevinni, mely a fenség felé közeledik. Előre megmondta, hogy főleg ennek a nyelvét fogják érthetetlennek találni. Csakugyan ez legtávolabb áll az élet nyelvétől. De lendülete írókra nagyban hatott, mindenekelőtt Vörösmartyra. Némely követőket ez az előadás modorosságára is csábított, ezeket parodizálta azután Kisfaludy Károly a Hős Fercsiben.

A fordítások nyelve igen pallérozott. Újabb simításai sok helyen szerencsések, de sokszor keresettek. Még mindig küzdenie kell a szépirodalmi próza szólásainak, fordulatainak hiányosságával. Sok kifejezést úgy etlalál, hogy későbbi olvasó sem akadhat fenn rajta. De sok helyen erőlteti a finomságot, vagy jellemzetességet s a választott kifejezés mégis nyersen hat. A szemek nála *pillog*-nak, rendszerint *melly*-et ír, ahol ma a *kebel* szót használjuk. Még sok mai szólás nincs meg, s ő tapogatózva keresi. A „szórakozik“ szó sem termett meg akkor sem, s ő így ír: „el akarom szórni magamat, de sikeretlenek igyekezeteim“. A *hivatal* szó helyén még a *szol-*

gálat járja. Az *Aussicht* szót még nem a *kilátás*-sal, hanem a *kinézés*-sel magyarítja. De sok szólása megmaradt. Egy levelet úgy jellemez, hogy benne „erősek voltak a kifejezések, de erőltetett minden fordulat, s a stílus keresett“. Ezeket ma is így mondjuk. Hogy még a *román*, *charakter*, *morál*, *affektál* szokat használja és számos más nemzetközi műszót, az nem feltűnő; ezekre magyar szó nem volt, s ő a körülírást nem szereti; de az már kirí a magyar szövegből, hogy a fiatal hadnagy *Feldzug*-ba megy a franciák ellen; ha nem volt is meg a *hadjárat*, de volt *háború*; a rabszolga helyett is *szkláv*-ot ír s ez is idegenül hat. Épúgy hat az is, mikor a közhasználatú, latin eredetű szóknak rövidség kedvéért a gyökéralakjával él, német és francia módra: *filozof*, *akt* (felvonás), ez az én *plán*-om, a tartózkodás *tón*-ja. A *paradicsom* szót az édenkert jelentésében nem használja, mert konyhai képzettársulása lehet, inkább a németes *paradíz* alakot írja. Vagy meghagyja a modern nemzetközi szó idegen képzőjét: *paradirozni*. A mondat szerkezetet is sokszor német mintára rövidíti: paradízi örömek közé reméltem jutni. Ezek az ő úgynevezett xenológizálásai szándékosak. Sok közülök átment a mindennapi nyelvbe. Igen sokkal gazdagította az elbeszélés és a drámai dialóg nyelvét. Az elbeszélésben is sok helyen egészen színes nála a próza mai olvasónak is, általában mégis jobb a színművek fordítása. Ahol az élet nyelvéhez közelebb áll, sokkal természetesebb. Igaz, hogy olyan előadásmódot is akart teremteni, amely eltér a közbeszédtől. Nem mondhatni, mintha fordításában hűségre törekednék. A szöveg neki sokszor csak arra való, hogy a nyelvet gyakorolja és új szólásait alkalmazza. A Clavigo e helyét: „Und heiraten! heiraten just zur Zeit, da das Leben erst recht in Schwung kom-

men soll!“... így tolmácsolja: „S feleséget venni! akkor venni feleséget, midőn az élet a legszebb virágzatra fakadni még csak kezd!“

Még vagy hat kötetnyi sorozat következett volna, ebben Klopstock Messiásának fordítása (bibliás hangú prózában) három kötet, azután Lessing színművei; Molière két vígjátéka: Kénytelen házasság és Botcsinálta doktor (ezúttal Rigó Jonathán címmel); La Rochefoucauld Maximái, ismét három kötet. De a közönség lanyha érdeklődése miatt ez a terv meghiusult. Kazinczy ellenzéke ekkor nagyon megerősödött, s nyelvét érthetlenebbnek kiáltották ki, mint volt. A kiadó is sürgette Kazinczyt, hogy a Messiást érthetőbb nyelven fordítsa. Kazinczy ezt illetéktelen beavatkozásnak vette. A népszerűtlenségnek azonban nemcsak a néhol szokatlan írásmód volt az oka, hanem az is, hogy a fordított írók és munkák egy része már idejét multa, pl. Gessner, jórészt Marmontel és A vak lantos is. Az egész sorozatnak jobb lett volna tíz-tizenöt évvel előbb megjelenni, mikor Kazinczy először akarta közzétenni. A főleg stilisztikai jelentőségű próbák a közönséget nem nagyon érdekelhették közelről; annak érdekes olvasmány kell, nem stílustanulmány. De az írókra erős hatást tett a kilenc kötet. Szemere Pál úgy ítélte, hogy nyelvünk már most is Kazinczy műve, s az lesz jövendőben örökre. Döbrentei kitűnőnek találja a Ossziánt, jobban szereti, mint Marmontel regéit, — ezekben sok a franciásság és németesség. Dessewffy minden hasonlítás felett a „legmértékesebb író“-nak mondja Kazinczyt a magyar prózában, amivel műgondját akarta páratlannak jellemezni. Nagy eredmény volt azonban, hogy a még újabb nemzedék, a későbbi Auróra írói is el voltak bájolva. A kilenc kötet Kazinczy újító kilengésének a

szélső határán van, benne túlment minden eddigi mértéken; ezzel a támadások pergőtüzének tette ki magát, még a közvéleményt is foglalkoztatta úgynevezett nyelvrontása, annyira, hogy egyes megyékben indítványozni akarták, hogy Kazinczy országos végzéssel tiltassék el az írástól, s már Kazinczy némely tanítványai is megsokalták újításait. De ő épen azt akarta, hogy mozgalom legyen. Már 1814 november 26-án írja Dessewffynek: «Én láttam, hogy a *felköltés, megrázás* által kell életre hozni az alvókat, s költöttem, ráztam. Cicutát (bürköt) nyujtanak, feszíteni készülnek, máglyára akarnak tenni, mint Socratest, az Idvezítőt és Husst... Elég nekem, hogy a korholás (*friectio*) munkába ment (a nézetek surlódása megindult). A vetett mag bizonyosan teremni fog, s akkor nevem áldásban leszen».

A modern sorozat mellett régi klasszikusokból is készített fordításokat. A régi írók előadásában olyan erényt látott, amely egy új nemzet íróinál sem található fel akkora mértékben: a tömörséget és a méltóságot. Hogy a magyar prózát ilyen irányban is fejlessze, akarta fordítani Sallustiust és Cicero néhány beszédét. Sallustiust már fogságában nagyon megkedvelte, minden római prózaíró közt legjobban szerette. Különösen élvezte nyelvalkító bátorságát, a szokott beszédétől való szándékos eltérését. Azt írja, hogy őt a nyelvrontónak mondott Sallustius tette „nyelvrontóvá“. Mikor írószere nem volt, emlékezetébe véste fordítását és kiszabadulása után leírta. Már 1802-ben közzé akarta tenni, akkor nem volt hozzá módja. Évek múlva új német és francia fordításokat szerzett meg s folyton gyalulgatta a magáét. 1813-ban ismét átgyalulta. «Hány ízben dolgoztam azt újra meg újra!» kiált fel. De még nem végzett vele. Minden évben hallanak róla barátai, hogy most már igazán kész

és hogy most újra igazít rajta. 1820-ban is azt írja: «én most Sallustiusban élek». Ez volt legkedvesebb dolgozata. Olyan neki, — írja — mint az Ixion kereke: mindig visszafordul. De egyre jobb is lesz. Ha az eredetivel összehasonlítja, mindig elégedetlen vele, de ha a más nyelvű fordításokkal veti össze, arról győződik meg, hogy az övé jobb. Ezt a külföldön élő gr. Majláth János is megerősíti, mikor a kéziratot elolvasta. 1823-ban is „végső“ átdolgozását fejezte be, miután a legújabb külföldi fordításokat drága pénzen ismét meghozatta. És már 1825-ben újra elővette azzal az érzéssel, hogy e fordításában fejt ki egész erejét. S így folyt tovább élte hátralevő éveiben is a fordítás sorsa. Hol kiadó nem volt, hol ő akarta még egyszer tökéletesíteni. 1829-i pesti időzése alatt is leírta, 1830 novemberben is legeslegújabb fordítások segítségével újra dolgozta. És végre sem érte meg hatásának örömét. Életében csak az előbeszédet adta ki Kassán, 1824-ben; Döbrenteinek erre tett tapintatlan megjegyzései miatt kettejük barátsága felbomlott. A munka csak jóval halála után jelent meg, 1836-ban, 20—30 évvel később, mint mikor teljes hatását kifejthette volna. Cicero fordítása is így elkésve jelent meg és külön: a Catilina ellen és a Milóért mondott beszédek és a Scipio álma. Ő együtt akarta kibocsátani a két fordítást, mert azt akarta láttatni: miért kell Sallustius máskép fordítani, mint Cicerót. Cicero úgy beszél, — írja — mint ahogy minden római beszélne, ha tökéletességre vinné a beszédet, de Sallustius úgy ír, ahogy egy más római sem, egyéni művészettel. — A Sallustiusfordítás is egyik esete pályája sokszor ismétlődő tragikumának, hogy részint a mostoha viszonyok miatt, részint a „correctio“ túlhajtása miatt a legjobb időponttól el-elkészt.

AZ IRODALOM REFORMJA. II. KÖLTEMÉNYEI. TÖVISEK ÉS VIRÁGOK.

1806—1831.

Költészetének is új virágzása kezdődik 1809-ben. Hosz-
szas szünet után ez évben újra megszállja a verselő
kedv és költői ihlet, s néhány évig aránylag nagy ter-
mékenységgel lepi meg író társait, akik költeményeit
példányokul tekintik. Régi verseinek kéziratát 1809
áprilisában a háború kitörése előtt megsemmisítette,
nehogy halála esetén barátai átsimíthatlanul kiadják;
ekkor izlése előtt hiányos kísérleteknek tűntek fel, leg-
főképp bizonyára nyelvi és technikai tekintetben. Egyikét-
másikat azonban utóbb sajnálta s emlékezete segítségével
átköltötte.

Amint egykor az énekelhető dal volt legfőbb célja,
úgy most főleg négyféle költői fajt művelt: a szonettet,
az episztolát, a görög jellegű epigrammot és a xeniont.
A szonett a dal helyébe lépett, a többi az ő lelkeségének
legsokotabb zónáján, a szellem és érzelem határterü-
letén mozog, emberi, filozófiai és irodalmi világnézetét
festi.

Első szonettjét esküvőjéről írta, 1806-ban, de még nem
tette közzé. 1808-ban Voss Bürger szonettjeit bírálva úgy
nyilatkozott, hogy a szonett igen alkalmatlan forma;
Kazinczyt ellenmondásra izgatja ez a megállapítás:
miért oly szépek hát az olasz és a spanyol szonettek? Elő-
vette kész szonettjét, egy másikat is költött hozzá: *A*

szonett muzsája, s 1809-ben elküldte barátainak, Kisnek, Berzsenyinek és másoknak az első művészi magyar szonetteket, boldogan hangoztatva, hogy neki sikerült ezt a kényes formát magyar nyelven először megszólaltatni. Leírja e műforma követelményét, hogy a szonett lélekragadó, édes legyen, mély érzést fejezzon ki, kifogástalan versmértékben, tökéletes rímeléssel, nyelve finom legyen és változatos, jelentős szókat ne ismétljen. Elmondja, hogy Goethe csak egyet költött, mert nem szerette korlátait; a német költők közül Bürger a legszerencsésebb szonettíró. Kis János remekeknek ítélte a szonetteket, Berzsenyi ódával üdvözölte, a tizenkilenc éves Kölesey pedig mindjárt csinos szonettel adott költői visszhangot. Szemere is próbát tett a formával és neki is sikerült. Horvát István 1812-ben *Hat szonett* Kazinczytól és Szemerétől címmel kiadott a két szerzőtől 3—3 darabot. Esemény volt ez akkor, nagy vívmány, talán inkább technikai, mint költői jelentőségű, de kétségtelen, hogy felfokozta íróinkban a költői szolás művészi finomsága és kelleme iránti érzéket. Kazinczy az említetteken kívül még négyet írt 1812-ig, az utolsót 1819-ben: *A sajka*, legszebb ez, és *Az ő képe* (1811). Általán szonettjeinek megvan az élményi alapja, nem pusztán alakjátékok; de képzelete kevésbé eleven s érzésének melegét elfogják a nagyon tudatos allusiók; finom szellemének e szonettek hű tükrei.

Ép oly hatást tettek az írókra s Kazinczy poétai egyéniségének ép oly jellemző kifejezői költői levelei. A levélforma volt prózában is legszokottabb kifejező közege; leveleinek az életben is volt bizonyos általános jelentősége és érzelmi jelleme: mi természetesebb, mint hogy a levélhez közelálló költői műfajt művelnie kellett! Már fogsága előtt tett néhány ilyen próbát, ezek közt leg-

nevezetesebb a Horváth Ádámhoz intézett episztola (1789), hangzatos hexameterekben; ennek jelentőségét betéte adja meg, a *Fekete szemű szép hölgyecske* kezdetű régies hangra stilizált románc, egy magyar keresztészvitéz ajkára adott helyzetdal, amely annyira megragadta az írók figyelmét, hogy többen kérdezték: igazán régi szerzemény-e, vagy Kazinczy írta? Majdnem négy évtized múlva is Vörösmarty, Toldy, Zádor a naív dalok nemében mintának tekintették. Gyulai Pál is azt mondja, hogy Kazinczy a magyar ritmus titkait nem ismeri ugyan, de mégis sikerült példát ad ebben arra nézve, hogy a népiest miként kell művészivé emelni. Két-három közbeeső darab után 1809 és 1812 közt írta legtöbb és legnevezetesebb episztoláját, de most már modern versalakban; a rímtelen ötös és hatodfeles jambusban, mely az angol *blank verse* után a német költészetben is meghonosult, hozzánk Kazinczy telepítette át és írta először művészileg, ő törte meg az utat, hogy ez a forma a dráma rendes formája legyen nálunk is, mint az angolban és németben. Már fogsága előtt írt egy ilyen formájú episztolát, az volt az ötös jambus első példája nálunk. Első súlyosabb ilyenmű költeménye 1801-ből való, *Gr. Török Lajoshoz*, melyben a valóság legbelsőbb természetének és a művészet titkának megközelíthetlenségét példázza, a *Saisi ifjú* schilleri motivumának felhasználásával; szépen festi benne saját ifjúkori vívódásait, valamint megcsillapodását is:

Oh, a helyett, hogy e mélységeket
 Elöttem felnyitnád, kérlek, borítsd el;
 S kikapva e szép világból, hol magamnak
 Honn lenni látszom (...):
 Ne kényszeríts, időn s üron keresztül
 Addig repülni, hol csak fény lakik
 És a holott én, durva föld fia,

A fény miatt magamra nem találok.
 Ifjú koromnak boldog reggele óta
 E viszketeg gond kinzott engem is.
 Lángoltam látni, megkapni a valót
 És mint menyasszonyt keblemhez szorítani
 S új, szebb, jobb éltet élni karja közt.
 De ő futotta a vakmerőt . . .
 Kétség s elesüggedés rohant reám.
 Kérdeztem a természetet: siket volt;
 Kérdeztem bölcseseinket: ők csevegtek.
 S bizonytalanbbá tőnek, mint valék;
 Barátim vállat vontak, s hallgatának.
 Arany korom használatlan röpült el,
 S büntetve voltam kábaságomért.
 Többé nem űztem a futót, s magamba
 Vonulva azt kérdeztem, a mit tudhatok
 És a mit tudnom használ. S ő jutalmúl
 Megtért, s így szóla: „Láss! A mit keressz,
 Nyúlj bé kebledbe, s feltaláltad . . .“

E mélyből fakadó sorok szolgáljanak Kazinczy episztola-
 stílusának mutatóványául is. Ő egy ideig az ilyen fenn-
 költ hangú episztolát művelte, ilyen az új sorozat első
 darabja is, az ifjabb *Báró Wesselényi Miklóshoz* (1809)
 és ilyen a *Cserei Farkasnak* című (1810). Ebben különö-
 sen a Mária Terézia emlékének szentelt sorok mély lírai
 ihletből buzogtak elő; s az ellentét, melyet a nagy ki-
 rálynő és az ókor zsarnok uralkodói közt feltűntet, ön-
 kéntelen tovább folyó párhuzammá egészül ki s a neki
 áldozott kegyelet panaszt rejt magában a költő korabeli
 rendszer ellen.

Tisztelted a törvényt és önmagad,
 És a midőn javad, s a nemzeté
 Kívánni látszott a nagy áldozást,
 Kérél s parancsolál, de nagy valál hazudni.
 Szent volt előtted a mi szent. Az oltár
 Nagy fényben csillogott; a más hitűek

Új kedvezést nem nyertenek, de bírt
 Jusaiban őket, anyjok nékik is,
 Bármit sugalla híved, meghagyád.

Megtartotta esküjét; az áldozatot a nemzettől nyíltan kívánta, nem csalárdul csikarta ki; a kath. egyház fényét emelte, de a protestánsok szerzett jogaihoz nem nyult, bármint unszolták is tanácsadói. S míg az így osztott fényből árnyék esik az újabb uralkodók kormányzatára, a nemzet süllyedtségét is fájdalmasan festi a költő. A nemzet sem oly szabad lelkű, mint a görög és római volt. E népek a jó királyt sem túrték, mert tudták önmagukat kormányozni.

Mi kiskorúk vagyunk, s bennünket az
 Atyai fenyték kapesol együvé;
 És a mit ott a köznek szent szerelme
 Hatalmasan tanított a nagyoknak:
 A jót szeretni s irtózni a gonoszt —
 E törpe népnek nem tanítja szív,
 De bér, de büntetés, s hideg paranes.
 És mégis így, félvén a jó királyt,
 Mint ők magokban, boldogok vagyunk.

A meghatóan leplezett érzésvilág felett többnyire el-
 siklanak a magyarázók, pedig a későbbi idők allegóriás
 hazafias költészetének itt van egy nemes példaképe.
 Kazinczy értesült róla, hogy nem egy országos embe-
 rünk könnyekre fakadt, mikor e sorokat olvasta.

Magasra lendülő, erkölcsi és metafizikai tartalmú
 episztolát többet is írt még Kazinczy (*Nagy Gáborhoz*,
Sipos Pálhoz). De igen jellegzetesek szatirikus episzto-
 lái, melyekben egyik főereje, szellemes gúnyja érvénye-
 sül. (*Gr. Dessewffy Józsefhez*). Irodalomtörténeti neve-
 zetességre jutott két episztolája: *Berzsenyihez* (1809) és
Vitkovics Mihályhoz (1810). Amaz a verselés nemeiről

szól, s a szótagmérő technikát emeli mindenek fölé; gúnyolja a régi négyes rímet, rossz és siket versnek mondja a hagyományos tizenkettest; bevezetőül védi a maga jambusait, ama hibáztatás ellen, hogy a páros lábokban is tesz a rövid szótag helyére hosszút; holott a prozódiaokban az efféle tiltva van. Igavonó lelkeknek bélyegzi azokat, akik fül helyett féket kaptak s az iskola merev szabályaitól, nem szépérzéküktől vezettedik magukat. E didaktikus, epés hangú levél mellett a másik horatiusi enyelgő szatírával gúnyolja az elmaradt ízlésű verselőket, akik Daykát és Virágot nem értik és csak azt tartják költőnek, aki a régimódi verselésből ki nem tud vergődni, aki „köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg“. Az episztola főjelenete, Hőgyészi Hőgyész Máténak, egy ízléstelen szatmármegyei verselőnek, különben költött alaknak, tolakodó látogatása Kazinczynál és kettejük párbeszéde jellemző vonásokkal, majdnem színszerű elevenséggel van megfestve; jellemzettségén azonban esorbát ejt az, hogy Hőgyészinek egy felolvasott, sületlen leleményű verse is jambusba van szedve. Az episztolának főjelentése az, hogy költészetünknek haladni kell, a fejlettebb költészetektől tanulni, és idegen szépségeket nyelvben, ízlésben, műformában el kell fogadnia. Pajzán hangú viszont a *Gr. Ráday Pálhoz* intézett episztola. Mint episztoláirót nagy közlékenysége és társadalmi műveltsége kiválóan támogatta Kazinczyt; de az ő világfias könnyűség, melyet mintái némelyikében látott, neki nem mindig sikerült, főleg nyelvünk akkori állapota miatt.

Végre egy episztoláját mégis magyar tizenkettésekben írta, *Gr. Festetics Györgyhöz*, mikor az 1818-i helikoni ünnepen a gróf Kazinczy tiszteletére is fát ültetett. A költemény a helikoni íróvendégek körében örvendő

meglepetést keltett, közeledést láttak benne a dunántúliakhoz, akik épen a lefolyt években nagy harcban álltak vele. Most azt mondták: „De bizony Kazinczy megint a régi“. Ő mosolygott ennek hallatára, hogy lépre csalta elleneseit. A magyar forma ellenére a vers nyugati ízlésben van írva, a francia építre-ek formájára, aminőket Boileau írt XIV. Lajoshoz, Voltaire másokhoz az ő alexandrinjokban. Hasonló versalak, hasonló fordulatokkal, hasonló tartalommal, a *Grand roi* megszólítás és az *achevez* fordulat követésével. Az egyszerűnek látszó formára, nehogy lapos legyen, annyi gondot vesztegetett, hogy azon idő alatt ötször annyi hexametert is megírt volna. Végül egyik legjelesebb episztolája a gr. Széchenyi Istvánhoz írt, töredékben maradt költői levél, élte végéről, amelyben pályájának és a Széchenyi irányának rokonságát találóan jellemzi. Általán a költői levélben Kazinczy legváltozatosabb és legjelentősebb költőink közé tartozik, noha a pályatörés jelei meglátszanak idetartozó művein is.

Ugyanez időben írta nagyobb számmal epigrammáit is, bár élte végéig írt ilyeneket. A görög Anthologia epigrammái lebegtek előtte, azoknak szellemében és belső formájával, sokszor képeivel alkotta a magáéit. Nagyrészüik indítéka kultúrélmény (Laokoon, Dolce Maddonnájára stb.). Életélményeinek egy része is visszaidezett élmény, mint a *Féltés* c. szép epigrammáé. Főleg ezekre a költeményeire illik Kazinczynak az a megállapítása, hogy annyi klasszikai szín egyetlen magyar költő versein sincs, Berzsenyit sem véve ki, mint az övéin. Olykor épen az emlékezősszerű fordulatok, a szándékos reminiscentiák csökkentik a költemény közvetlenségét. Majd Vörösmarty lesz az, s egyedül ő, aki az érzelmes epigrammában eredetibb ihletével felül

fogja múlni a széphalmi költőt, de Kazinczy példája nélkül ő sem emelkedett volna olyan magasra.

Irodalomtörténeti fontosságúak azok az esztetikai epigrammák és általán rövid költemények, amelyek az irodalom és nyelv művészetéről és művészeiről szólnak s *Tövisék és Virágok* címmel 1811-ben meg is jelentek. Egyik írónak tövis, másiknak virág jut, a szerint, milyen viszonyban van a haladáshoz, némelyiknek tövis és virág együtt. Rokonok e költemények Goethének és Schillernek másfél évtizeddel előbből való xeniáival; ő azonban csak hallott ezekről, nem olvasta, mikor 1810-től kezdve írni kezdte a magáéit. Egy részük esztetikai gnóma, minő *A nagy titok* című.

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,

Szánts és vess; s hagyjad másnak az áldozatot.

Szinte szállóigévé vált az *Irói érdem*:

Szólj! s ki vagy, elmondom. — — Ne tovább! ismerlek egészen.

Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.

Iz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:

Iz, csín, tűz vagyon a versbe', ha mesteri mív.

Virágot nyujt Sylvesternek, Rádaynak, Báróczinak, Kisnek és Berzsenyinek. Virágot, de tövissel együtt Barótinak, Péczelinek, Fábchichnak, végül Himfynek, akivel Dayka háromszor dobhatja tűzbe verseinek felét s akkor a mennyei karba vezeti. Tövist a *Lúdhattyúnak* (Láczainak). Legzajosabb visszhangot keltett a *Békák* c. aristophanesi pajkossággal írt kardal; ez a posvány boldogan brekegő békáinak képében a maradi ízlésű verselőket gúnyolja ki, akik magukat Zeus kedveltjeinek hiszik és a bokrokba rejtező fülemilét lenézik. Később Új töviseket és virágokat is költött. (*Nehéz és könnyű, A nyelvrontók* stb.)

Nevezetes verse volt Kazinczynak *A szabad Erdély a török elűzése után* c. dithyrambszerű költeménye 1819-ből, mely erdélyi útjának emlékeiből fogant, de a mult képében a költő szabadságvágyát érezteti s lényegében épúgy a jelennek szólt, mint pár év mulva Kisfaludy Károly dala, a *Rákosi szántó a török alatt*. Ez Kazinczynak legtüzesebb hangú költeménye. Határozottabban jelzi, bár egészen nem fejtí ki a kapcsolatot a jelennel a *Vajda-Hunyad* című szép költemény, melyről Kisfaludy Károly azt írta, hogy ez *Hébének* koronája (t. i. a Hébe almanachnak, 1823-ban). Hasonló a gondolat, mint Petőfinek ilyen című költeményében; különbség az, hogy Kazinczy a jelenben a hanyatlást látja, Petőfi Bemben Hunyadi dicsőségének feltámadását ünnepli, s Petőfi képzelete sokkal plasztikusabb.

Kazinczy utolsó ódája *A hit szava* 1824-ből való, istenfélelem és a gondviselésben való bizodalom van benne kifejezve; a klasszikus patina (istenekről beszél) ebben is csorbítja az érzelem közvetlenségét, mely egyik-másik versszakot így is átmelegíti. Legvégső termése voltak költészetének ritornelljei 1827-ből (*Gátlások, Esős nap* stb.), az ötödik 1831 tavaszáról. Ezek hangjukban és stílusukban szonettjeihez hasonlítanak, de inkább a szeszély, mint az érzelem kedvességével kívánnak hatni.

Dayka verseihez csatolva 1813-ban *Kazinczynak poetai berke* címmel mintegy 40 költeményt adott ki, legnagyobbbrészt műfordításokat Klopstock, Kleist, Lessing, Goethe, Anakreon és mások után, s néhány eredetit. Saját költeményeinek kiadását is tervezte akkoriban, de ez a kiadás nem jött létre. Élte vége felé Toldyra bízta verseinek sajtó alá rendezését, maga állapította meg a csoportokat is. A versek első kiadása 1836-ban

ez utasítások szerint jött létre. Az Akadémia e kiadást a 200 aranyas nagy jutalommal tüntette ki.

Általán Kazinczy költészetében több volt a formai, mint a teljes művészi érték, több volt a műgond, mint az alkotó erő; de mindenesetre volt annyi költői erő is, hogy költeményei példányokul szolgálhattak kortársai szemében; tanultak belőlük klasszicitást, tiszta műformát és hangot. Ő adta a modern dal első mintáit, szonettjeivel, episztoláival, epigrammaival iskolát alapított.

KAZINCZY NYELVÚJÍTÁSA.

Irodalmunk reformjával együtt ment végbe nyelvünk reformja is. Ezt sem Kazinczy kezdte, de ezt is ő vezette diadalra. Művei a nyelvújításnak is eszközei, példái.

Kazinczy nyelvújításán azonban nem szóújítást kell érteni elsősorban. A magyar szókészlet bővítése lényeges része az ő munkatervének is, a szó is fontos neki, de még fontosabb a szólás. Ő a magyar irodalmi és társasági nyelv szólamkincsét, jelentés-, fordulatbeli gazdagságát akarja kiképezni, a kifejezés erősítésére, finomítására, árnyalására a modern szükségletekhez képest alkalmassá tenni. Ismeri nyelvünk ősgazdagságát, de fordításai közben mindig tapasztalta kiművelésének szükségét.

Kazinczy továbbá nemcsak író- és szóújító, hanem stílusújító is. Elsősorban az irodalmi nyelv szükségleteit nézi, az irodalmi nyelvet el akarja különíteni a mindennapi nyelvtől, legalább az ú. n. „fentebb nemű“ előadást: a szónoki prózát és a szépprózát, ezeken kívül a stílusnemeket. Újításának esztetikai elvei vannak. Azért újít, hogy a nyelv *gazdagabb* is legyen, tehát legyen választéka, *szép* legyen és *jellegzetes*, tudjon lenni *elegáns*, legyen benne *erő*, *méltóság*, máskor *kellem*, amely megfér némi — tudatos — pongyolasággal, legyen benne *csín*, bármily egyszerű és fesztelen is, és legyen benne *zamat*; mindehhez kell bizonyos rövidesség, szabatosság, fordulatosság; végül legyen a nyelv *széphangzású*.

Nyelvünk felől igen magas véleménye van. Nyelvünk mindarra képes, amire a többi művelt nyelvek: szép

hangzású, szép hangarányú, változatos hanganyagú; a szók képe és jelentése-módja tetszetős, alapkészlete aránylag gazdag, syntaxisa kítűnő. A legszebb és legképzékenyebb nyelv. Csak ki kell írni, a nyugati és a klasszikus nyelvek gazdagságához hozzáfejlesztteni. Herder rossz próféta: a magyar oly sajátos, eredeti és szép nyelv, hogy még akkor sem veszhetne el, ha valamely balsors által egy hódító leigázná nemzetünket; a filozófus korban a hódító ezt a különleges szép nyelvet, mint az emberi szellem egy sajátos, értékes alkotását mindenestre fenn kívánná tartani. Ebből a nyelvből a világ egyik legpompásabb irodalmi nyelvét lehet formálni, a nemzeti életnek is legerősebb biztosítékául.

Ő a nyelveknek bizonyos ideálját állította fel, amelyet a különféle nyelvek más-más oldalról és mértékben közelevenek meg: az olasz a lágy harmónia, a francia nyelv az elegancia és keccses könnyűség, a német az erő tekintetében. Hatással volt reá Jenisch berlini lelkésznek a berlini akadémia kérdésére írt pályanyertes műve (1796), amely a tökéletes nyelv kellékeként a következőket jellelte meg: szókban és fordulatokban való gazdagság, erély (Nachdrücklichkeit, Energie), világosság (Deutlichkeit) és jóhangzás, s ezek szerint vizsgált tizennégy nyelvet, melyek közt nincs ott a magyar. Kazinczy fogóságában olvasta a művet, de mint nagy gyakorlatú író, csak bizonyos módosításokkal alkalmazta tételeit nyelvünkre. Ő a magyar nyelvet ideális nyelvvé, vagy az ideálhoz legközelebb járó nyelvvé akarta fejleszteni, a többi nyelv minden előnyének áthozatalával, és szentül hitte, hogy nyelvünk alkalmas rá. A magyar nyelvbe át lehet hozni az ókori nyelvek két nagy előnyét is: a kifejezés szabatoságát és méltóságát.

Hozzá fogott Dessewffy biztatására a magyar nyelv

esztetikai nyelvtanának kidolgozásához is; de sürgősebb teendői akadtak. Alapul elfogadta Révai rendszerét, de ő nemcsak nyelvtani helyességet ismert, hanem a nyelv erélyét, valamint szépségét is ki akarta művelni. A két nagy törekvést találóan jellemezte Ungvárnémeti Tóth László epigrammája:

Hogy rosszul ne beszélj, olvasd a Révai könyvét.

Hogy szépen szólhass, erre Kazinczy tanít.

Voltak akkor más újítók is, akik nem indultak ki hasonló felsőbbrendű elgondolásból és ízlés nélkül cifrázták a nyelvet. Ilyen volt egykor Barczafalvi Szabó Dávid, a *belőrmész* (gárdista), *írásnág* (helyesírás) és más furcsa szók faragója, akinek merész szóújításait maga Kazinczy bírálta még a kassai Museumban, és ilyen volt újabban a névtelenül fellépő Vandza Mihály „*Búsongó Amor* egy hajnali édes andalmány teremtménye“ című könyvével 1806-ban, ilyen *Folnesics János Lajos*, aki 1807 elején öt újságra hirdetett előfizetést, s egyik a *Magyar Fehérszemélyeknek és minden magyar ízléseteli széplelkeknek* volt szánva. Az ilyenek csak kompromittálták a nyelvújítást és joggal ingerelték a nyelv épségének féltőit. Szentgyörgyi József, a derék debreceni orvos és szakíró, Kazinczy barátja, írt is az ilyenek gúnyolására egy *Mondolat* című paródiát, mely kézirati másolatokban elterjedve sokakat mulattatott. Viszont azonban az orthológiának is voltak túlzó védelmezői; ezek Kazinczy újításait is ellenszenvvel fogadták.

Kazinczy újító vágya pedig annál inkább szenvedélyé nőtt, minél erősebb ellenállással találkozott. Maga is elkövetett mindent, hogy az a küzdelem, melyet leveleiben vívott, nyílt harccá váljon és a közvéleményt foglaljoztassa.

1811-ben kezdte meg a harcot, a *Tövisek és Virágok*

kibocsátásával (febr. elején). A 43 kis költemény élére állította a haladás és a veszteglés kérdését, több szűrös epigramm, különösen a *Békák* karéneke pedig szegyenpadra ültette az újítás ellenzőit.

Valóságos hadüzenet volt azonban a külön íven, szintén 1811-ben (májusban) kiadott *Poétai epistola Vitkovics Mihály úrhoz*, mely a régibb ízlés híveit világtól elmaradt együgyű embereknek mutatta be s a „köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk maradt meg“ szükkeblű elvét nevetségessé tette. — Erre már erős visszhang támadt, Szatmár vármegye sértve érezte magát, s az 1811–12-i országgyűlés idején meg is jelent Mátészalkai Hőgyész Máté (álnév) válasza. A Veszprémben kiadott versezet bizonyos tisztelettel szól Kazinczyról, de fenntartja vele szemben azt a nézetet, hogy csakugyan az a jó magyar író, aki nem tarkázza stílusát idegen szókkal, szólásokkal, túlságos szépítgetéssel és alig érthető célzásokkal. Hőgyész válasza hexameterekben, tehát nem a honi tizenkettesekben szól; talán azt akarja megmutatni, hogy a klasszikus formában is lehet ép magyarsággal beszélni; viszont azonban elég lapos is benne az előadás. Ezzel tovább törődni nem volt oka Kazinczynak.

1813-ban már programmszerű fejtegetésekben világítja meg újító álláspontját. E fejtegetéseket Dayka verseinek és Báróczi munkáinak kiadásában, a két író életrajzába szőtte bele.

Dayka életrajzában két főkérdéssel foglalkozik: árt-e az újítás a nyelvhelyességnek és hátráltatja-e az idegen szólások átvétele azt az elvet, hogy a nyelv saját erejét kell az újítással kifejteni? Újabban ugyanis ez az igen komoly érv merült fel az idegenszerűségek behozatala ellen.

Rettegni az újtól, a szokatlantól, idegentől épen úgy hiba — úgymond —, mint mohón kapni és mindazon kapni, ami új, szokatlan, idegen. *Izlés* kell az íróban. Csak az újítsa, akiben izlés van. Az ellenzékben rendszeren az nincs. Az idegen hatást nem kerülhetjük el. Még egy nemzet sem vitte elő irodalmát a nélkül, hogy izlést, szólást ne kölcsönzött volna azon népektől, melyeknél a tudomány és mesterség már virágzott. Mi szeretünk haladni, de helyünkben kimozdulni nem merünk. Hova jutunk így? A németeknél is voltak rémüldözők, de az írók nem gondoltak velük. Klopstock, Lessing, Wieland, Goethe, Schiller, Voss mennyi graecizmust és gallicizmust vittek be nyelvükbe! és a Hans Sachséhoz mennyire hasonlatlanná tették a nyelvet neologizálásukkal! Mért ne lehetne nálunk is így szólani a társas nyelvben: „Van szerencsém...“, vagy „láttam jönni“? Fontos a nyelv törvénye és a szokás, de egyéb érdek is van. Tudni a nyelv törvényeit szükséges, szükséges azt is tudni: mi van szokásban; de azt is szükség tudni: mi adhat helyi díszet a stílusnak, és nem kell feledni, hogy kevés szabály van kivétel nélkül. A szabálytól eltérés sok helyen stilisztikai trópus vagy figura, nem törvénysértés. Ám ez a szabadság csak azoknak való, akik a nyelvet tanulták és tudják. Aki nem tudva, nem akarva, szorultságból hibázik, azt a szabályokra kell utasítanunk, az a stílus mestereihez járjon iskolába: Révaihoz, Pázmányhoz, Káldihoz, Zrínyihez. A német filológusok kommentárjai Horatiusban mennyi újítást mutatnak ki! Figyelemreméltó ellenvetés, hogy más a római írók görögössége, mint a magyar nyelvbe áthozott német vagy francia szólások, hiszen a két nyelv rokon volt. A mi nyelvünk keleti nyelv, más a génusza, mint a nyugatiaknak; szűz arcát ne kendőzzük tehát

nyugati pirosítókkal. Be kell hatni a nyelv természetébe, annak rejtett szépségeit kell kifejteni, eredeti szépségeit elővarázsolni; nem fordítani kell, az csak rontja a nyelvet, hanem eredeti munkákat írni, így lesz magyar iskolánk. Keletre vissza! — mondja Kazinczy az így érvelők képében —, nem nyugatra! Követni fogjuk a tanácsot — feleli rá —, mert nem egészen helyes intéseikben van valami igaz és gondolt is; de engedjék meg, hogy mielőtt a képzőművészetben a nem európai, hanem magyar iskola létesítése végett az Ural hegyei felé vennők utunkat — ó, ott igen szép festmények, szobrok, paloták, gyönyörű zeneművek vannak! —, mi a Vatikán és a Campidoglio és a Louvre felé mehessünk. Nekik a Don felé szerencsés útat és gazdag zsákmánnyal megtérést kívánunk.

A nagy fölénnyel írt sorokon meglátszik a sok gondolkodás a tárgyról, de a határvonal az eredeti szépség kifejtése és a kölcsönzés közt nem szabatos. Az eredetiség fontos érvét Kazinczy inkább elüti egy félig találó élcecel, semmint elemzi. Hogy csakugyan lehet a magyar nyelv saját szépségeit kifejteni, azt már Kazinczy életében megmutatta Vörösmarty nyelvgeniusza; bebizonyult, hogy nem szükség sok anyagot is áthozni az idegen nyelvek készletéből, elég onnan hatást, ösztönzést venni. Viszont igaz, hogy Berzsenyi tömör, harmonaszavú dikciója és Vörösmarty gazdag, bársonyfényű nyelve is idegen versalakokban képződött ki, idegen stílusminták kereszteződésével. Arany szókinésében alig van nyelvújítási szó, de ez a szép, nemesen népi és művészi eredeti magyar előadás alig lett volna lehetséges Gvadányi korában. Nyelvünk a fenség, a kellem, a jellemzetesség, a hajlékonyság változatait abban az iskolában tanulta meg, melyet Kazinczy és társai nyi-

tottak a prózai és költői előadásnak. Igaz, hogy Kazinczy túlságosan heroikus tornát végeztetett a magyar irodalmi nyelvvel, aminőn egy más nyelv sem ment keresztül. De ezzel inkább saját művei fennmaradásának ártott, ellenben felrázta a szendergő stílusérzékét. Ő utána már lehetetlen volt a XVIII. század módján írni. Amint beszéli, fogsága előtt úgy tanulmányozta a stílust, hogy Marmontelnek hol egyik, hol másik darabját lefordította és csak akkor hasonlította össze Báróczy fordításával, mikor már jobbá tenni rajta semmit sem tudott. Egyszer azután az az ötlete támadt, hogy ugyanazt olyan magyarságba öltözteti, aminőt a Báróczy gáncsolói tartanának jó fordításnak és jó magyarságnak. Megmutatta ezt a stúdiumát Daykának, s az «csaknem kiömlött nevéttében». — Mind a két fél álláspontjában volt igazság, de a fődologban Kazinczy-nak volt igaza.

Báróczy életrajzában kiegészíti előbbi fejtegetéseit, s főleg az újítás hasznát fejti ki. A szokás elvére nézve ezt mondja: A nyelv dolgában nem a *szokás* a főtörvény, hanem a *nyelv ideálja* (mondhatná akár: ente-lecheiája), hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója* (= kifejezője) mindannak, amit a lélek gondol és érez. De ennek érzésére komoly tanulás, elfogulatlanság, idegen nyelvek ismerete és dolgozgató gyakorlás vezet el bennünket. Mit nyerünk, ha a puristák tanácsát fogadjuk el? Azt, hogy nyelvünk megmarad eredeti tisztaságában, — de míveletlenségében, durvaságában és szegénységében is; hogy természeti erejét kifejti — fogja azt a neológia útján is (úgy is lett); arcát idegen kecekkel nem tarkítja el — ez vétek is lenne, de hát a német el van tarkítva a francia kecekkel? végre nyelvünk az lesz, ami volt —

de mikor volt? a Gyöngyösi idejében? a Tinódiéban és Pesti Gáboréban, vagy a *Latiatuc*-ében? — És mit nyerünk, ha azt cselekszük, amit minden lelkes író cselekedett még, t. i. újítunk? Azt, hogy nyelvünk lerázza a műveletlenség szennyét, kifejtí természeti erejét, előkél sajátos szépségében és ezt idegen, de elfogadható szépség által neveli, fertelmes hosszúságú szavaink farkát elnyesi (reménység — remény, békesség — béke, háladatosság — hála, kellemetesség — kellem, csinoság — csín, árnyék — árny); a rüt alakúakat szebbekké változtatja, a beszédnek könnyűséget, felsőbbnemű költői díszet ad; nyerjük azt, hogy oly fogalmaink, melyeket eddig idegen szókkal vagy épen nem tudtunk megnevezni, esetleg valamely közelálló fogalom nevével jelöltük meg, nevet kapnak s így tudományt művelhetünk magyarul (*Wesen* nem *valóság*, hanem *lény*; *Geist* nem *lélek*, hanem *szellem*; *Stoff*: *anyag*, *statua*: *szobor*, *Reiz*: *kecs*, illetőleg *inger*); nyerjük azt, hogy szólásunk a köznapi beszédmódtól eltérve, nemesebbé lesz, erélyt, szabatosságot, kellemet és zengést kap, végül többszínűséget is. Felér-e ennyi haszonnal az, amit a puristák ígérnek? Minden jobb, minden lelkesebb író teremt szólásokat. Nem bitorlás-e ez? Szókat *erővel* származtatni is vétek már, hát még teremteni? Kazinczy elismeri, hogy a nyelv szentebb birtoka az egész nemzetnek, mint hogy kénye-kedve szerint illethesse mindenki, legfőkép minden avatatlan ember. De az író vesz erre szabadságot, onnan, ahonnan a hadvezér, aki felsőbb parancs nélkül megveri az ellenséget, ahonnan a hangszerek tökéletesítői veszik a maguk eszméit: vesz ihletéből és a kifejezés szükségének érzéséből. A nyelveket a beszélő népek teremtették, de a már kész nyelvet nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók töké-

letesítik, mint már Wieland kimutatta Adelunggal szemben. Ha az új szó múlhatatlanu szükséges és jóhangzású, ha az író tapintattal él vele és szép szövegben használja, a közönség szívesen hozzászokik.

Nagy súllyal estek mérlegbe a neológia mellett a kiadott művek is: Dayka és Báróczi munkái, Kazinczy Poétai berke, és az új tünemény: Berzsenyinek ugyanez évben megjelent versei, fenséges, újszerű, mégsem erőltetett nyelvükkel. De az orthológia is mindjobban tömörült, többfelé is, így Debrecenben, ahol Fazekas Mihály is Kazinczy ellen foglalt állást már az Arkádia-pör óta; még nagyobb számmal gyülekeztek Kazinczy ellenfelei túl a Dunán: Téli Takács József, a Bacsányi barátja, Ruszek József hahóti apát, filozófiai író. Hozzájuk állt a bírálatért neheztelő Kisfaludy Sándor, Horváth Endre, Verseghy Ferenc. A viharfelhők gyűltek, s egy fiatal író, Somogyi Gedeon veszprémmegyei esküdt *Mondolat* címmel 1813-ban kiadott egy füzetet, *Dicshalom* helynévjelzéssel, amely láthatólag a *Széphalom* név neológus paródiája. Magvával Szentgyörgyi-nek nem Kazinczy ellen intézett szerkesztménye szolgál, melyet Somogyi a szerző tudta nélkül használt fel egy túl a Dunára került kézirati példányból. A szöveg alá a közlő jegyzeteket rakott, a szótárt is kibővítette, elül pedig megtoldotta ajánlással és Vezérszóval. Ezekben már Kazinczy stílusa van parodizálva; pl. az ajánlás „Édes Angyalném!” megszólítással kezdődik (Kazinczy hozta be ugyanis a ‚barátné’ szót). Ajánlva van a füzet «Zafyr Czenczinek, kedves cousinémnek, mívelt lelkű onkelem jó leányának». A szövegben is Kazinczy szólásai, fordulatai vannak olykor ügyesen utánozva, még többször ízetlenül túlozva. Jut benne egy-egy vágás másoknak is, mint Berzsenyinek. Méltatlanság volt

Kazinczyt a kontár újítókkal, Vandzával, Folnesiccesel összefogni. Vastag tréfa volt főleg a címkép, amely egy férfialakot ábrázol, amint koszerús fővel, a dicsőség kürtjét fúva, számárháton a Parnasszus felé lovgol, a koszorún lepke; az alak nem épen Kazinczy képe, mert bajusza is van, de hogy őt kell érteni, jelzi az oldalán függő lant és gitár és a szabadkőművesség jelvényéül egy háromszög. A lant, és a lepke, mint a halhatatlanság szimboluma, a Poétai Berek címmetszetről van véve. — A röpirat nagy feltűnést keltett. Kazinczy ellenfelei közül sokan kárörömmel olvasták, Ruszek a gróf Festetics asztalánál a saját filozófiai munkájával együtt osztatta szét. Sokan megbotránkoztak. Még Kisfaludy Sándor is kijelentette, épen Ruszekhez írt levelében, hogy nem tudott előre a dologról.

Kazinczy nem méltatta válaszra az iratot. Tanítványai: Szemere Pál és Kölcsey adták ki rá a *Felelet*-et 1815-ben, hogy ellensúlyozzák a Mondolat hatását. A füzet tartalma egy sor paródia, a ferde ízlés minden fajtája után. Utánozva van a Hőgyészi Hőgyész Mártonok modora, a Búsongó Amor erőlködő újítása, a debreceni grammatika nyelvészeti felfogása; van *e*-hangzós vers, leoninus vers, Lukáts Miklós-féle mérték nélkül zörgő sapphói vers, van a szóújítás védelmére Dugonics népiességével írt cikk. Elül egy szókimondó magyar öregúr lehordja két levélben a Mondolat kiadóját, mint unokaöcsét, amiért a jó magyar írókat támadja; viszont Zafyr Czenczi mint fiatal özvegy arról biztosítja bácsiját, a kiadót, hogy ő gyomrából utál minden újítást, néhai férje hiába próbálta újabb társadalmi műveltségre nevelni, neki bizony jobban tetszik a cigányzene minden operánál, kéri is édes bátyját, láto-

gassa meg, tanácsadóra lenne szüksége, mert az özvegyi állapot valóban terhes. A paródiák többnyire Szemere-től valók. Az első cikk, Kölcseyé, komoly és tárgyilagos hangon Somogyi Gedeon életrajzát adja és a **Mondolat** kiadásának lélektani okát keresi, sőt jóindulatúlag magyarázza és menti a kiadó pajkosságát veleszületett szatirizáló természetével és kollégiumi hiányos nevelésével. A **Mondolat**ról úgy ítél, hogy ügyes és hasznos munka lehetne, ha jó szempontból fogta volna fel a dolgot, t. i. ha csak a jogtalan és ízléstelen újítást támadja. Mégis éppen Kölcsey vont hibáztatást a **Feleletre** két szempontból. A cenzúra nem engedte Somogyi nevét említeni s ekkor Szemere Bohógyi Gedeonra változtatta a nevet. Ez illett a paródiák szelleméhez, de nem a Kölcsey tárgyilagosságához, s az ő cikkét mindjárt leszállította a „Zafyr Czenczi“-féle csúfolódás színvonalára. A másik bajt egy véletlen okozta. Kölcsey úgy tudta, több helyről is, hogy Somogyi Gedeon már nincs életben s azért életrajzát halálának és temetésének elbeszélésével fejezi be. Csak a könyv megjelenése után értesült, hogy Somogyi még él. Így a Kölcsey komoly cikke, mely irodalomtörténeti adaléknak volt szánva, a valónál ízetlenebbnek és durvábbnak tűnt fel, élő ember holtta nyilvánításának. Mivel pedig Kölcsey és Szemere neve nem került a címlapra, csak a bevezető cikk alatt volt egy K. betű (Kölcsey), többen Kaiznczyt vélték szerzőnek, pedig neki semmi része sem volt a kiadványban. Somogyi csak 1819-ben felelt, de hatást már nem igen tett. Kölcseyről igen élesen nyilatkozik, kijelenti, hogy ő az újításnak nem ellensége, a **Mondolatot** nem értették meg, a rézmetszet nem Kazinczyt ábrázolja. A latin, görög, német, francia nyelven olvasó, de kissé fejletlen ízlésű író két évvel

erre csakugyan meghalt, mint megyei levéltárnok. — A Felelet paródiáinak megvolt a hatása.

El közben történt a kilenc kötet közrebocsátása, melyekben Kazinczy újítása tetőpontjára lépett. Egy híve, Helmecezy Mihály, a merész szóalkotó, Kazinczy példájára szintén kalaúz-értekezést toldott Berzsenyi verseinek újabb kiadása elé s izgatta vele a szenvedélyeket. Röpködött a nyelvrontás vádja. Két könyv is jelent meg Kazinczy reformja ellen. Az egyiket egy tudós nyelvész írta, Beregszászi Nagy Pál, aki vagy húsz évvel azelőtt egy nagy tanultságra valló, de módszer nélkül írt könyvében a magyar nyelv rokonságát kereste a keleti nyelvekkel. Most a helyes szóképzés törvényeit vizsgálta latinnyelvű munkájában. A nyelvszokást állítja fel törvényül és szemére veti az íróknak, hogy az öregek épen úgy nem értik őket, mint Izsák pátriárka nem ismert rá megváltozott alakú fiára. — Sipos József szentesi tanár, később békési református pap, *Ő és új magyar* című munkájában szintén a szokást teszi bírónak, kikel a nyelvrontás ellen, mint amely az igaz magyar szók helyett új szókat farag, pl. *szorgalmatoság* helyett *szorgalom*, *diadalom* helyett *diadal* stb., a meghonosodott idegen eredetű szókat kiküszöböli, ellenben az ismeretlenebb, de különleges jelentésű szókat meghagyja.

Kazinczy a két könyvről bírálatot közölt a Tudományos Gyűjtemény 1817-i utolsó kötetében. Nagy fölényben van. A két szerző a kérdés irodalmát sem ismeri, nem olvasta Kis János és Pánczél Pál kinyomtatott pályaművét a magyar nyelv kiműveléséről, se Kazinczy fejtegetéseit a Dayka- és a Báróczi-kiadásban. Ezeket kellett volna cáfolniok, mert ezekben van a támadás az orthológia ellen. A helyett Sipos teletömi értekezését

Ciceróból és Horatiusból vett idézetekkel; Beregszászi pedig az etimológia törvényeit fejtegeti s annyira tájékozatlan, hogy íróinkat csak a Mondolattól ismeri, Baróti Szabó és Pápay Sámuel nevét 1815 áprilisban hallotta először Kazinczytól, amikor — tán Kulcsárnál — beszélgettek. Beregszászi szükségtelenül tanítja az írókat, mert ők tudva és akarva távoznak el a szokás és az etimológia törvényeitől. Okolják az Izsákok magukat, ha nem látnak. «A *szépiró* nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása *szép* legyen — mondja Kazinczy —. Valami ezen igyekezetét segíheti, az neki mind szabad, akár engedi a *grammatika és a szokás, akár nem.*» Beregszászi azt a tételt állítja fel, hogy a szokás uralkodik a nyelvben, az író semmiképen. «Soha még hamisabb tanítás adva nem volt — feleli Kazinczy —. Sőt az író *parancsolja, hogy úgy legyen s úgy lesz; sőt az író szokássá csinálja, ami szokás nem volt.*» «A jó írónak abban áll egész kötelessége, hogy azt merje, ami nyereségére lesz a nyelvnek; a jó olvasóé abban, hogy mindazt tűrje, ami nyereségére lesz a nyelvnek. S ne feledjünk — teszi hozzá szellemesen —, hogy valamint van jó író is, rossz író is, úgy jó olvasó és rossz olvasó is van.»

Csalhatatlanoknak nem tartják magukat az újítók, maguk is javítják dolgozataikat az új kiadásokban. Sok darabosság van náluk az újítás miatt. De kérdjük elfogulatlanul, úgymond, melyik út vezet bennünket a tökéletesség felsőbb fokáig: az-e, amelyen Péczeli ment, vagy az, amelyet nekünk a metrikus triumvirek és Báróczi, Bessenyei, Ráday nyitottak? Péczeli, mint a németeknél Adelung, azt a könnyen érthetőséget kereste, amely igen is közeljár a lapossághoz; emezek erőt, tisztaságot, gazdagulást, szebb zengőséget, csínt. Pedig Péczeli is neologizált, csak hogy keveset, míg ezek sokat.

Merészek is voltak, követőik tovább is mentek a kelleténél. De történt-e valaha reform elhibázott kísérletek nélkül? Hadd „rontsák“ a nyelvet a kísérletezők, a lelkes írók fogják tudni, melyik vezért kelljen elfogadni, és irodalmunk haladni fog. A nyelv úgysem marad mindig egy, a változásokat mindig kezdi valaki; ha a kezdés tetszik, sikerül, ha nem tetszik, elakad. Ne feledjük, hogy nem mind rossz az, amit kárhoztatnak és nem mind jó, amit a jelenkor javall, csodál; olykor a későbbi idő hozza meg az igazolást. Ami a bántásokat illeti, azokat el kell szenvedni, ha szeretjük a hazát és a nyelv ügyét. A szokást mondják a nyelvtan mellett törvényadónak; de kell *acre iudicium*, azaz ízlés is. Sipos a Debreceni vidékén lakó nép nyelvszokását teszi mértékké. A „nyelvrontók“ is tisztelik a szokást, de azt, amelyet részint az idő, részint a jó írók hoznak be.

Tán részletesen ismertetjük e vitákat, de ezek a mi mai nyelvünk megalakulásának okiratai, s annyi ez érvelésben a szellem, hogy érdemes, sőt tanulságos ma is olvasni. — Kazinczy a cáfolat után mintegy közvetítő javaslatot is tesz.

Se a szokás hívei nem kívánhatják, ha nem túlzók, hogy a nyelv ne változzék, se a nem túlzó újítók, hogy nyelvünkől egészen más nyelvet csináljunk. Az újításnak a következő elveit állítja fel:

1. Ami a nyelvben meg nincs, az szereztessék meg, nem azért, mivel megvan más nyelvben, hanem mivel nekünk is szükségünk van rá, s talán halaszthatatlan szükségünk;

2. ami a nyelvben homályos és kétes értelmű, világossá és kétségtelen értelművé tétessék;

3. ami szennyet a nyelven míveletlenség vagy tévedés ejtett, elháríttassék róla;

4. ami kedvetlen hangzású, kedves hangzásúvá válik, —

mindez oly mértékben, hogy a szükségesen felül még gyönyörűségeire valóval is bírjunk, még pedig, ahol helye van, a bőségig. (Érti azt, hogy legyen választék. Ez esztetikai szempont.)

Egyébiránt, ami a nyelvben kár nélkül megmaradhat, ahhoz nem kell nyúlni; szépségeit, melyek még becsebbek azért, mert az ő külön szépségei, idegen szépségekkel is gyarapítani kell; irodalmunknak legyen nemzeti bélyege és színe, de mégis olyan, hogy költőink és prózaíróink remekművei a *szépnek* örök példányaihoz, a régibb és újabb irodalmak remekeihez, mint testvéreik vagy tanítványaik, hasonlók legyenek. — Ez az, amit a szónak tisztos értelmében vett neológusok elérni törekednek.

Ezek a fejtegetések igazak. Hiszen ahogy a tömeg egyénei kezdhetnek a nyelvben újításokat, épúgy kezdet az író; miért legyen neki kevesebb joga, mint bárki másnak? Sőt több oka és joga van. Az alkotás hevében kifejezésre van szüksége. A teremtő ihlet és a szükség tetszővé teszi az új kifejezést és szuggesztív erővel terjeszti; a költők jellemzetes kifejezései közkinccsé válnak. De a hideg úton kieszelt szólások, idegen nyelvekből szárazon átvett kifejezések csak tarkítják, darabossá és idegenszerűvé teszik a nyelvet. Kazinczy a maga írói gyakorlatában sokszor járt el ihlettel, sokszor azonban mesterkedett is, és stílusában fény, csín, rövidség mellett sokszor fesz érzik. Ez azonban később jobban-jobban enyhült.

Ez a bírálat kezdte már közelebb hozni az ellentétet egymáshoz, melyet időközben Kölcseynek Csokonairól és Berzsenyiről megjelent bírálati is fokoztak. Ka-

zinczy maga is belátta, hogy a kilenc kötetben megszire ment és mérsékelni kezdte magát, annál inkább, mert oly lelkes tanítványa, mint Kölcsey, és barátjai, mint Kis János és Dessewffy, megsokalták túlzásait. Kölcsey 1817 június 14-én őszintén megírta neki: Az ilyeneket: *phantasieimet*, lehetetlen botránkozás nélkül nézni. De ha az efféléket törli Kazinczy, akkor az *alabaszter, tempel* és más effélék is töröltessenek. — Újabb támadások jelentek ugyan meg a Tudományos Gyűjtemény 1818-i évfolyamában N. (Horváth Endre) és *Füredi Vida* (Téti Takács József) részéről; de már a dunántúli ellenzék széttöredezett, az 1818-i helikoni ünnepen szellemben a széphalmi mester is jelen volt.

Mindezért Kazinczy hajlott gróf Dessewffy József és Horváth Ádám tanácsára, hogy az ellentéteknek most már az elsimitására kell törekedni. Egy új tanulmányban aranyhidat épített ellenfeleinek és — önmagának. A dolgozat a Tudományos Gyűjtemény 1819 novemberi számában jelent meg, címe: *Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél*. Kitűnően van írva, nem támadó éllel, mégis elevenen, a tárgyon való teljes uralkodással, meleg ügyszeretettel, bölcs mérséklettel, oly csinnal és fesztelenül, mint közvetlen hangú levelei; már előadása is példája a túlzástól megtisztult és mégis új prózának.

Előadja, hogy mindenütt, ahol irodalom fejlődik, a nyelvnek eszközökre van szüksége, épúgy, ha az irodalmi nyelv alsóbb fokról felsőbbre lép, kivált ha idegen irodalmak versenye nagyon érezteti az elmaradottságot. Ilyenkor haladók és veszteglők pártja alakul mindenütt. Nálunk most áll a nagy per, s a mi széptüztű nemzetünk ezt a pert is hévvel viszi. A nyelv egyik legféltőbb kincse, egyik legfőbb dísze a nemzet-

nek; a nemzeti léleknek egyrészt igen szép képe, másrészt hű fenntartója. Szent hazafisággal szereti ezt mind a két fél. — Ahogy fejlődését kezdte Telegdinél, Pázmánynál, Káldinál, Zrínyinél .. hova nem jutott volna „a minden új nyelvek legszebbike“, a mi nyelvünk! De Pázmány után a szélesen magyarázó, mindent mindenkivel megértetni akaró stílus véget vetett a fejlődésnek. Csak nemrég kezdődött az új lendület; Kazinczy és felei egyesítették a két kezdőtől: Báróczi-tól és Barótitól ajánlt szereket, tehát a modern külföldi és az antik példákat. Füredi Vida e csoportban Kazinczyt tiszteli meg a neológia vezérének gyűlöletes nevével. Ki a vezér — az a dolgot se jobbá, se rosszabbá nem teszi. De ha szabad volt a római mezőkön szedni virágokat (a klasszicisták stílusát ugyanis nem érte hibáztatás), mért ne volna szabad az új népek mezein is, ha azok a virágok szépek? Nyelvünk különbözősége nem akadály; gondolkodásban és nyelvben évszázadok során közelednek egymáshoz a politikai, vallási, művelődési és társadalmi érintkezésben levő nemzetek.

Áttér a neológia és ortológia ütközőpontjaira. Az ortológusok az ízlést ingatag alapnak tekintik és az egységet hangoztatják. Ez épen a baj. Minden stílusnemnek más-más szavai, szólamai vannak; ami a templomi beszédben nem jó, az jó lehet a regényben és színpadon, és megfordítva. A nyelv annál tökéletesebb és elkészültebb, minél több színváltozata van, ha minden tárgyat a neki megfelelő színnel adhat elő. Mélyenjáró megjegyzése az, hogy az ortológusok az egység egységére törekszenek, ami csak a spekuláló filozófus káprázolataiban találtatik; a természet mind a testi, mind a lelki világban mindent a különbözőség egysége (concordia discors) által tenyészt és tart fenn; — a neoló-

gus ezt az elvet követi. Aki az ízlés bizonytalanságát emlegeti, gyanúba hozza magát a filozófusoknál. (Talán Kantra gondol itt, aki az ízlés törvényszerűségeit felállította.) Hivatkozik más nemzetek nyelvújítására. Végül megfogalmazza a neológia újabb iskolájának elveit. *Jól és szépen az ír, aki tüzes orthológus és tüzes neológus egyszermind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával.* Hamisan lépni a táncban annak szabad, aki táncolni igen jól tud és akit a grácia látatlanul körüllebeg.

És mi szabad az írónak ezen iskola értelme szerint? A fentebb nemben mindaz, amit minden nyelvek *ideája megkíván, a magyar nyelv természete* (örök szokása s törvénye — teszi hozzá) *világosan nem tilt, a régi és új klasszikusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség múlhatatlanul parancsol.* Azon nemekben, ahol az író mindenkire szól, az szabad, amit minden olvasó javallhat.

Nem huny szemet a neológia hibái előtt sem, ezeket is osztályozza. Cikkét egy szép hitvallással fejezi be: A mi nyelvünk rokonok nélkül úgy áll a többi nyelvek közt, mint a phoenix az ég madarainak számában. Minden új nyelvek közt maga ez zengheti el egész tisztaságában a görög és a római lant mennyei zengzeteit, igen nagy mértékben már most is utólérheti a görög nyelv bájjait, a rómainak méltóságát, az olasznak hevét, a franciának könnyűségét, az angolnak és németnek erejét. Még idegen hódító is védelmébe fogadná, ha csak nem barbár. Mi ezt a nyelvet akkor is szeretni tartoznánk, ha nem volna ilyen szép. Műveljük, gyarapítsuk tehát!

Kazinezy böles mérsékletével megszerezte a méltóság elsőbbségét is, amely oldalról gróf Teleki László és

Kölesey féltették. Tanulmánya általán jó hatást tett. Lényegében a vita ezzel el is dőlt. Gróf Teleki József *Jutalomfelelete* a magyar nyelvről, melyet több más-sal együtt Horvát István 1821-ben adott ki, szintén egyeztető szellemben szól.

Mikor irodalomtörténeti művekben felsorolják a nyelvújítás módjait, leginkább a szóújítást tartják szem előtt. Kazinczy nyelvújítása, mint elsősorban stílus-újítás, egyéb módszerekkel is élt. Ő végleges álláspontján ekkép részletezi a helyes újítás módjait:

«A neológus a nyelvet szűknek és céljaira el nem készültnek találván, nem elégszik meg a szokottal, hanem mindazt, ami a beszédnek erőt s szépséget adhat, keresi s elfogadja.» — Kerüli az olyan idegen szókat, melyek jelentéstartalmának ismeretét nem kellett más népektől tanulnunk; azért kerüli, mert az idegen szó tarkítja a beszédet, szellemi szegénység jele is és sérti a nemzeti büszkeséget. Más az, mikor a jelentett dolog ismeretét másoktól vettük és olyanokhoz szólunk, akik ezeket a szójelentéseket ismerik, pl. triposz, glória (dicsfény jelentésben); az ilyenek használata bizonyosság, hogy amit máshol mindenki ért, mi is értjük (tehát itt főleg a nemzetközi szókra gondol). A neológus szokásban nem levő szókkal és szólásokkal él; szókat csinál, a készeket, de rúttakat szebbekké teszi, a kihaltakat sírjaikból előhossa, az alkalmas jelentésű szép hangzású nyelvjárási szókat irodalmi szókká avatja; a gyökerekkel inkább él, mint a származékokkal; új syntaxissal szövi szavait; periódusa tagjait szabadabban, merészebben, gyakran idegen példák szerint rendez, az idegen szólásokat magyar szólásokká változtatja, s nem azt nézi, hogy más valaki szólott-e már úgy, és az uralkodó szokás azt javasolja-e, engedi-e, hanem hogy lehet-e úgy

szólani? és az a műnem, amelyben szól, az a hely, ahol szól, szokatlan mondását engedi-e, kívánja-e, a beszéd így erőt és szépséget nyer-e? — Az idegen szólások átvételén kívül helyeselhető elvek.

Ekkor az *erő* és a *szépség* stilisztikai ideálja. Az az igazán szép — úgymond — ami a görög és római módhoz hasonlít. Nekünk mindig csak a síma, folyó, természetes kell; azoknak *szép* és *erős* kellett.

Kazinczy agitátori szerepe 1821-ig egészben be volt végezve, a magyar irodalom legnagyobb harca megvívva, az irodalmi élet megindítva. Kazinczy megfelelt küldetésének.

AZ UTOLSÓ ÉVTIZED.

1821—1831.

Kazinczy teljes szellemi erőben éli utolsó évtizedét is. De nagy változásokat lát. Megmozdul, ami eddig mozdulatlannak tetszett.

Új idők jönnek új nemzedékekkel, új ízléssel, új eszmékkel, de nem Kazinczy vívmányainak lerombolásával, hanem átvételével, biztosításával és azok alapján. Jó, hogy megjöttek az új idők.

Feltűnik az irodalom új vezére, Kisfaludy Károly, aki az ország természetes középpontját, a fővárost teszi az irodalmi élet székhelyévé, 1822-ben megindítja az új nemzedék organumát, és nemsokára az Aurora-kör kezébe megy át a szépirodalom irányítása. E körnek díszé Vörösmarty, akit később a magyar költők királyának neveznek.

Megalakul az Akadémia is 1825—30 közt, s a szellemi élet irányítása intézményessé válik.

Felébred és megerősödik a nemzeti élet és 1825-tel megnyílik Magyarország reformkora.

Feltűnik a nemzet egyetemes reformjának vezére, Széchenyi István, a legnagyobb mozgató, aki föllendíti a szellemi életet is, tehát folytatja Kazinczy művét, de a nemzet gazdasági, társadalmi és politikai reformját is hatalmas kézzel megindítja.

A magyar nyelv a század második negyedében gyors ütemben elfoglalja jogos helyét iskolákban, tudományban, igazságszolgáltatásban, közigazgatásban, társas életben.

Biztosítva van a magyar műveltség és a magyar nemzetiség sorsa. Kazinczy nemzedéke kiköthet a parton, átmentette a nemzeti nyelvet, műveltséget, nemzetiséget egy hosszú válságon. A part az új nemzedék, mely megnövekedett számmal, új erővel, szélesebb arányokban, a felébredt nemzeti szellemtől támogatva folytatja a nemzetépítés munkáját.

A klasszicizmust az irodalomban már Európa-szerte felváltotta a romanticizmus. Nálunk is ennek jegyébe lép át az irodalom. Lassanként a klasszikus versformák ki is mennek divatból. Az általános emberi mellett a nemzetit is felkarolják a költők, tárgyban és stílusban. Nem a fordítást tekintik főfeladatnak, eredetieket írnak elsősorban.

De merev szakítás a multtal nincs. Az új nemzedék magáévá teszi Kazinczy legfőbb vívmányait. Elfogadja a nyelvújítást s ezzel végleg szentesíti Kazinczy művét. Vörösmarty olyan dús szépségű, zengzetes költői nyelvet alkot, mely mintegy kinyilatkoztatáskép hat, s megvalósítja a csodát, amiről Kazinczy álmódott, hogy a nyelv új legyen s azért magyarnak maradjon. Kazinczy maga is bámulja s majdnem irigyli ezt a tüneményes nyelvet. Elfogadja az új nemzedék a versújítást is, a nyugateurópai versformát, sőt azt is gazdagabban képezi ki; a déli formák közül a szonett és ritornell mellé behozza az ottava rima-t, a triolettet, a madrigalt. Kazinczy ifjúkori törekvése tárgyait, a színműirodalmat és a széprózát fellendíti. A kritikát is intézményessé teszi. Az új nemzedék hódol is az ősz vezérnek. Kisfaludy Károly meghívja az Aurora munkatársai közé, s végig levelezésben marad vele. Művein tanulja meg a magyar toll művészeibb kezelését, s egyes neologizmusain látszik a küzdelem: „hare

tüze lángítá bizton viadalra kikelted“ stb. Bemutatkozik Széphalmon levél útján Toldy, Bajza, Vörösmarty, Zádor is. És a mestertől ők is hatást vesznek. Toldy kezdetben annyira nekiszelesedett a neológiának és idegenszerűségnek, hogy Kazinczy és Kisfaludy Károly is megsokalták. Bajza fiatalkori prózáján erősen érzik a kazinczyzmus. Vörösmarty azt írja, hogy Kazinczyé a pálma nyelvünk fejlesztésének korszakos munkájában.

Maga is látta az eredményeket és méltó elégtételt érzett, ha egy és más jelenség nem volt is kedve szerinti. Hasonlíthatatlan tiszteletben állott. Régi ellenesei is kibékültek vele, így Kisfaludy Sándor és Horváth Endre. Ez utóbbi azt mondta róla 1824-ben, hogy ízlésben most is Kazinczy a legelső.

Egészen véve boldognak érezhette volna magát, de sokszoros fenséges örömét sötét árnyékként kísérte vagyoni romlása. Amily gyönyörű emelkedést vett a tőle szolgált közügy, époly fájdalmasan hanyatlott anyagi helyzete. Perére sokat költ, többször kell Eperjesre utaznia, később hosszabb ideig tartózkodnia Pesten a per sürgetése végett. S mikor nyertes lesz, nem érvényesítheti jogait. Már az utolsó évtizedet igen súlyos helyzetben éli. Kisebb gyermekeit nem neveltetheti többé olyan gonddal, mint az elsőket, nem tarthat mellettük nevelőnőt, zongoramestert. Nagyobb gyermekeit barátai veszik magukhoz. Leányát karácsonyra sem hívja haza, mert otthon csak szükségét látna. Olykor már tél közepén kiürül élesztára. Hitelezői zaklatják, megaláztatásokat szenved. Önfeláldozó nejének lelkiereje is fogytán van. Desseffy időnként kisegíti gabonával és pénzzel, más jóbarátai is juttatnak hozzá segélyeket, de ezek gyökeres orvoslást nem hoznak. Utolsó éveiben már zálogba

kell vetni birtokát, maga mint bérlő él a saját portáján.

Szükségből is, nemcsak kedvből vállalja el 1821-ben Zemplén vármegye levéltárának rendezését. Ez a munkája négy-öt évig eltart s olyan buzgósággal végzi, hogy olykor napokig ki sem mozdul a megyeházából, a feleségétől beküldött hideg ételeken él, az ebédre való meghívásokat sem fogadja el, hogy időt nyerjen. Aki ma bemegy a sátoraljaújhelyi megyei levéltárba, az iratkötegeken és tokokon Kazinczy Ferenc kézvonásait látja. A thékák ma is az ő jelzésével, számozásával és latinnyelvű felirataival vannak ellátva. Ugyanő szerkesztette a levéltár elenchusát becses jegyzetekkel. Gyönyörködik a szem a pontos szép munkán, de elszorul a szív arra a gondolatra, hogy a magyar irodalom nagy alapvetője hajlott korában így volt kénytelen keresni családjá kenyerét. De neki ez a munka is öröm és tanulság volt. A régi perek és határozatok lapozása közben történelmi érdeklődése sok érdekes anyagra bukkant.

Az irodalmi életben azonban most is tevékenyen résztvett. Még mindig világítótornya volt irodalmunknak. Támogatta a szépirodalmi évkönyveket: a Hébét, melyet Bécsben Igaz Sámuel adott ki s mely az ő tekintélye alatt állott, és az Aurorát, továbbá a folyóiratokat: a Tudományos Gyűjteményt, a Dessewffy József pártfogása alatt álló Felsőmagyarországi Minervát és Szemere Muzáronát. Levelezése még most is nagyon élénk, kivált 1825-ig. Újra leveleket vált Kisfaludy Sándorral, Berzsenyivel, Horváth Endrével is. Új barátai közül legtöbbet levelez Toldyval és Guzmicsal. Toldy az összekötő kapocs közte és az Auróra közt; már ekkor gyűjti a Kazinczyra vonatkozó adatokat és *Handbuch* című anthológiájában (1828) díszhelyet juttat neki. Guzmics, a nagyműveltségű pannonhalmi bencés, irodalmi

ügyekről és a keresztény egyházak egyesítéséről cserél vele gondolatokat; ennek a lehetőségét Kazinczy tagadta.

Még vannak viták a nyelvújításról is. Az ő utolsó fontos nyilatkozata ez ügyben Előbeszéde a Sallustius-fordításhoz; ebben Cicero és Sallustius közt párhuzamot von s azután fordító elveit magyarázza, stilisztikai szempontból. A mérséklet benne is megvolt már. És a mérséklést jórészt végrehajtották az új nemzedék jeles írói is. Az újítás még folyt. Szerencsés újító volt Szemere Pál (*jellem, szivar* stb.), sikeres és kevésbé sikeres újító volt Helmezy Mihály, s még a harmincas években is tömegesen gyártott természetrajzi műszókat Bugát Pál. A nyelvművelést az Akadémia vette kezébe. De általában az újítás elve már Kazinczy életében egyrészt diadalmaskodott, másrészt túlságaitól is megtisztult. A költői nyelv megújulását a Zalán Futása végleg eldöntötte. A próza tisztulása kissé lassabban ment végbe, de Kazinczyé mellett ott volt már Kölcsey prózája is, főleg az emelkedettebb hangnemben, és a Kisfaludy Károlyé, leginkább a vígjátékban és a humoros novel-lában. Abba a laposságba többé a próza nem eshetett vissza, melyből Báróczi példájára Kazinczy kiragadta. Az új magyar próza atyamestere Kazinczy.

Érik azonban írók részéről kellemetlenségek is. Ilyen volt az ú. n. Iliász-pör. Kölcsey, mint Iliász-fordító, a maga elsősége védelmében nyilvános óvást emelt az ellen, hogy az Iliász elejének tőle készített fordítását Kazinczy kéziratban rendelkezésére bocsátotta az Iliász szintén fordító Vályi Nagy Ferenc pataki tanárnak, aki Kölcsey szövegének számos fordulatát átvette a maga fordításába, Kazinczy pedig Vályi munkáit a szerző halála után kiadván, az így módosított szöveget közzé is tette, s ezzel elősegített egy plágiumot.

Kazinczy védekezett. Ez az ellentét a mester és a kedves volt tanítvány közt elsimult. Döbrenteivel azonban végleges lett a szakítás 1824-ben. Ezt ő nem igen fájalta; ez egykori híve mindinkább a „fesz és pöf“ embere lett, egyre több tekintélyt követelt magának s egyre élvezhetetlenebbül írt, noha különben tanult fő volt. Döbrentei azonban áskálódott is ellene, Dessewffy és Kazinczy közé éket próbált verni s az akadémiai titkárságot magának szerezte meg Kazinczy elől. Kazinczyra nézve elégtétel is volt, mikor Bajza a *conversations-lexikon*i pörben Döbrenteit megalázta, viszont nem szerette az ősz író, hogy régi barátja, Dessewffy, Döbrentei miatt, szintén éles támadásban részesült.

Utolsó irodalmi pöre nagyon fájdalmas volt reánézve. A kritika, melyet ő sürgetett és igyekezett független szellemű intézménnyé tenni, a fiatalok kezében vele szemben is gyakorolta a pártatlan szabadság elvét. Toldy (G. jegy alatt) Bajza Kritikai Lapjaiban hibáztatta, hogy Kazinczy Pyrker László egri érsek egyik német eposzát, a Szent Hajdan Gyöngyeit fordította és kiadta; két kifogást tett; egyik volt, hogy egy németül író magyar ember és javadalmas főpap munkáját fordításra érdemesítette, másik, hogy a verses művet prózában tolmácsolta. Bántotta ez a támadás Kazinczyt Pyrkerért is, akinek a közre áldozó készségét ismerte, támogatását maga is élvezte, műszeretét tisztelte; de fájt is neki a leckéztetés, hogy öreg napjaiban hazafiságra oktassák és az alakilag hű fordításra tanítgassák. Ezt ő tudta úgyis. Az alaki hűség félretételével is volt célja: a költőies prózát akarta fejleszteni. Nem is nagyon volt szüksége a kritikának épen ezt a könyvet tenni szóvá, volt egyéb tárgya is. Kazinczy utolsó szépirodalmi művében, a Pannonhalmi Útban kímélet-

lenül utasítja vissza ezt a bírálatot. Személyesen is szót váltott Toldyval és Bajzával ez ügyről, mely végre mégis rendbejött. Toldy Kazinczy kultuszának leghűbb ápolója maradt egész életén át. Igen jól esett Kazinczy-nak, hogy a nagyra menendő, akkor még csak tizenhétéves báró Eötvös József az ő védelmére egy vígjátékot írt. Eötvös később Kazinczyról egyik legszebb emlékbeszédét mondotta.

Simitgatja még most is régibb fordításait, a Yorickot, a Galotti Emiliát, de különösen Sallustiust. Ezt a legtöbbet fényesen akarta kiadni, hogy a külső is mutassa jelentőségét a magyar műfordítás történetében. Már említettük, hogy a kiadás jóval Kazinczy halála után jött létre; de az a morális hatása akkor is megvolt, hogy fordítóinkat az eredeti jellemének lehető követésére kötelezte. 1827-ben írja fordító kedvéről: «Legkedvesebb dolgozásom Emilia Galotti, Marmontel és Szalluszt. Nem képzelhetsz munkatűrőbb dolgozót, mikor látom, hogy élőképem érdemli.»

Ekkor írja vagy fejezi be legtöbb eredeti prózai munkáját is. Ezek úgyszólván koronája műveinek. Íróbarátai régibb idő óta gyakran unszolták: miért nem ír eredetieket? Azok sokkal jobban fenntartanak nevét. Biztatták, hogy adjon ki leveleiből egy gyűjteményt.

Hozzá is fogott, hogy egy pár kötetre valót összeállít, s némely levelét átstilizálta a kiadás számára, de utóbb ezt a munkát abbahagyta. Szemere Pál 1813-ban élete történetének megírására szólította fel. „Azt sem szerénységem, sem kevélységem, sem ízlésem nem engedi meg, írta erre Kis Jánosnak. Mely genie tudna ebből egy *művész munkát* dolgozni!“ Hanem jeleneteket akart életéből festeni, levélsorozatban, gyermekségétől kezdve, jellemképeket adni Rádayról, Báróeziról,

Orczyról. E célra visszakérte néhány barátjától leveleit. Családja számára azonban fesztelen formában kezdte írni élete történetét, három ízben is újra kezdte, de megyei szolgálatánál tovább nem haladt vele. Ez önéletrajz azonban töredék voltában is becses forrás. A harmadik szerkezet, 1817-ből, a legbővebb volt, ezt közölte Szemerével, s ennek biztatására átdolgozta a nyilvánosság számára. Ebből lett a *Pályám Emlékezete* című emlékirata, mely memoire-irodalmunk klasszikus alkotása. Megjelent a Vörösmartytól szerkesztett Tudományos Gyűjtemény 1828. évfolyamában és igen nagy tetszéssel találkozott; azután még háromszor átdolgozta. Sajnos, ezt sem vitte végig, csak fogságba jutásáig zárulnak össze szorosabban a multból festegetett érdekes képek, azontúl már nagy hézagok vannak, nősülése elbeszélésével pedig egészen megszűnik a mű. Inkább élete milieu-jét rajzolja benne, mint saját lelki fejlődését, de nemcsak a kortörténeti anyag igen gazdag benne, hanem az íróművészet is elsőrangú. A tárgyában való kedv szuggeráló ereje, az elbeszélés frissesége, a megfigyelések élessége, a jellemzés biztossága, az eleven képek gazdagsága, a szellem és a kitűnő stílus, melynek élvezését csak kevés modorosság zavarja, végül a tárgy jelentősége is Kazinczyt a legkiválóbb emlékirók sorába emeli. — Fogsága történetét ebből kihagyta, de ezt is megírta *Fogságom naplója* címmel; ez a megkapó munka a mostani százados forduló emlékére jelent meg először teljes hiteles szövegében.

Kazinczynak erős történelmi érdeklődése volt, s történelmi kisebb monográfiái, értekezései, főleg azonban életrajzai a magyar történetírás művészi irányának úttörő jeles termékei. Közéleti egyéniségekről és írókról szerzett jellemképeinek és rövid életrajzainak

gyűjteménye újabban *Magyar Pantheon* címet kapott.

Valóságos Luca-széke volt azonban *Erdélyi útja*, melynek megjelenését nagy érdeklődéssel várta az íróvilág és a közönség, mióta az 1817-i Tudományos Gyűjteményben mutatványokat közölt belőle. Akkor kiadó is akadt volna rá, de előbb megküldte erdélyi ismerőseinek, hogy ellenőrizzék adatait és nyilatkozatait; át is dolgozta többször is, és maga is észrevette, hogy ezzel az eredeti szöveg közvetlenségéből sok veszendőbe ment. Ezt is törekedett visszaállítani. E műve is egész hátralevő idejében gondot adott neki, végre sem érte meg, hogy megjelenhessen. Csak 1837-ben látott az napvilágot a *Kazinczy Ferenc utazásai* címmel kiadott gyűjteményben. Friss és művészi előadás tekintetében méltó párja e mű a Pályám Emlékezetének. Tájak leírásában, emberek jellemzésében — bár itt bizonyos tekintetektől befolyásolva — régiségek, nevezetességek iránti érdeklődésében, reflexióiban szín, szellem és hangulat van. Általán Kazinczy mint útrajzíró is úttörő irodalmunkban. Dessewffy Józsefnek is jó tanácsokat adott, hogyan kell érdekes útirajzokat írni. — Utolsó szépirodalmi műve is útirajz volt, a Pannonhalmi út.

Levelei azonban minden munkája közt a legértékesebbek. Életében nem tette közzé gyűjteményüket, de halála után számos kötetnyit kiadtak belőlük. Levelei Kis Jánoshoz két kötetben 1841—42-ben, Szentgyörgyi Józsefhez és más debreceni írókhoz 1845-ben jelentek meg az Akadémia Kazinczy-kiadásában; levelezése Kisfaludy Károllyal és körével 1860-ban, Berzsenyi Dániellel 1860-ban, gróf Dessewffy Józseffel, három kötetben, 1860—1864-ben, Kazinczy Gábor kiadásában stb. Az Akadémia 1890-ben megindította Kazinczy összes levelezésének kiadását és Váczy Jánosnak, Toldy után Kazinczy legfáradhatatlan-

nabb kutatójának szerkesztésében 1911-ig 21 testes nagy nyolcadrét kötetben közzétette a hatalmas anyagot időrendi sorban; az újabban előkerült leveleket egy 1927-ben közrebocsátott 22-ik kötet foglalja magában. E levelezés legtöbbször forrása azon kor szellemi életének; tartalmánál fogva is megbecsülhetetlen és állandó érdekű. De egyúttal Kazinczy lelkeségének is leghűbb és legváltozatosabb kifejezése. Gyulai találó megállapítása szerint «Kazinczy természete különösen arra való volt, hogy levélíró legyen, és e nemben ma is legjelesebb, felül nem múlt példány irodalmunkban. Itt stílje is önkéntesebb, legtermészetesebb és legmagyarabb, s jellemének egész szeretetreméltósága e téren nyilatkozik meg leginkább. Minden iránt való nagy érdeklődése és rendkívüli közlékenysége, benső vonzalma barátaihoz, mind oly sajátosságai, melyek őt kedvessé teszik. A barátság kultuszát gyakran túlságig vitte, mások dicsőítése s maga megáláz(kod)ása gyakran visszatetszést szül, valamint hiúságának nyilatkozása is. Azonban a hízog hang, mely olykor levelein előmlik, nem számítás, ő szereti barátait s szerettetni kíván általuk; igen is tiszteli a születés, tehetség és rang érdemeit, s ez az, mi túlságra ragadja.» De legbizalmasabb leveleiben is mennyi a rokonszenves és tiszteletgerjesztő vonás! Mint levélíró világirodalmi mértékkel lehet mérni; igazán méltó utóda Cicerónak és Voltairenek.

A verselő múzsa is felkereste utolsó évtizedében. Ritornelljein és egypár ódáján kívül ekkor írta gróf Széchenyi Istvánhoz címzett és töredékben maradt költői levelét. A múlt nagy reformere szól benne a jövő nagyobb reformeréhez, lelke mélyéből, önérzetesen, némileg a sebzett szív hangján. A levél olyasmit éreztet, mintha Kazinczy harci hevét Széchenyi ildom szem-

pontjából sokalta volna s ez fülébe juthatott a széphalmi írónak. Kazinczy az episztolában lelkesen szólítja meg a jövő nagy emberét: Szerelme s büszke dísze nemzetünknek! S folytatja: Ha téged egy rossz lópecór leckére fogna, hogy mért korcsosítod angol keresztzéssel a szép magyar lófajtát, s vádra kelne ellened, hogy Magyarországba akarod hozni, ami szépet világjártában más nemzeteknél találtál, hogy a lófuttatás is angломániád eredménye, s azt követelné, hogy csak erőnket fejtsd ki, nekünk példa nem kell, — nemde túlságosan bölcsnek találnád tanácsát? S nem is törődnél vele.

De nyugalomban könnyü menni néked,
Nagysága s fénye védik a dicsőt.
Mi védhet engemet, homály fiát,
Ha védelmemre nem kelek magamnak?
És ültetnének téged is számárra
És tiltanának el csak téged is,
Mint engemet készültek, oh bizonyval
Mondom neked, hogy elhagyna nyugalmad.

Elmondja, milyen kavargás volt azelőtt az irodalomban. Ő látta a zavart s nem csillapította, hanem szította, hevesebb vitát keltett, hogy tisztázódjanak az eszmék.

Ki nyugtot óhajt, harera kél. Kivivánk
A szép tusát, s most béke boldogít.

Így mutatja be s igazolja pályáját nagy utóda előtt, akit későbbi pályáján csakugyan el-elhagyott türelme.

Végső éveiben volt még néhány nagyon kedve szerinti élménye. A nádor kinevezte 1828-ban az Akadémia szervezetét kidolgozó bizottságba; ő az előkelő testület tanácskozásaiiban buzgón közreműködött, az ülések idején

a fővárosban tartózkodott. Ez alkalommal pesti tisztelői meleg ünnepléssel fogadták, Bártfay László és Vitkovics Mihály házában vele többször összejöttek. Most találkozott először Kisfaludy Károllyal és az új irodalom nagyjaival: Vörösmartyval, Bajzával, Toldyval; e találkozásról Orlai Petrics Sámuel 1859-ben festményt készített.

Két év múlva, 1830 november 17-én, a királyilag megerősített Tudós Társaság (Akadémia) igazgatótanácsa egyszerre választotta meg Kazinczyt és Kisfaludy Károlyt, amazt a történelmi osztályba első vidéki, emezt a nyelvészeti osztályba első helybeli fizetéses rendes tagnak. Kisfaludynak a választás híre már csak halálos ágyához érkezett. Kazinczy túlélte ifjabb vezértársát s érte gyászfátyolt kötött. Mikor az Akadémia 1831 elején megkezdte ülésezését, az elnök meghívására ismét Pestre jött s résztvett a munkásságban, színdarabok bírálatában, sőt az egyik színművet (*Az atlacpapucs*) át is dolgozta. Itt tartózkodása alatt többször Széchenyi és gróf Andrássy György társaságában ebédelt; ennek örült, nem mert grófok, hanem mert művelt, világlátott emberek voltak. Pár évvel azelőtt az a vágya volt, hogy elnyerje az Akadémia titkári állását, mely fizetéssel járt; gondolta, akkor Pesten élhet, s itt gyermekeit is gondosabban neveltetheti.

Az intéző körök nem is idegenkedtek a tervtől, főleg arra az esetre, ha Kazinczy mérsékli újító hevét, ez pedig úgysis megtörtént már. Most, a kir. palotában február 20-án tartott ülésen Dessewffy megkérdezte tőle: akar-e titkár lenni, t. i. ez esetben meg is választották volna; ő kijelentette, hogy feleségével és azzal a sok gyermekkel Pestre nem jöhet. Titkár Döbrentei lett, akinek sikerült Széchenyi pártfogását megnyerni, noha

az ifjabb írók épúgy nem szenvedhették őt, mint Kazinczy, s aki különben mint nyelvész utóbb még érdekeket szerzett.

Pestről tette utolsó kirándulását. Guzmics Izidor látogatására áprilisban Pannonhalmára utazott. Útját a Dunán felfelé Gönyőig már gőzhajón tette meg. Az ősi monostorban nagy szeretettel, tisztelettel látták, ő a lelkes, hazafias atyák és a nevezetes látnivalók közt igen jól érezte magát, összejött Horváth Endrével is; jövet megtekintette Vácot, a székesegyházat és ennek képeit. Útját még e hóban megírta Szemerénél Pécelen s a *Kazinczy Ferenc útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* c. kis kötet már április 30-án meg is jelent, a szerző legfiatalabb barátjának, báró Eötvös Józsefnek ajánlva. A friss kedvvel és szellemmel írt útirajz Kazinczynak méltó hattyúdala. A sietségnek lehet tulajdonítani egy pár szépséghibát, azt a kíméletlen vágást, melyet az újabb írókra mért a Pyrker-ügy miatt, és egy félreérthető fordulatot, mely Horváth Endrét bántotta. — De ezek az utolsó surlódások hamar el is simultak; a fiatal írók kegyelele megmaradt iránta. Bár többi munkáinak közrebocsátásával sem habozott volna többet! Különben ez utolsó évben még két kisebb munkája jelent meg, egy geneológiai tanulmány: *A hajdan Garázda-, ma már Teleki-ház leágazása* (Kassa, 1831), és egy gyermekeknek írt vallásos könyvecske: *Szent történetek az ó- és új-testamentom szerint* (Sárospatak, 1831); ezzel is egy kedves gondolata valósult meg; egy héttel halála előtt, augusztus 15-én vette kézhez.

Kevéssel pannonhalmi útja után kiütött a nagy kolera, mely később is oly szörnyű emlékezetben maradt. Ő Pestről a Felvidéken át igyekezett haza; épen még haza juthatott, másnap már elzárták a megye határát.

A félelmes járványhoz egy más veszedelem járult, a felvidéki pórlázadás, Kazinczyékhoz is gyakran eljutott egy-egy zempléni földesúri család legyilkolásának híre. Nekik saját jobbágyaik bosszújától nem volt okuk tartani, de a más vidékről esetleg arra portyázó zendülők miatt ők is aggódhattak. A forrongásnak véget vetettek a hatóságok, de a járványnak nem vethettek gátat. Augusztus 5-én Széphalmon is megjelent a rettenetes látogató. Augusztus 20-án Kis Jánoshoz írt levelét ezzel kezdi Kazinczy: „Én és az enyimek élünk, de mely időket!”

Ez volt utolsó levele. Másnap ő is beteg lett s két nap múlva, 1831 augusztus 23-án áldozatául esett a vésznek.

A magyar irodalom negyvenhárom év óta világító tornyának fénye kialudt.

HALÁLA UTÁN.

A háza előtti kertben temették el. Emlékoszlopot neje állíttatott hamvai fölé. Mikor a járvány multával a Tudós Társaság ismét megkezdte működését, fődísze és legbuzgóbb vidéki tagja hiányzott. Az 1832 szeptember 9-én a nádor részvételével tartott közülésen már csak szelleme volt jelen, amint legkiválóbb tanítványa, az akkor már nagytekintélyű Kölcsey Ferenc megható emlékbeszéde az ünneplő közönség elé idézte. Kölcsey beszéde túlzás nélkül állapítja meg a mester érdemét, de szenvedéseiért keserű szemrehányást tesz a nemzetnek. „Ah, láttam én ezen kínokat! mert tanúja valék álmatlanul töltött éjjeleinek; tanúja valék a fájdalmas eljajdulásnak, midőn barátja vidám asztala mellett gyermekeire visszaemlékezett. Megrezzent akkor minden ideg keblemben; s véráldozatnak képzelém a szent öregget, mely a nép bűneiért utolsó hörgései közt vonaglik... És gyermekeit idegen kéz fogja ápolni; és sírját szívszorúlva kerüli ki a magyar nyelv művész, sorsától rettegven. S bár emlékezete keserű voltát szerencsésb évek hamar feledtetnék el! hogy a maradék előtt csak dicsősége ragyogjon; kínai pedig megfoghatatlanok legyenek!”

Az elhunyt mester barátai: Dessewffy, Kölcsey, Szemere, Guzmics, Toldy és mások igyekeztek az elárvult család sorsán társadalmi úton segíteni. Dessewffy indítványára az Akadémia elhatározta Kazinczy munkái-
nak kiadását, hogy irodalmi hagyatéka a nemzet kezébe jusson s a tiszteletdíj (ívenként négy arany) az

özvegy és az örökösök helyzetén könnyítsen. Az anyagi eredmény azonban nem volt elegendő a nagyon megterhelt birtok megmentésére, és az özvegy nemsokára kénytelen volt gyermekeitől megválni. Emil, a legidősebb fiú, már katonai pályán volt, a többi testvért egy-egy jólelkű barát vagy pártfogó neveltette fel, így Lajost gróf Teleki József, az Akadémia első elnöke. Lajos volt a legfiatalabb gyermek, de ő halt meg legkorábban és legdicőségesebben. A szabadságharcban honvédtábornok volt, kitüntette magát, a világosi fegyverletétel után Görgei parancsára Zsibón kapitulált az oroszok előtt, az osztrák haditörvényszék halálra ítélte, és Aradon október 25-én, tizenkilenc nappal a tizenhárom tábornok után, huszonkilencéves korában őt is főbelőték. A magyar ügynek lett áldozata ő is mint atyja, s megérdemli, hogy emlékét a tizennegyedik aradi vértanuként tisztelje az utókor. — A család férfiágon az 1818-ban született Bálint gyermekeiben él tovább. Bálint a szabadságharcban vörössapkás honvédszázados volt. Fiai közül Gábor, aki 1857-ben született, mint nyugalmazott kúriai bíró él Debrecenben s nagyatya emlékére a Magyar Tudományos Akadémiánál és a sárospataki főiskolán alapítványokat tett és a mostani százéves ünnepeken a leszármazottak képviselőjében jelent. Néhai testvérbátyjának, Lajos kir. táblai bírónak fia, Gábor, okleveles mérnök, szakíró és Budapest székesfővárosnál műszaki tanácsos. Nőágon számos leszármazott él.

Műveinek kiadását *Kazinczy Ferenc eredeti munkái* címmel indította meg az Akadémia. Bajza és Toldy szedték össze; az I. kötet a költeményekkel 1836-ban jelent meg, a II. az utazásokkal 1839-ben. Majd levelek számos kötetben, részint az Akadémia, részint Kazinczy

Gábor, a híres szónok kiadásában. Színműfordításait Bajza felvette Külföldi Játékszín című sorozatába.

Új lendületet vett Kazinczy kultusza az önkényuralom idején. Közrehatott erre Petőfinek 1847-ben írt *Széphalom* című fentidézett költeménye, mely Széphalmot a nemzet-hálátlanság égbekiáltó némaságának nevezi s az elhanyagolt házról és elvadult kertről szívbe-markoló képet fest. Kazinczy halálának századik évében, 1859-ben országos ünnepléssel dicsőítették meg a nemzetiség nagy apostolának emlékét s ezzel nagyszabású kifejezést adtak a nemzeti érzésnek is. Ez alkalommal gróf Desseffy Emil, az Akadémia elnöke, József fia, országos gyűjtést indított meg Kazinczy emlékének megörökítésére. Körülbelül 50.000 forint gyűlt össze, ebből segélyezték a szegénysorsú családtagokat, megvették a széphalmi birtokot s a roskadt udvarház helyébe görögös ízlésű mauzoleumot építettek, mely most a Kazinczy-ereklyék múzeumául is szolgál; ebben van Kazinczynak Ferenczy Istvántól készített márvány mellszobra. A mauzoleumot, sírt és kertet az Akadémia gondozza, épügy, mint Kazinczy irodalmi hagyatékát is. Pésten a Nemzeti Múzeum kertjében báró Vay Miklóstól bronz mellszobra van. Szülőhelyén, Érsemlyénben, Fráter Lóránt lelkes gyűjtéséből éreszobrot állítottak 1907-ben.

Művei is újra forgalomba kerültek. Versei megjelentek ú. n. gyémántkiadásban is. Versei, a Pályám Emlékezete, Erdélyi útja és életrajzai (Magyar Pantheon címmel) az Abafi Lajostól szerkesztett Nemzeti Könyvtárban (1879-től) újra napvilágot láttak. Az Akadémia 1884 óta az összes művek újabb, tudományos kiadását munkába vette és e célra külön Kazinczy-bizottságot alakított. Így jelent meg a Levelezés (1890—1911 és 1927).

E kiadáson kívül az Olesó Könyvtárban, a Heinrich Gusztávtól szerkesztett Régi Magyar Könyvtárban is jelentek meg egyes műveiből új kiadások.

Nagy életrajzát Toldy Ferenc már az 1850-es években elkezdte megírni *Kazinczy Ferenc és kora* címmel; ennek első nagy negyedretű, díszes kiállítású kötete 1859-ben jelent meg, s hősenek életét kiszabadulásáig beszéli el. Toldynak ez egyik legfrissebb tollal írt munkája. Toldy irodalomtörténetében is kimagasló helyet juttat Kazinczynak. Töredék eddig Kazinczynak két másik, a Toldyénál még nagyobb terjedelmű életrajza is. A Váczy Jánosénak 1915-ben megjelent első nagy kötete 1806-ig halad; mindenre kiterjedő gonddal, leszűrt ítélettel és szépen írt munka. Egy másik buzgó kutató, Czeizel János, Kazinczy életrajzának 1830-ban megjelent első kötetében a kiszabadulásig jut el. A folytatás készül. Váczy II. kötete befejezetlenül maradt a szerző halála miatt. Váczytól azonban mégis egy teljes életrajz jelent meg a Kisfaludy-Társaság Költők és Írók című sorozatában 1907-ben. Ez a 188 lapnyi, jelesen írt mű eddig Kazinczy legnagyobb befejezett életrajza.

De Kazinczy írói jellemét és jelentőségét Kölcsey emlékbeszéde óta a kitűnő emlékbeszédek és tanulmányok egész sora plasztikusan az olvasók elé állította, mint a Gyulai Pálé, báró Eötvös Józsefé, Csengery Antalé. Ezekon kívül számos kiváló tanulmány is, részint irodalomtörténetekben, részint munkái bevezetésében. Hosszú a sora az értékes részlettanulmányoknak, részint külföldi nagy írókhoz való viszonyáról, részint nyelvújításáról, részint munkásságának egyes irányairól. És a kutatás egyre bővül és egyre mélyebbre hatol, mióta levelezésének megjelenése a gazdag anyagot fel-

tárta. És Kazinczy még igen soká fog dolgot adni a tudós kutatásnak.

Szellemi öröksége azonban nemcsak a tudományé, hanem az életé is, az egész nemzeté. Pályájának és a *vezetése alatt dolgozó írói nemzedék* munkájának legfőbb eredményei ma is oly rendíthetetlenül állanak, mint halála idején.

Mit tett Kazinczy e nemzedék élén?

Nyelvünket reformálta; költői, prózai, tudományos, iskolai, közéleti, társasági használatra alkalmassá tette.

Reformálta és hosszú időn át működésben tartotta irodalmunkat. Az irodalmi ízlést megneemesítette, a legfelsőbb klasszikus és európai eszményt tűzte elé; írókat nevelt. A költői technika megújítását végrehajtotta, különösen a nyugateurópai formát és stílust uralomra emelte. A stílust általában megújította. A prózát kiemelte laposságából, a költői nyelvet elválasztotta a prózaitól. A stílus neveit elkülönítette, az előadást sokszínűvé tette. A kritikát bevezette a magyar irodalomba. Egyáltalán a modern magyar irodalmat megalapította.

Alkotott olyan munkákat is, melyek büszkeségei maradnak irodalmunknak: emlékiratait és leveleit.

Mindenekfelett azonban a nemzeti szellemet egy hosszú, válságos korban ébrentartotta, megerősítette, és nemzetiségünket megmentette.

Egy kortársa azt írta róla: „A Kazinczy százada az idők méhében még csak készül megjelenni, melynek előpostája ő.” Igen, ő megnyitott egy nagy századot.

Pályáját véres verítékkal öntözte. Hitt, küzdött, szenvedett és alkotott. Emléke olyan tiszteletet érdemel a haza és az emberiség előtt, mint az egyházban a szenteké.

TARTALOM.

	Lap
Bevezető	3
Az első gyermekkor. 1759—1767	5
A deákévek. 1767—1779	10
Joggyakorlati évek. 1779—1783	21
Lelkialkata és kora szükséglete	25
Tisztviselői és magánévek. 1784—1794	36
Irodalmi munkássága pályája első szakaszában. 1787—1794	46
A 2387 nap	63
Újra felvett munka és otthontalan otthon. 1801—1806	72
Széphalmi élet. Virágok és tövisek. 1806—1821	86
A nagy mozgató. 1806—1821	94
A magyar nyelv védelme	100
Az irodalom reformja. Munkái. Kiadások, kritika, fordítások. 1806—1821	109
Az irodalom reformja. II. Költeményei. Tövisek és virágok. 1806—1821	122
Kazinczy nyelvújítása	132
Az utolsó évtized. Prózai művei	152
Halála után	166

